

Sukupuolittunut liikunta ja kehoisuus 1800-luvun puolivälin Britanniassa

Pro gradu -tutkielma

Lotta Vuorio

Yleinen historia

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Tammikuu / 2019

TIIVISTELMÄ

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department	
Tekijä – Författare – Author Lotta Vuorio			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Sukupuolittunut liikunta ja kehollisuus 1800-luvun puolivälin Britanniassa			
Oppiaine – Läroämne – Subject Yleinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year 1 / 2019	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 89
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Britannian kansalaisten hyvinvointi ja kehojen terveys nousivat liikuntakasvatusta koskevassa keskustelussa uudella tavalla esiin 1800-luvun puolivälissä. Eri alojen asiantuntijat, kuten sosiaalireformistit ja lääkärit, keskustelivat siitä, miten miesten fyysistä kuntoa sotilaina ja naisten äiteinä saataisiin ihanteellisesti parannettua, jotta he voisivat täyttää sukupuolen sanelemat yhteiskunnalliset velvollisuutensa.</p> <p>Tutkin työssäni, miten liikunta, kehollisuus ja sukupuoli rakentuivat liikuntakasvatusta koskevan keskustelun ympärille ja miksi ne olivat merkittäviä ulottuvuuksia kyseisessä keskustelussa. Käytän tämän keskustelun tutkimiseen pääasiassa asiantuntijoiden kirjoittamia terveys- ja liikuntaoppaita, jotka ottavat kantaa siihen, miten liikuntakasvatus tulisi Britanniassa järjestää. Liikuntakasvatus ei ollut vielä 1850-luvun puolivälissä Britannian julkisen koulutuksen osana, joten keskustelu liikkuu lähtökohtaisesti tieteellisellä, ihanteellisella tasolla paljastaen keskeisiin käsitteisiini sidottuja arvoja, odotuksia ja normeja.</p> <p>Lähestyn alkuperäislähteitani lähiluvulla, jolloin työn keskeinen metodi ja samalla myös tutkimustulos on liikunnan, kehollisuuden ja sukupuolen käsitteiden sisältämien merkitysten kulttuurihistoriallinen analyysi. Työn tavoitteena on ymmärtää liikunnan käsitteen avulla uudella tavalla, miten liikuntakasvatus vaikutti aineistossa esiintyvien sukupuolten, miesten ja naisten, liikkumisen mahdollisuuksiin. Käsittelen liikkumisen mahdollisuuksia ja käytäntöjä tieteellisen fysiologian, sosiaalisten normien, pukeutumisen, kauneusihanteiden ja kehon asentojen näkökulmasta sekä erilaisia sukupuolittuneita liikkumisen tapoja ja niiden merkityksiä.</p> <p>Liikuntakasvatuksen sisältämien merkitysten tulkintani keskeisin lopputulos on, että liikunta piti sisällään paljon muutakin kuin silmin havainnoitavaa kehojen liikettä. Määrittelemäni liikunnan käsitteen merkityksiä toistettiin ja muovattiin niin tieteellisen fysiologian, kehollisten kauneusihanteiden kuin liikunnan sosiaalisten funktioiden ja motiivien mukaisesti, minkä vuoksi oppaissa esiintyi hyvin erilaisia suositeltuja ja kiisteltyjä liikkumisen muotoja.</p> <p>Keskeistä työn lopputuloksen kannalta on myös tapa, jolla näitä sukupuolittuneita liikkumisen muotoja ja liikuntakasvatuksen tarjoamia uusia liikkumisen mahdollisuuksia voi tulkita. Esitän oman ja aiempaan tutkimuskirjallisuuteen verrattuna eriävän näkemykseni tästä tulkinnasta. Mielestäni muutosta naisten liikunnallisuudessa ei voida tulkita nykyajan arvoilla ja odotuksilla naisten vapautumisena kohti luontaista potentiaaliaan, sillä tulkinnallisen viitekehykseni mukaan kehollisuus rakentuu aina ajan ja paikan kulttuuristen merkitysten mukaisesti ilman kehon olemuksellista tarkoitusta. Sen sijaan tutkimukseni todistaa, että liikunnan, kehollisuuden ja sukupuolen sisältämien merkitysten muutos on mahdollista toistamalla diskursiivisesti olemassa olevia merkityksiä uudella tavalla.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Liikuntakasvatus, sukupuoli, liikunta, kehollisuus, Britannia, 1800-luku, kulttuurihistoria			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampan kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
1.1. Liikkumiseen luotu	1
1.2. Käsitteet ja metodit	3
1.3. Aineisto ja aiempi tutkimus	8
1.4. Oma positioni	11
2. Kehon tarkoitus	15
2.1. Biologia sukupuolen perustana – kehon toimintaperiaatteet	15
2.2. Liikunnan vaikutukset kehossa	20
2.3. Liikunta heteronormatiivisen seksuaalisuuden ylläpitäjänä	27
3. Kehon mahdollisuudet	35
3.1. Kauneusihanteet, ryhti ja asennot	35
3.2. Vaatetus ja viehättävyys	41
3.3. Naisellinen liikkuminen	47
4. Kehon käytännöt	55
4.1. Kansallinen liikuntakasvatus	55
4.2. Liikunnan muodot	61
4.3. Naisen liikunnallinen vapautuminen?	67
5. Liikunnan, kehon ja sukupuolen monet merkitykset	76
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	82

1. Johdanto

1.1. Liikkumiseen luotu

Ihminen on luotu liikkumaan. Jos hänelle vain annetaan mahdollisuus, hän kyllä liikkuu luontaisesti sopivalla tavalla, sillä liike on ihmisellä verissä. Luottamalla luontoon lapset, tytöt ja pojat, löytävät liikunnan ilon, lihasten aktiivisuuden sekä voimavaroihin sovitettua aktiivisuuden määrän. On elintärkeää, ettei tätä taipumusta luonnolliseen liikkumiseen rajoiteta, vaan ihmisen tulisi antaa toteuttaa tätä keholle tarkoitettua tehtävää, kykyä liikkua, johon luonto opastaa. Muuten vaarana ovat kehon erilaiset epämuodostumat, epätasainen kehitys sekä voimattomuus toimia osana yhteiskuntaa.¹ Näin liikkumista kuvailtiin 1800-luvun puolivälin Britanniassa, jossa liikuntakasvatuksen toivottiin turvaavan tämän ihmisen luonnolle ominaisen toiminnan, terveyttä edistävän liikunnan.

Liikunta ja terveys nousivat useissa eri osissa Eurooppaa yhteiskunnallisten päättäjien ja asiantuntijoiden huolenaiheiksi, sillä työnteon uudet muodot, teollistuminen ja erityisesti kaupunkien elinolosuhteet olivat uhka kansakuntien hyvinvoinnille. Myös Britanniassa tämä elävä uhka oli pinnalla, sillä ajan tieteellisten mittausten perusteella kansalaisten fyysinen kunto rapistui rapistumistaan: siinä missä vuoden 1845 brittiläisten sotilasalokkaiden vähimmäispituudeksi oli määrätty 1,68 metriä, jouduttiin vuonna 1873 vähimmäispituutta lyhentämään 1,52 metriin. Englantilainen lääkäri Mathias Roth ilmaisi huolen fyysisestä rappeutumisesta karusti toteamalla, että ”Englannin historia tulee pian olemaan menneisyyden historiaa”.² Vastaus pelkoon ja huoleen oli koulutukseen sidottava liikuntakasvatus, jonka avulla kansalaisten hyvinvointi olisi mahdollista pelastaa.

Liikuntakasvatus ei pitänyt sisällään ainoastaan liikuntaa, vaan myös useita muita hyvinvoinnin ja terveyden osa-alueita. Tämän tutkimuksen keskiössä on kuitenkin juuri liikunta ja tavat, joilla sukupuoli ja kehoallisuus kietoutuivat liikuntaan ja Britannian liikuntakasvatuksen tavoitteisiin 1850-luvun puolivälissä. Kyseisenä aikana liikuntakasvatus ei ollut vielä yleisesti osa kansakunnan julkista koulutusjärjestelmää, vaikka liikuntakasvatusta harjoitettiin jo joissain yksityisissä kouluissa³. Sitä vastoin liikuntakasvatus oli huomiota herättänyt puheenaihe, johon monien alojen asiantuntijat, kuten lääkärit ja sosiaalireformistit, kokivat tehtäväkseen ottaa

---

¹ Liikkumisen luonnollisuuteen viittaavia kuvauksia löytyy esimerkiksi seuraavista käyttämistäni teoksista: Combe 1837, 162; Webster 1851, 3; Hare 1852, 23; Spencer 1861, 251; Strange 1865, 113.

² ”...the history of England will soon be the history of the past.” Roth 1879, sivu ennen johdantoa. Roth lainaa pääministerin lausuntoa kannanotossaan.

³ Esimerkiksi liikuntakasvatuksen asiantuntija Archibald MacLaren rakennutti vuonna 1858 Oxfordin yliopiston yhteyteen maan ensimmäisen kuntosalin, joka limittyi yliopiston liikuntakasvatukseen.

kantaa. Tulkitsen näiden kannanottojen perusteella, millä eri tavoin asiantuntijat rakensivat ymmärrystä, tietoa ja merkityksiä sukupuolesta ja kehosta sekä niihin liittyvistä liikunnallisista käytännöistä. Vaikka englantilainen lääkäri Samuel Hare korosti, että ”luonto on paras ja turvallisin oppaamme” pohdittaessa, miten ihmisen pitäisi liikkua⁴, ei ollut täysin yksiselitteistä tai kiistatonta, minkälaista tuon luonnollisen liikkeen tuli olla. Tarkastelen työssäni ajan tieteellistä fysiologiaa perustana sille, miten eri asiantuntijoiden ymmärrys oikeanlaisesta liikunnasta rakentui. Siten tutkimani käsitykset liikunnasta, sukupuolesta ja keuhollisuudesta eivät liiku ihmisten omakohtaisten kokemusten tai arjen vaan pikemmin tieteellisten käsitysten sekä vallitsevien ihanteiden ja ideaalien tasolla.

Sukupuoli on olennainen kategoria tutkimani ajan ja paikan liikuntakasvatuksessa, sillä keuhollisuus ja erilaiset tavat liikkua jäsenyivät sen kautta. Myös asiantuntijoiden kokemat ongelmat, jotka ihmisten huonosta kunnosta seurasivat, olivat miehillä ja naisilla erilaisia johtuen sukupuolen sanelemista toimintatavoista ja yhteiskunnallisista velvoitteista. Tarkastelen sukupuolta erityisesti naissukupuolesta⁵ käsin, mutta tulen siitä näkökulmasta käsitelleeksi niin miesten kuin naisten liikunnallisuutta ja keuhollisuutta. Alussa esitetyn ihmisen liikunnallisen luonteen kannalta juuri naiset olivat etäännyneet miehiä enemmän liikunnallisesta elämäntavasta asiantuntijoiden mielestä. Heidän havaintojensa perusteella eritoten ylä- ja keskiluokkaiset nuoret tytöt kärsivät fyysisesti luokkaan ja sosiaaliin normeihin sidotuista käytänteistä, kuten yleisesti hyväksytystä hillitystä käytöksestä ja vaatetuksesta.

Englantilainen kirjailija Mary Merrifield kertoi vuonna 1854 kirjassaan tarinan häntä vastaan tulleesta lapsijoukosta, josta ainoastaan yksi pieni tyttö vipelsi iloisesti poikien leikkien mukana punaisine poskineen. Merrifield loi silmäyksen tämän pienen vilkkaan ja notkean tytön sekä muiden jäykkien ja liikkeiltään rajoitettujen tyttöjen vaatetuksen eroihin. Hän huomasi, että pienen tytön aktiivisuus johtui siitä, että hänellä oli poikien tapaan löysä vaatetus. Havaintonsa surullisuuden hän laitto i ”paheksuttavan tyhmyyden” ja ”vanhempien välinpitämättömyyden” syyksi.⁶ Hän myös elävöitti pelkonsa pienen tytön tulevaisuuden ja varsinkin hänen kehonsa puolesta runon muodossa:

---

⁴ ”...nature - - is our best and safest guide.” Hare 1852, 45.

⁵ Käsitteellä ”sukupuoli” viitataan läpi työn alkuperäislähteissäni esiintyviin sukupuoliin, mieheen ja naiseen. Jos puhun näistä vain toisesta, se käy ilmi erillisestä ”nais”- tai ”mies” -etuliitteestä.

⁶ Merrifield 1854, 121–123.

*Kalpea kuihtuminen
Kiiris' ennen ajan askelia
Ja veis' varkain heiltä kukkimisen.⁷*

Kysyn työssäni, miten tämän pienen tytön kohtalo liittyi kysymykseen vastuullisesta liikuntakasvatuksen kehittämisestä ja miksi se oli merkityksellistä. Tutkin, miksi liikuntakasvatus nousi merkittäväksi yhteiskunnalliseksi puheenaiheeksi 1800-luvun puolivälin Britanniassa ja mitä liikunnan, sukupuolen ja kehollisuuden ulottuvuudet tarkoittivat liikuntakasvatuksesta käydyssä keskustelussa. Käsittelen liikkumisen mahdollisuuksia ja käytäntöjä pukeutumisen, kauneusihanteiden ja kehon asentojen näkökulmista sekä erilaisia sukupuolituneita liikkumisen tapoja ja niiden merkityksiä. Ymmärtämällä sukupuolituneen liikunnan käsitteen avulla, miten liikuntakasvatus vaikutti sukupuolten liikkumisen mahdollisuuksiin, voimme rakentaa uusia merkityksiä menneisyyden ihmisen kehon luontaisen tarkoituksen, liikkumisen ympärille.

1.2. Käsitteet ja metodit

Tutkimukseni keskeisimmät käsitteet ovat sukupuoli, kehollisuus ja liikunta, joita lähestyn kulttuurisesti aina ajasta ja paikasta riippuvaisina, rakentuneina konstruktioina. Tutkimukseni vahvana lähtökohtana on tutkia valitsemieni käsitteiden merkityksiä noin 1840- ja 1860-lukujen välisenä aikana konstruktionistisen kulttuurihistorian keinoin: tarkastelen, miten eri tavoin sukupuoli, kehollisuus ja liikunta ilmenevät aineistossani ja mitä voin niistä tulkita. Näin merkityksien syväluotaava tarkastelu ja tulkinta toimivat sekä tutkimukseni tavoitteena että tutkimusmetodina.

Lähestyn aineistoani tavalla, jota kutsun lähiluvuksi. Se on kulttuurintutkimukselle ominainen tapa etsiä vastauksia tutkimuskysymyksiin, ja olen muokannut omaa metodista lähestymistapaani erityisesti kulttuurintutkija Clifford Geertzin ”tiheän kuvauksen (engl. *thick description*)” käsitteellä. Geertz kuvaa kulttuuria merkitysten verkkona, jonka ihmiset ovat itse kutoneet ja jonka merkitysten selvittämistä hän pitää tutkijan tulkinnallisena tehtävänä.⁸ Olen omaksunut Geertzin tiheän kuvauksen tavasta erityisesti tavan hahmottaa merkitys osana erilaisia kokonaisuuksia, joita kutsun diskursseiksi. Merkityksellä ei ole näin ikinä yhtä pysyvää

---

⁷ ”*Pale decay / Would steal before the steps of time / And snatch 'their' bloom away.*” Merrifield, 1854, 123. Kaikki tämän työn käännökset ovat omiani.

⁸ Kulttuurintutkimuksen klassikoksi muodostuneessa tekstissään vuodelta 1973 Geertz selventää tiheän kuvauksen periaatteita (ks. Geertz 2000 (1973), 5).

sijaa, olinpaikkaa tai muotoa, vaan se määrittyy jokaisessa hetkessä uudelleen riippuen muista merkityksistä sekä merkityksiä muodostavista toimijoista. Kuten kulttuurihistorioitsija Anu Korhonen toteaa, ”diskurssit rakentavat asioita, joista puhuvat”.⁹ Siten tutkimani liikuntakasvatuksen diskurssi on vain yksi tapa hahmottaa ja ilmentää tätä merkitysten verkostoa, joka on riippuvainen niin käyttämistäni lähteistä kuin omista lähtökohdistani.

Toteutan läpi työni kantavaa ajatustani siitä, että lähilukemalla alkuperäislähteitäni voin ymmärtää jotain tutkimani ajan inhimillisestä ja merkityksellisestä valintojen ja tekojen kokonaisuudesta, siihen liittyvästä materiasta, eritoten kehosta, sekä tavasta, jolla aikalaiset itse liikuntakasvatuksen hahmottivat – keskityn siis tällä lähestymistavalla tutkimaan Britannian liikuntakasvatuksen kulttuuria 1800-luvun puolivälissä.

Myös rotua ja ääntä kulttuurisesti tutkinut Jennifer Stoevers muotoilee lähiluvun ydinajatuksen kauniisti: ”Uskon, että lähiluku ei niinkään ole sen selvittämistä, mitä jokin merkitsee, vaan ennemmin sen tavan ymmärtämistä, miten jokin merkitsee.”¹⁰ Mielestäni tämä lause tiivistää hienosti ajatuksen siitä, että tarkoitukseni ei ole löytää viimeistä sanaa tai totuutta siihen, mitä liikuntakasvatus merkitsi, vaan pikemmin saapua perusteltuun ja yhteen mahdolliseen tapaan tulkita sitä merkityksellistämisen prosessia, joka liikuntakasvatukseen aikanaan liittyi. Merkityksistä koostuvia diskursseja tarkastellessani tulen siis tutkineeksi myös representaatioita, jotka kuvaavat tiedollisia ja käytännöllisiä ymmärtämisen tapoja. Kun aineistossani esiintyvä lääkäri kuvailee liikunnasta saatavia terveydellisiä hyötyjä, hän tulee kertoneeksi samalla jotain niistä arvoista, ideoista ja käytännöistä, joita liikunnan, kehon tai sukupuolen representaatioon sisältyy.

Representaatio rakentuu merkityksen tapaan diskursiivisesti eli aiempaa tietoa tai käsitystä vahvistaen, heikentäen tai ylläpitäen. Siten representaatio Korhosen kuvaamana on ”tapa käyttää merkityksiä ja merkityksen käytön paikka” sekä ”se konkreettinen muoto, joka ilmiölle annetaan kielen, ruumiin, käytänteiden, rituaalien tai muun kulttuurisen toiminnan avulla”.¹¹ Koska miellän representaation ennen kaikkea konkreettiseksi tavaksi tuoda merkitys läsnä olevaksi, näkyväksi ja kuulluksi, se on myös toimijuuden osoitus ja keino osallistua merkityksen tuottoon. Stoevers on muotoillut tämän ajatuksen siten, että ”representaatioilla on

---

⁹ Kaartinen & Korhonen 2005, 123.

¹⁰ ”I believe close reading is less about teasing out what something means and much more key to understanding *the way something means*.” Stoevers 2016, 24. Stoevers lainaa tässä kohtaa ajatusta kirjallisuuden ja kulttuurintutkija Marjorie Garberilta.

¹¹ Kaartinen & Korhonen 2005, 133.

perustavanlaatuinen rooli ajatusten, kehojen ja jopa itse todellisuuden muotoilemisessa”.¹² Omassa aiheessani tarkastelen muun muassa kehollisen sukupuolen, kauneusihanteiden, vaatetuksen sekä tieteellisen liikuntakasvatuksen representaatioita. Merkityksiin vaikuttaminen representaation kautta on näin ollen vallankäyttöä, joka on myös erittäin oleellista työssäni.

Lähestyn valtaa filosofi Michel Foucault’n määrittelystä käsin moninaisina voimasuhteina, jotka rakentuvat jokaisen representaatioina näkyvän valinnan kautta. Voimasuhteet näkyvät siis käytänteinä niin sanallisessa kuin sanattomassa toiminnassa, tekoina tai tekemättä jättämisenä ja kulttuurina kaikessa inhimillisessä toiminnassa. Kuten Foucault asian ilmaisee, ”vallalla tarkoitan niitä tarttumakohtia, joita nämä voimasuhteet toinen toisistaan löytävät muodostaen niistä ketjuja ja järjestelmiä tai päinvastoin niitä toinen toisistaan eristäviä kuiluja ja ristiriitoja”.¹³ Britannian liikuntakasvatuksessa lähestyn valtaa yhtä verkostoituneena järjestelmänä kuin ne merkitykset, joihin vallankäytöllä vaikutetaan, tietoisesti tai tiedostamatta. Kuten merkityksellistämisen prosessissa, myös vallan käsitteessä on mahdollista tietynlainen ristiriitaisuus, jota en ole piilottanut millään tavalla.

Lähteissäni ääneen pääsevät useat liikuntakasvatukseen kantaa ottaneet henkilöt, jotka pyrkivät tarkoituksellisesti käyttämään valtaa saadakseen aikaan yhteiskunnallista muutosta kansakunnan terveyteen ja menestykseen. Samaan aikaan he kuitenkin käyttivät valtaa huomauttaen myös aiheisiin, jotka heille saattoivat esiintyä itsestään selvinä totuuksina mutta joita tarkastelen kulttuurisina ja valtaan sidottuina konstruktioina. Kiinnitän työssäni erityisesti huomiota fysiologiaan, sukupuoleen ja tieteeseen valtajärjestelminä, jotka vaikuttivat toinen toisiinsa ja muokkasivat liikuntakasvatusta tulkitsemallani tavalla. Näillä valtajärjestelmillä oli vaikutuksensa muihin toimijoihin, joita työssäni analysoin – ennen kaikkea kehoon, koulutukseen, vaatetukseen ja liikuntamuotoihin.

Niin valtaan kuin sukupuoleen ja kehollisuuteen liittyen filosofi Judith Butler on vaikuttanut merkittävästi tulkintaani ja tapaani käyttää kyseisiä käsitteitä. Butlerin käsitys vallasta on omaksuttu niin ikään Foucault’lta, mikä muokkaa suoraan myös ymmärrystä siitä, miten sukupuoli ja keho rakentuvat Butlerin näkemyksessä. Foucault on vaikuttanut myös Butlerin tapaan painottaa erityisesti sitä, että valtajärjestelmät ovat luonteeltaan tuottavia. Vallan tuottavuus ilmenee Butlerin ajattelussa lähinnä kahdella tavalla, joita olen työssäni analysoinut. Ensinnäkin vallalla on aina jokin tarkoitus ja kohde eikä se toimi ikinä ilman päämäärää. Siten valta ei ole koskaan viatonta, vaan aina tarkoituksenmukaista. Butlerille tämä merkitsee

---

¹² ”Representations have a profound role in shaping thoughts, bodies, even notions of reality itself.” Stoevers 2016, 11.

¹³ Foucault 2010 (1984), 69.

sukupuolen kannalta erityisesti sitä, että valtajärjestelmät ensin tuottavat sukupuolen ja myöhemmin ainoastaan kertovat edustavansa niitä.¹⁴ Britannian 1800-luvun fysiologia toimi juuri tällä tavalla: lähteissäni laajalti hyväksytty fysiologia esiintyy ainoastaan tieteellisenä perustana, jonka lähteiden kirjoittajat olettavat heijastavan olemuksellista sukupuolta, mutta jonka ei oleteta rakentavan sitä.

Toiseksi niin Butlerille kuin Foucault’lle on tärkeää vallan vastavuoroisuus. Valta tuottaa väistämättä vastarinnan eli mahdollisuuden toimia toisin. Tämä on hyvin olennaista tutkimassani liikuntakasvatuksen diskurssissa, joka tuottaa tavat toistaa sukupuolta niin vallalla olevien käsitysten tapaan kuin uudella, tieteellisesti perustellulla tavalla. Olen seurannut tulkinnassani Foucault’n perustavaa ajatusta vallan vastavuoroisuudesta: ”On annettava sen monimutkaisen ja muuttuvan pelin tulla esiin, jossa diskurssi voi olla vallan väline ja voima mutta samalla este, tulppa, vastarintapesäke ja lähtökohta päinvastaisen strategian ajamiseksi.”¹⁵ Butler soveltaa tätä vallan vastavuoroisuuden periaatetta siinä, miten sukupuolen merkityksiä on mahdollista muuttaa. Hän ei suoranaisesti usko ajatukseen siitä, että sukupuoli tulisi kategoriana katoamaan, sillä muuten sukupuolella ei olisi sen todellisuutta organisoivaa ja luokittelevaa vaikutusta. Sen sijaan hän uskoo, että tapa, jolla sukupuolen merkityksiä toistetaan, on muunneltavissa. Näin ollen ”sukupuolen ominaisuudet eivät olekaan ekspressiivisiä, ilmaisevia, vaan performatiivisia, tuottavia”.¹⁶ Butlerin ajatteluun perustuen sukupuoli tarkoittaa työssäni ennen kaikkea sitä performatiivista, kehon materiaalisuuteen ja biologisiin havaintoihin pohjautuvaa käsitystä, joka jatkuvasti tuotti yhtä lailla sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä sekä toimijuuden mahdollisuuksia.

Jos sukupuolella ei ole mitään yhtä ainoaa olemusta, en näe sitä olevan myöskään keholla. Siksi keskityn työssäni tutkimaan, miten kehoon on suhtauduttu liikuntakasvatuksen diskurssissa sukupuolen ja kehon liikkeen kautta. Millaisia odotuksia, arvoja ja normeja keho omaksuu tai keholla välitetään? Kuten historioitsija Soile Ylivuori toteaa, voidaan keho ymmärtää

... kaiverrettuna pintana, jolla keskeisiä sääntöjä, hierarkioita ja kulttuurin velvoitteita piirretään ja vahvistetaan; se on enemmän kuin fyysinen kokonaisuus: kokoelma tekoja,

---

¹⁴ Butler 1990, 48–49. Ks. myös Foucault 2010 (1984), 71.

¹⁵ Foucault 2010 (1984, 75)

¹⁶ Butler 1990, 205, 236.

*rutiineja ja harjoitteita, jotka heijastavat keholle asetettuja ihanteita performatiivisina toimina, asentoina, eleinä ja ilmiöinä.*¹⁷

Ylivuori tiivistää monta tärkeää piirrettä keholisuudessa, joka on enemmän kuin vain fyysinen ja biologinen kokonaisuus. Lisäisin kuitenkin Ylivuoren ajatukseen sen, että keho ei ole ainoastaan pinta, johon voidaan kaivertaa odotuksia ja ihanteita, vaan keho todella on yhtä kuin ne merkitykset, joita sille annetaan. Keholla ei ole kulttuurista pintaa, jonka alta paljastuisi jokin todellinen tai luonnollinen – usein siis biologinen – keho, vaan keho on läpikotaisin kulttuurinen. Kuten sukupuolella, ei keholllakaan ole mitään luontaista tarkoitusta, vaan se muovautuu kulttuuristen käsitysten mukaan niin aatteellisessa kuin materiaalisessa todellisuudessa, jotka ovat keholisuuden kannalta nähdäkseni aivan yhtä tärkeitä. Britannian liikuntakasvatuksen ydinajatuksena oli valjastaa sukupuolittunut ja sukupuolitettava keho palvelemaan yhteiskunnan järjestystä ja sen ylläpitoa. Kehon sukupuolisuus ja myös seksuaalisuus saivat lähteittäni kirjoittajien toimesta yhteiskunnallisen ulottuvuuden, joka ruumiillistettiin liikkumisen määritelyyn muotoon.

Keholisuuden yksi olennaisimpia ominaisuuksia on, miten ihminen on kehossaan tai ruumiissaan¹⁸: miten hän siinä liikkuu, millaisissa asennoissa hän siinä on ja mitä asioita hän kehon liikkeellään tuottaa ja luonnehtii. Siksi olen kiinnostunut tutkimaan sitä myös menneisyydestä liikuntakasvatuksen diskurssin kautta. Käsitän liikunnan lähtökohtaisesti erilaisina enemmän tai vähemmän ohjattuina tapoina liikkua, joita voidaan tarkastella ja arvioida. Liikunnalla tai millä tahansa liikkeellä voidaan tavoitella jotakin, mutta erotuksena urheiluun se ei ole kilpailullista lajisääntöihin perustuvaa tulostavoittelua tai perustu välttämättä erityisiin urheilulajeihin laisinkaan. Työn edetessä liikunta osoittautuu 1800-luvun fysiologian kontekstissa kuitenkin moniulotteisemmaksi asiaksi kuin vain kehon liike, jonka voimme silmin havainnoida. Lisäksi liikunta linkittyy vahvasti ajan yleiseen käsitykseen terveydestä, johon sisältyvät niin ikään ymmärrys muista kehon käytännöistä, kuten peseytymisestä ja erilaisista kädentaidoista.

Olen tällä alaluvulla ennemmin avannut tapaani ja metodiani, joilla lähestyn tutkimukseni tärkeimpiä käsitteitä ja joilla vastaan tutkimuskysymyksiini, kuin yksiselitteisesti määritellyt, mitä sukupuoli, keho tai liikunta lopulta ovat. Koen tämän olevan olennaisen

---

¹⁷ ”...as an inscriptive surface on which the central rules, hierarchies, and commitments of a culture are inscribed and thus reinforced; more than a physical entity, it is a set of actions, routines, and exercises that reflects discursive ideals imposed on it as performative deeds, postures, gestures, and appearances.” Ylivuori 2015, 9.

¹⁸ Käytän kehoa ja ruumista toistensa synonyymeina läpi työn.

tärkeää, sillä määrittelen tarkastelemiani käsitteitä läpi työn lähilukemalla lähteitäni ja keskustelemalla niistä tutkimuskirjallisuuden kanssa. Päädyn työni lopussa yhteen käsitykseen siitä, mitä sukupuoli, keho ja liikunta tutkimassani ajassa ja paikassa, 1800-luvun puolivälin Britanniassa, merkitsivät. Tuo käsitys on omaa tulkintaani ja oman merkityksellistämisen prosessini tulosta.

1.3. Aineisto ja aiempi tutkimus

Valitsemani ja saatavilla oleva lähdeaineisto on rajannut ja mahdollistanut näkökulmani tähän työhön. Britannian 1850-luvun liikuntakasvatus on ollut aikanaan vahvasti läsnä liikunta- ja terveysoppaissa, joita on erittäin hyvin internetin välityksellä luettavissa. Alkujaan olisin toivonut voivani sisällyttää myös henkilökohtaisemman ja kokemuksellisemman näkökulman työhön, mutta tämä ei ollut mahdollista aineiston puitteissa Suomesta käsin. Siksi työni rajautuu valitsemiini liikunta- ja terveysoppaisiin sekä muutamaa valistushenkiseen kasvatukseen ja koulutukseen sekä vaatetukseen keskittyvään kirjaan, jotka antavat mahdollisuuden tarkastella liikuntakasvatuksen ideaalia ja ihanteellista tasoa: mitä tarkoituksia varten liikuntakasvatusta haluttiin edistää, miksi ja millä motiivein?

Kaikki käyttämäni alkuperäisaineisto on julkaistu Britanniassa¹⁹ kirjoina 1837–1879 välisenä aikana, mikä rajaa myös käsittelemäni ajan tutkimuksessani.²⁰ Käytännössä tutkimukseni painottuu eniten 1850- ja 1860-lukuihin aineiston puolesta, mutta olen hyödyntänyt lähteitä myös pidemmältä ajanjaksolta parhaaksi katsomallani tavalla saadakseni laajemman ymmärryksen käsittelemästäni ajasta. Esimerkiksi varhaisin käyttämäni lähde on lääkäri Andrew Comben julkaisema *The Principles of Physiology Applied to the Preservation of Health* (1837), joka on tärkeä lähde sen vuoksi, että monet muut tutkimukseni henkilöt viittaavat hänen työhönsä ajan fysiologian perusteoksena.²¹ Toisaalta lääkäri Mathias Rothin vuonna 1879 julkaisema teos *On the Neglect of Physical Education and Hygiene* on mielenkiintoinen kirja sen vuoksi, että Roth peilaa siinä aiempiin vuosikymmeniin ja niiden aikana tapahtuneeseen liikuntakasvatuksen edistykseen, tai pikemmin edistyksen puutteeseen, mikä valotti itselleni paremmin ajan asiantuntijoiden tahtotilaa sekä asenteita liikuntakasvatuksen nähden.

---

¹⁹ Britannialla (aineistossa engl. *Britain*) viitaan Englantiin, Walesiin, Irlantiin ja Skotlantiin, joista puhun brittien kansakuntana. En sisällytä tähän määrittelyyn Britteinsaarten ulkopuolisia alueita tutkimaltani ajalta.

²⁰ Sosiaalireformisti Edwin Chadwickin (1800–1890) kirjoitusten kokoelmateos on julkaistu vuonna 1887, mutta käyttämäni kirjoitukset itsessään on alkujaan julkaistu 1840–50-lukujen aikana.

²¹ Muun muassa Herbert Spencer (1861), Anne de Wahl (1847) ja rouva Alfred Webster (1851) viittasivat kirjoissaan suoraan Comben teokseen vuodelta 1837.

Olen määritellyt kirjojen kirjoittajat työssäni yleisesti asiantuntijoiksi, joilla on erityisosaamista heidän kirjoittamistaan aiheista. Asiantuntijoiden joukossa on pääosin sosiaalireformisteja, jotka pyrkivät muuttamaan yhteiskunnallista koulutusta, terveydentilaa ja elinolosuhteita; lääkäreitä, jotka näkivät vastaanotoilla kansakunnan terveydelliset haasteet käytännössä; sekä liikuntakasvattajia, jotka pyrkivät tuomaan oman näkökulmansa siihen, miten liikuntakasvatusta tulisi toteuttaa. Tärkeimpinä henkilöinä tutkimuksessani pidän lääkäri Mathias Rothia (1818–1891), sosiologi Herbert Spenceriä (1820–1903) sekä lääkäri Andrew Combea (1797–1847), koska heidän työnsä muodostavat kokonaisuudessaan pohjan, jolle työni rakentuu.

Mathias Roth on läsnä vahvasti läpi työn, sillä pidän häntä hänen asemansa ja taustansa puolesta mielenkiintoisena henkilönä, joka julkaisi paljon kirjoja ja jolla oli sanansa sanottavana aiheeseen kuin aiheeseen. Hän syntyi Unkarissa, mutta muutti vuonna 1849 Englantiin, jossa hän edusti liikuntakasvatuksen näkemyksissään vahvasti ruotsalaisen Pehr Lingin koulukuntaa. Roth ui monessa liikuntakasvatukseen tai ajan yleisiin käytäntöihin liittyvässä asiassa vastavirtaan, ja hänen töidensä kautta ajan yleiset normit esimerkiksi pukeutumiseen ja koululiikuntaan liittyen ovat olleet hahmotettavissa. Englantilaisista Herbert Spenceriä puolestaan pidetään yleisesti sosiaalidarwinismin edustajana, mikä heijastuu myös hänen näkemyksissään liikuntakasvatusta koskien. Hänen teoksestaan uhkuu liikuntakasvatuksen järjestämisen motiivi Britannian kansakunnan sekä ihmisrodun kehittymisen kannalta, mikä oli tärkeä ja jo aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa tunnustettu lähtökohta liikuntakasvatuksesta käydylle keskustelulle.²² Skotlantilaisen Andrew Comben teoksen avulla ymmärsin, miten tärkeitä fysiologian järjestelmä ja tieteen vahvistuminen olivat liikuntakasvatuksen kehitykselle sekä sukupuolen rakentamiselle.

Näiden tutkimukseni kolmen olennaisimman mieshenkilön lisäksi olen tarkoitukSELLISESTI hyödyntänyt myös naiskirjailijoiden tuotoksia, jotta heidän näkemyksensä sukupuolituneesta liikunnasta, normistosta ja vaatetuksesta käyvät ilmi. Koska työni käsittelee epäsuorasti myös merkitysten muodostamisen prosessia ja sitä, miten miehet ja naiset kyseiseen prosessiin osallistuivat, on naiskirjailijoiden kirjoitusten sisällyttäminen työhöni nähdäkseni välttämätöntä. Yhdysvalloissa uransa tehnyt englantilainen lääkäri Elizabeth Blackwell (1821–1910) avaa omasta kristillisestä maailmankuvastaan käsin sitä, miten naiskehoon ja sen kauneuteen suhtauduttiin sekä mikä rooli liikunnalla kehon kauneudessa tuli olla. Englantilainen kasvatuskirjailija Anne de Wahl (1804–1869) puolestaan jakaa näkemyksensä naisten yhteiskunnallisista

---

²² Huomionarvoista on, että Charles Darwinin *Lajien synty* julkaistiin vuonna 1863, ja hyödyntämäni Spencerin teos *Education: Intellectual, Moral, and Physical* julkaistiin vuonna 1861. Spencerillä oli siis jo ennen darwinismin tärkeintä teosta näkemyksenä evoluutiosta ja sen merkityksestä kansakunnalle.

tehtävistä ja kasvattajan roolista sekä edellisiin liittyen liikunnan merkityksestä äidin hyvinvoinnille. Ennen työn tekemistä en osannut arvata, miten tärkeitä tanssinopettaja rouva Alfred Websterin²³ vuonna 1851 julkaistu teos tanssista liikuntakasvatuksen muotona sekä kirjailija Mary Merrifieldin (1804–1889) muotiin kantaa ottava esseekokoelma olisivat tutkimukselleni. Kyseisten englantilaisten naisten tuotokset avarsivat näkemystäni ajan kauneusihanteista, liikunnan seksuaalisuudesta sekä muodin valtarakenteista erittäin paljon.

Alkuperäislähteiden tekstien lisäksi olen tulkinnut myös niiden sisältämiä kuvia, joiden konstruktionistista tulkintaa on tukenut eritoten tuore *Historical Social Research* -lehden historiallista kuvantulkintaa käsittelevä erityisnumero vuodelta 2018. Erityisnumeron painavin sanoma on, että kuva-aineistoa tulisi käyttää historian tutkimuksessa enemmän ja eritoten kuva-aineiston omilla ehdoilla. Tällä erityisnumeron toimittaneet historioitsijat Jörn Eiben ja Olaf Stieglitz tarkoittavat, että kuvia pitäisi käyttää aidosti uuden tiedon tuottamiseen tai uusien kysymyksien esittämiseen eikä ainoastaan muun argumentoinnin ja lähteiden tukena.²⁴ Myös Mike O'Mahony muistuttaa, että kuvia tulee tulkita tekstien tapaan siten, että sama kuva tarjoaa mahdollisuudet moneen eri tulkintaan. Hän painottaa myös, että kuvat ovat vakavasti otettava lähdeaineisto, jota on analysoitava huolellisesti.²⁵ Parhaimmillaan kuva-aineisto todella tuottaa uutta tietoa ja tulkintaa visuaalisuudellaan, joka on olennainen osa liikkumista – tähän kuvien perusteltuun ja tarkoituksenmukaiseen hyödyntämiseen olen itsekin pyrkinyt.

Olen rakentanut tutkimukseni hyvin vahvasti alkuperäislähteiden varaan, sillä olen siten muodostanut oman tulkintani 1800-luvun puolivälin liikuntakasvatuksen sukupuolittuneista merkityksistä sekä siitä, mikä aiheessa on tärkeää. Olen tutkimuksen edetessä vertaillut aiemman tutkimuskirjallisuuden antamaa kuvaa aiheesta omaa tulkintaani vasten sekä pohtinut, missä määrin voin allekirjoittaa aiempien tutkimusten tuloksia sekä mitä uutta oma näkökulmani tuo aiheeseen. Oleellisinta on huomata, että perinteiset ja aiheeseen ensimmäisenä tarttuneet tutkimukset on julkaistu 1970-luvun lopun ja 1990-luvun alun välillä. Ainoana poikkeuksena on vuonna 1957 julkaistu *Landmarks in the History of Physical Education*, joka on tyyliältään realistinen ja informatiivinen teos, joka sisältää paljon perustietoa liikuntakasvatuksen eri

---

²³ Rouva Alfred Webster on toinen työni henkilöistä, jonka taustoista syntymäaika mukaan lukien en löytänyt mitään varmaa tietoa. Saattaa olla, että hänen miehensä Alfred Webster on elänyt vuosina 1804–1856 Englannissa, mutta tästäkään en omaa täyttä varmuutta. Kirjansa kannessa hän paikantaa itsensä Lounais-Englannissa sijaitsevan Bathin kaupungin asukkaaksi. Mielestäni on silti perusteltua, että olen hyödyntänyt hänen kirjaansa työhöni, sillä hänen ammatinsa ja kirjan julkaisemisvuosi ovat riittäviä taustatietoja tavalle, jolla olen hänen kirjaansa käyttänyt. Samalla perusteella olen hyödyntänyt myös lääkäreiden kuninkaallisessa akatemiassa olleen lääkäri William Strangen teosta vuodelta 1865.

²⁴ Eiben & Stieglitz 2018, 12.

²⁵ O'Mahony 2018, 29, 36.

yhteiskunnallisista vaiheista ja sisällöstä. Olen käyttänyt myös muutamaa tuoreempaa tutkimusta aiheesta, mutta ne eivät ole merkittävästi tuoneet lisäarvoa työlleni niitä aiempaan tutkimukseen verraten. Aiempi tutkimuskirjallisuus on lähestynyt aihetta niin ikään aatteellisesta ja tieteellisestä näkökulmasta, joiden kautta itsekin lähteitani olen lukenut.

Ehdottomasti tärkeimmät tutkimukset työlleni ovat olleet historioitsijoiden J. A. Manganin ja Roberta J. Parkin toimittama artikkelikokoelmateos *From "Fair Sex" To Feminism* (1987) sekä Patricia Vertinskyn *The Eternally Wounded Woman* (1990). Myös muita tärkeitä tutkijoita omalle työlleni ovat olleet Penelope Byrde, Diana Crane sekä Bruce Haley. Näiden teosten kirjoittajat ovat lähestyneet liikuntakasvatusta ja ulkoista olemusta yhtä lailla sukupuolen, fysiologian ja aatteiden kautta, kuten olen itsekin tehnyt. Siksi itselleni on ollut ajoittain haasteena pohtia, mitä uutta tutkimukseni on aiheesta tuottanut.

Näen itse työni ennen kaikkea käsitteellisen ja siten teoreettisen tulkinnan kautta, jolloin olennaisinta ei ole perinteinen faktatieto aiheesta, vaan pikemmin se tapa, miten kehoa, sukupuolta ja liikuntaa voi tulkita kriittisen kulttuuriteorian avulla. Siksi olen rakentanut omaa tulkintaani erityisesti niitä teoksia vasten, joiden kanssa olen tulkinnallisesti eri mieltä. Historioitsija Kathleen McCronen kirjoitukset vuosilta 1987 ja 1988 ovat osoittaneet minulle, miten eri tavalla 1800-luvun liikuntakasvatusta voi tulkita, mikä on ollut työni kannalta kokonaisuudessaan hyvin tärkeää. Uutta lähestymistavassani on myös keskittyä liikkumiseen ja liikuntaan itsessään siinä missä aiempi tutkimuskirjallisuus on keskittynyt liikuntakasvatuksen kehitysaskeleisiin urheilun ja yhteiskunnallisten uudistusten kautta.

Olen nyt avannut sitä lähestymistapaa, jolla keskustelen käyttämieni alkuperäislähteiden ja aiemman tutkimuksen kanssa vastatakseni tutkimuskysymyksiini. Olen myös antanut kuvan siitä, miten aihetta on tähän asti tutkittu ja minkälaisen näkökulman nostan esiin omassa tutkimuksessani. Haluan vielä johdannon viimeisessä osiossa määritellä suoremmin ja tarkemmin, miten näen ja suhteutan oman positioni tämän aiheen tutkimuspiirissä.

1.4. Oma positioni

Tutkimusta tehdessäni olen jatkuvasti reflektoinut ja muistuttanut itseäni omista motiiveistani tämän työn tekemiseen ja aiheen valitsemiseen, sillä mielestäni nuo motiivit heijastuvat väistämättä työhöni. Kuten musiikkitieteen professori Holger Schulze toteaa, ”mikään pyrkimys objektiivisuuteen ei ole mitään muuta kuin erittäin subjektiivinen ja narsistinen (eikä yhtään

objektiivinen) projekti pelastautua hermostuttavilta ja ailahtelevilta kokemuksilta”.²⁶ Luen Schulzen ajatusta siten, että tutkijan omien yksilöllisten lähtökohtien peittämisen sijaan on parempi tehdä omat lähtökohtansa näkyviksi – tämä on myös oma aikomukseni.

Määrittelen työni ennen kaikkea kulttuurihistorialliseksi, vaikka se määrittyy tietyssä määrin myös osaksi aatehistoriaa ja tieteen historiaa. Kulttuurihistoriallisen metodologian mukaisesti en voi mitenkään lähestyä menneisyyttä omista lähtökohdistani riippumatta tai ne sulkien, sillä se ei yksinkertaisesti ole merkitysteorian mukaisesti mahdollista. Katson maailmaa oman merkitysmaailmani läpi, eikä ole perustavanlaatuista eroa siinä, suuntautuuko katseeni menneisyyteen tai nykyisyyteen. Siksi koen tarpeelliseksi myös lyhyesti avata omaa positiotani tutkimusta tehdessäni omiin motiiveihini sekä aiempaan tutkimustraditioon nähden, jotta lukijalle on selvää, mistä lähtökohdista itse työtäni lähestyn.

Liikuntaa ja sukupuolta tarkastelemalla tutkimuksen keskiöön piirtyy keho, jota tulen väistämättä ja tarkoituksellisesti määritelleeksi. Kehon ja tarkemmin sanottuna kehollisuus, joka kattaa fyysisen ruumiin ja sille asetetut toiveet, odotukset ja ihanteet, ovat nousseet kulttuurihistoriantutkimuksen suosituksi aiheeksi viimeisten vuosikymmenien aikana. Kulttuurihistorioitsija Michael Sappol kuvailee toimittamassaan kirjassa (2010) 1970–1980-luvuilla tapahtunutta historiantutkimuksen käännettä ”uudeksi aalloksi”, jonka aikana sosiaalishistoria monimuotoistui ja feministinen sekä postkoloniaalinen tutkimus marssivat esiin. Hänen mukaansa tämä käänne nosti kehon tutkimisen arvoiseksi.²⁷ Sappol esittää kuitenkin aiheellisen kysymyksen siitä, mitä lopulta tutkimme tutkiessamme kehoa. Tämä on mielestäni kysymys, johon jokaisen kehoa tutkimuksessaan käsittelevän tulisi kyetä vastaamaan. Itse koen tutkivani kehon fyysistä ja materiaalista olemusta, jota ei voida irrottaa sitä ympäröivästä ja läpäisevästä kulttuurista eli käsitteistä, merkityksistä ja ymmärryksestä, joiden välityksellä kehoamme luemme ja joista keho rakentuu. Kehon herättämät ja siinä heräävät tuntemukset, niin fyysiset kuin henkiset, ovat läsnä kulttuurisen tulkintamme kautta.

On kuitenkin vielä toinen asia pohtia, mitä tutkin tutkiessani kehoa menneisyydessä. Miten voin ymmärtää kehon luonnetta, sen liikettä ja mahdollisuuksia, joita en lähtökohtaisesti tunnista omakseni? Sappol antaa kysymykselleni yhden näkökulman: ”Käy ilmi, että keho on peililasi: presentaatioita, representaatioita, representaation representaatioita, *ad*

---

²⁶ ”Any strife for objectivism is, after all, nothing more than a highly subjective and narcissistic (and not at all objective) project to secure oneself from irritating and erratic experiences.” Schulze 2012, 206. Schulze puhuu muutenkin tutkijan oman yksilöllisen aistillisuuden ja kehollisuuden tunnistamisen puolesta tutkimusta tehdessä. Tutkijan tulisi havainnoida omia kokemuksiaan tutkimuksen aikana niiden etäännyttämisen sijaan, enkä voisi olla tästä enempää samaa mieltä.

²⁷ Sappol 2010, 34.

infinitum.”²⁸ Keho heijastaa kaikkea ympärillämme olevaa tässä hetkessä ja menneisyydessä. Tutkiessani menneisyyden kehoa näen siinä peilikuvia 1800-luvun fysiologiasta, sukupuolinormeista, yhteiskunnasta, tiukasta koulukurista, sotilaiden ryhdistä, korsettien puristamista vyötäröistä, lääkärin huolista ja sallitun liikunnan riemusta. Mitä tietoisemmaksi olen tullut omista lähtökohdistani tehdä tätä tutkimusta, sitä selvemmin peili vahvistaa ääriäviä myös omasta tutkijan kehostani ja sen kokemuksista: naiseudesta, vapaasta mahdollisuudesta liikkua, ennakkoluuloista, yhteiskunnasta ja henkilökohtaisista arvoistani. Olen hakenut menneisyydestä toivoa ja ymmärrystä siihen, miksi ja miten liikutan kehoani. Mitä minulta odotetaan ja miten toimina odotusten mukaisesti tai niitä vastustaen? Nämä intressit ovat ohjanneet omaa kiinnostustani tarkastella kehoa menneisyydessä, jotta voisin ymmärtää jotain enemmän nykyisyydestä.

Tämän vuoksi en ole voinut olla tunnistamatta poliittisia tavoitteita myös aiemmasta historian tutkimuksesta, joka on käsitellyt samoja aiheita 1980-luvun taitteessa. Historioitsija Kathleen McCrone on henkilöitynyt itselleni toisen aallon poliittisen feminismin tutkijaksi, joka on pyrkinyt löytämään suoran yhtäläisyyden hänen omien henkilökohtaisten feminististen tavoitteidensa ja menneisyyden välillä. McCrone sanoo kirjansa lopussa ääneen, miten 1800-luvun liikuntakasvatus ja urheilu olivat merkittäviä ”feminismin perimmäiselle tavoitteelle”. Mielestäni ei kuitenkaan ole selvää, mikä tämä perimmäinen tavoite on – tai onko sitä edes olemassa. Sen sijaan on selvää, että liikuntakasvatuksen tutkiminen 1980-luvulla heijastaa aikansa tavoitetta osoittaa, että kehollisuutta ja sukupuolta on tärkeää tutkia myös urheiluun keskittyvässä historian tutkimuksessa, minkä kannalla itsekkin olen.

Näistä poliittisista vaikutteista, jotka alkujaan motivoivat tutkimaan kehoa myös historian tutkimuksessa, voimme päätellä ainoastaan sen, että ”keho on hajonnut palasiksi”, kuten Sappol toteaa.²⁹ Hän jatkaa:

*Keho raukka! – se on siirretyn poliittisen analyysin ja taistelun kategoria. Me katsoimme ja katsoimme kehoa, kunnes näimme siinä maailmankaikkeuden: vallan sekasotkun, suhteita, performansseja, narratiiveja, hahmoja, rakenteita ja talouksia – loputtomasti tuhottavaksi taantuneita malleja, ei koherentteja, eikä ehkä edes kumouksellisia, mutta vastustamattomia.*³⁰

---

²⁸ ”The body, it turns out, is a hall of mirrors: presentations, representations, re-representations, ad infinitum.” Sappol 2010, 34.

²⁹ ”The body has broken to pieces.” Sappol 2010, 35.

³⁰ ”Poor body! – it’s a category of displaced political analysis and struggle. We looked and looked at the body until we saw the universe: congeries of powers, relations, performances, narratives, figures,

Keho on Sappolin mukaan vastustamaton tutkimuskohde, koska se tarjoaa näkökulman kaikkeen inhimilliseen toimintaan. Ihminen ei voi toimia maailmassa ilman kehoaan, minkä vuoksi se on väistämättä performatiivisen toimijuuden osana kaikessa, mitä ihminen tekee tai on vastaavasti tekemättä. Katson, että keho on hajonnut palasiksi siinä mielessä, että ei ole yhtä ainoaa näkökulmaa tai tapaa tutkia sitä, vaan päinvastoin kehollisuuden käsite on tarjonnut moniulotteisen tavan tarkastella valtarakenteita, erilaisia kulttuurisia merkityksiä sekä performatiivisuutta. Sappol huomauttaa, että kehon tutkimisen ajateltiin johtavan jonkinlaiseen vallankumoukseen, jota ei kuitenkaan ole saavutettu. Tukeudun Butlerin ajatuksiin kumouksellisuudesta, joka ei hänen mukaansa voi tarkoittaa vallan kiertämistä tai esimerkiksi sukupuolen kieltämistä. Sen sijaan muutos, jota voidaan halutessa kuvailla kumoukselliseksi, lähtee liikkeelle kategorioista ja käsitteistä, jotka otetaan haltuun merkitysjärjestelmän perustavanlaatuisella ominaisuudella: toistamalla merkityksiä uudella tavalla, joka voi parhaimmillaan monipuolistaa niin sukupuolen kuin kehollisuuden kategorian ja antaa mahdollisuuksia ajatella toisin.

Tämä tavoite on ollut mielessäni koko tämän työn tekemisen ja prosessin ajan. Ajatuksenani on tutkia menneisyyden sukupuolittunutta liikuntakasvatusta ja kehollisuutta, jotta voisimme ymmärtää sen merkitysten muuttuvuuden ja oppia toistamaan nykyisyydessä kehollisuuden merkityksiä uudella rohkeammalla tavalla tavoitellen sitä ihannetta, minkä 1980-luvun feministit halusivat suoraan löytää menneisyydestä. Keho on hyvin materiaallinen ja tunnelatautunut tutkimuskohde, koska sitä tutkiessa tulee yhtä matkaa pohdittua omaa kehollisuutta, jonka osana sukupuoli väistämättä on. Miten minä liikun ja minkälaisia merkityksiä tulen tietoisesti tai tiedostamatta toistaneeksi liikkuessani? Miten minua hyödyttää tutkia 1800-luvun liikkumisen tapoja ja merkityksiä liikuntakasvatuksen diskurssissa?

Ihanne kehon itsenäisyydestä ja liikunnallisen toiminnan tasa-arvoisista mahdollisuuksista sukupuoleen katsomatta ei mielestäni löydy 1800-luvun puolivälin Britannian liikuntakasvatuksesta, mutta se voi hyvin löytyä tästä hetkestä ja meidän tulevaisuudestamme.

---

structures, and economies – an infinite regression of effigies, not coherent, and maybe not even subversive, but compelling.” Sappol 2010, 35.

2. Kehon tarkoitus

2.1. Biologia sukupuolen perustana – kehon toimintaperiaatteet

Terve ja vahva ruumis, aktiivinen ja iloinen mieli, kaunis sielu³¹ – näistä piirteistä rakentui ideaali keho, jota ihannoitiin 1800-luvun puolivälin Britanniassa. Kehon terveyden edellytyksenä oli oikea suhtautuminen liikuntaan, joka tuki terveyden ylläpitämistä. Liikkua ei kuitenkaan voinut miten sattuu, vaan kehon liikuttamisen tavat piti olla vankasti tieteellä perusteltavissa. Liikunta vaikutti erilaisiin kehoihin eri tavoilla: vahvat, sairaat ja heikot kehot vaativat kyseisille ruumiintiloille sopivaa liikuntaa. Tutkimukseni kannalta olennaisin ero liikkumisessa oli kuitenkin sukupuolten, naisten ja miesten, välillä. Keho ja sen toiminta olivat sukupuolittuneita, ja kääntäen sukupuolet pohjautuivat eroaville kehoille. Luvun tarkoituksena on selvittää, mistä kehojen erot johtuivat ja olivatko erot luonteeltaan väistämättömiä vai liitettiinkö kehon osiin merkityksiä, joiden luonne oli kulttuurisesti muuttuva.

Jotta on mahdollista ymmärtää, mihin käsitykset sukupuolesta ja liikunnasta rakentuivat, on ensin hahmotettava kehon fysiologiset toimintaperiaatteet. Uudet lääketieteelliset löydöt vuosisadan alkupuolella muokkasivat uutta tietoa kehon biokemiallisesta toiminnasta: verenkierto-, hengitys- ja ruuansulatusjärjestelmät olivat keskeiset kokonaisuudet, joiden toimivuus takasi ihmisen kehoallisen hyvinvoinnin. Kyseiset järjestelmät olivat siksi hygienian eli kehoallista hyvinvointia koskevan tiedon rakennusosia.³² Vaikka ensisilmäyksellä tuntuu kummalliselta, miten ruuan sulaminen vaikuttaisi siihen, millä tavalla ihminen sai sukupuoleen katsoen liikkua, oli fysiologia kuitenkin liikuntaa koskevien käsitysten keskiössä monellakin tavalla. Tunnettu skotlantilainen lääkäri Andrew Combe, jonka teoksiin muussa liikuntakasvatusta koskevassa kirjallisuudessa viitataan,³³ tiivisti fysiologian tarkoittavan ihmiskehon eri elinten toiminnan, mekanismien, suhteiden, kehittymisen ja terveyden tarkastelua. Hänen mukaansa fysiologian tarkoitus oli selvittää, miten jokaisen elimen ”paras terveys ja korkein tehokkuus saadaan turvattu”.³⁴ Näin ollen fysiologia toimi kaiken ihmiseen liittyvän hyvinvoinnin ja terveyden tarkoituksenmukaisen edistämisen vankkana pohjana:

---

³¹ Roth 1879, 76.

³² Park 1987, 29.

³³ Esimerkiksi Spencer 1861 ja De Wahl 1847.

³⁴ Combe 1837, 19–20.

Todellinen fysiologian järjestelmä toimii siten kunnon pohjana ei ainoastaan terveen fyysiselle, vaan myös terveen moraaliselle ja älylliselle kasvatukselle sekä terveyden järjestelmälle; toisin sanoen se toimii pohjana kaikelle, jonka tavoitteena on ihmisen fyysisen ja henkisen terveyden edistäminen; sillä niin kauan kuin elämä kestää, henkiset ja moraaliset voimat, jotka hänelle on annettu, ilmaisevat itseään järjestysten kautta, eikä mikään aikomus niiden kehittämiseksi, joka ei ole harmoniassa järjestystä säätelevien lakien kanssa, voi mitenkään menestyä.³⁵

Comben selvennys fysiologiasta kertoo monipuolisesti siitä, mistä keuhollisuudessa ja kehon toiminnassa oli kyse 1800-luvun kontekstissa. Keho ei ollut ainoastaan luuta, lihaa ja nahkaa, vaan aktiivinen toimija, jonka avulla ihmisen oli mahdollista toteuttaa itseään. Kehon näennäisesti biologiset toiminnot olivatkin järjestelmiä, joita kehittämällä ihmisen oli mahdollista tavoitella fyysisen hyvinvoinnin lisäksi henkistä ja moraalista terveyttä. Koska liikunnalla oli isoja haikuksia ylevämpi päämäärä, kehon toiminnan periaatteiden ymmärtäminen tuki ihmisen kokonaisvaltaista hyvinvointia ja menestystä. Lääkäri Mathias Rothin mukaan voimisteluohjaajien ja muiden liikunnan vastuuhenkilöiden tulisi tiedostaa kehon anatominen rakenne ja eri elinten fysiologisen toiminnan periaatteet. Roth lainasi suuren suosion saaneen ruotsalaisen liikuntakasvatuksen pioneerin Pehr Lingin teosta ja totesi, ”ettei meidän pitäisi nähdä kehon elimiä mekaanisen massan elottomina muotoina, vaan elävinä ja aktiivisina sielun välineinä”.³⁶ Tiedostamalla kehon fysiologiset lainalaisuudet ihmisen oli mahdollista kurkottaa kohti oman elämänsä tarkoitusta ja menestystä.

Keho ei ollut siis fysiologisesti ainoastaan alusta, jossa mieli irrallisena toimi, vaan sen sijaan mieli ja fyysinen keho olivat tiiviisti sidoksissa toisiinsa – tätä mielen ja fyysisen kehon kokonaisuutta kuvaan keuhollisuutena. Filosofii Judith Butler on esittänyt kritiikkiä siitä, että ruumis usein kuvataan sukupuolen merkitysten takaa löytyvänä passiivisena oliona ja elottomana aineena. Keho ei hänen mukaansa ole ”väliaine”, jolle kulttuurisia merkityksiä asetetaan ruumiin ulkopuolelta.³⁷ Tutkimukseni kontekstissa voidaan Butlerin tavoin huomata,

---

³⁵ ”A true system of physiology comes thus to be the proper basis, not only of a sound physical, but of a sound moral and intellectual education, and of a rational hygiene; or, in other words, it is the basis of every thing having for its object the physical and mental health and improvement of man; for so long as life lasts, the mental and moral powers with which he is endowed, manifest themselves through the medium of organization, and no plan which he can devise for their cultivation, that is not in harmony with the laws which regulate that organization, can possibly be successful.” Combe 1837, 20.

³⁶ Roth 1856, 6. Roth oli uskoltaan juutalainen, mutta uskonto ei tämän enempää heijastu hänen teoksistaan. Myös Rothista biografian kirjoittanut Judit Brody toteaa, että ”Roth oli juutalainen, mutta ei uskonnollinen”, ks. Brody 2004. Rothin kritiikki kehon mekaanisuutta kohtaan voidaan tulkita myös kritiikkinä kartesiolaista dualismia kohtaan, jossa keho ja mieli ja toisaalta fyysisyys ja henkisyys erotettiin vahvasti toisistaan.

³⁷ Butler 1990, 219–220.

että keho oli merkityksiä aktiivisesti ruumiillistava ja tuottava toimija – kehoa ei siis ollut mahdollista irrottaa merkityksistään. Sekä Comben että Rothin näkemykset sitoivat mielen ja fyysisen kehon saumattomaksi kokonaisuudeksi, jossa kehollisuus sisälsi niin ihmisen fyysiseen kuin henkiseen puoleen liittyviä merkityksiä. Tapa, jolla kehon fyysinen ja henkinen puoli liitettiin yhteen, oli näkemys elinvoimasta³⁸, joka teki kehosta elävän kokonaisuuden. Elinvoimaisuus erotti elävän olion elottomasta, ja kyseinen ajatus ruumiin elävöittävästä ominaisuudesta oli keskeistä ajan vitalismille³⁹. Butler viittaa kritiikissään niin ikään 1800-luvun vitalistiseen biologiaan, joka tulkitsi ”ruumiin vain elottomaksi materiaksi”.⁴⁰

Comben ajattelua voi sinänsä luonnehtia vitalistiseksi biologiaksi, sillä hän kuvasi kuollutta ruumista ”jäätäneeksi ja jäykäksi, kuten eloton aine, joka sitä ympäröi”.⁴¹ Roth puolestaan mainitsi kehossa toimivan sielun, jota voidaan tulkita tarkoittaneen elinvoimaa. Vaikka fysiologia, johon ymmärrys liikunnasta pohjautui, erotti tiettyssä mielessä ruumiin ja sen elävöittävän elementin toisistaan, ei liikunnan taustalla ollutta brittiläistä fysiologiaa voida lukea puhtaasti vitalistiseksi Butlerin esittämällä kapealla tavalla. Kuten Combe ajatustensa vitalistisista piirteistä huolimatta väitti, ”emme voi päätellä mitään elämän suovien yhdisteiden ominaisuuksista”, jos elotonta ainetta koskevia lainalaisuuksia ja elinvoimaisuutta tarkastellaan erikseen.⁴² Siksi tarkastelen kehoa suhteessa ajan fysiologisiin näkemyksiin kokonaisuutena, jossa keholle annetut merkitykset eivät ole kehosta ulkopuolisia, vaan täysin kehossa olevia, toimivia ja ruumiillistuvia. Kehoa ei voida tarkastella ilman sitä määrittäviä merkityksiä, joista yksi tärkein oli elämän mahdollistava elinvoima, ja siksi siirryn tarkastelemaan sitä fysiologisen järjestelmän puitteissa seuraavaksi.

Fysiologian tärkein elementti oli elinvoima, joka mahdollisti elämän ja joka oli kehollisen hyvinvoinnin peruspilari. Elinvoimaan liittyi olennaisena kehon lämpötasapaino, minkä vuoksi elinvoima ei tarkoittanut ainoastaan jotain hengellistä tai uskonnollista sielua, vaan muihin kehon järjestelmiin sidottua lämpöä ja energiaa⁴³. Elinvoima, lämpö ja energia toimivat ajan terveysoppaissa ajoittain toistensa synonyymeinä tarkoittaen muuttuvaa elementtiä, jonka

---

³⁸ Elinvoima on oma suomennokseni englanninkielisistä käsitteistä *vital* ja *vital energy*.

³⁹ Vitalismi on ajasta ja paikasta riippuvainen kattokäsite ajatuksille elävän ja elottoman suhteesta. 1800-luvun kemialliset tutkimukset muuttivat suhdetta vitalismiin saksalaisen Friedrich Wöhlerin (1800–1882) tulosten ja toisaalta ranskalaisen Marie-François Xavier Bichatin (1771–1802) humoraalisen patologian myötä. Omassa lähdeaineistossani erityisesti Andrew Comben maailmankuvassa vitalismi elää yhä käsityksenä elinvoimasta, jota ei oltu vielä käsitteellisesti kumottu. Ks. Normandin & Wolfe 2013, 2–3; Shoja et al.

⁴⁰ Butler 1990, 219.

⁴¹ Combe 1837, 19.

⁴² Combe 1837, 19.

⁴³ Englanniksi *animal heat*, *heat* ja *energy*.

toimintaa kehon järjestelmissä oli mahdollista säädellä esimerkiksi liikunnalla ja ruokavaliolla. Verenkierto-, ruuansulatus- ja hengitysjärjestelmät sulautuivat oppaissa esitetyssä fysiologiassa yhdeksi kokonaisuudeksi. Ihmisen syömä ruoka muuttui ruuansulatuksen seurauksena imunesteeksi (engl. *chyle*), joka päätyi verisuoniin kehon hyödyntämäksi energiaksi. Ruuan ainesosista erityisesti sokeria elimistö voi käyttää lämmön muodostamiseen. Hapettuminen tarkoitti englantilaisen filosofin ja sosiologin Herbert Spencerin mukaan prosessia, jossa ruoka muuttui lämmöksi, ja mitä kylmemmissä olosuhteissa ihminen eli, sitä enemmän hapettumista tapahtui.⁴⁴ Lihaksiston avulla veri pääsi kiertämään suonissa, ja vahvat lihakset tehostivat verenkiertoa sekä ruuansulatusta. Ihmisen hengityksen muuttuessa intensiivisemmäksi verenkierto kiihtyi, minkä seurauksena verisuonet laajenivat ilmavirtauksesta ja veri pääsi näin nopeammin kiertämään ja uudistumaan sekä keräämään uutta ravinteikasta energiaa ja kuljettamaan sitä kehon eri osiin.⁴⁵

Fysiologian oppikirjojen mukaan iho osallistui lämpöjärjestelmän hallintaan lihaksiston lisäksi. Siinä missä lihaksiston tehtävä oli kuljettaa lämpöä ja energiaa kehon eri osiin, iho hallinnoi lämmön vapautumista elimistöstä kehon nesteen höyrystymisenä eli hikoiluna. Ihon lämmöneritystä avustivat keuhkot, joiden avulla höyrystynyttä ilmaa myös hengitettiin ulos.⁴⁶ Ihon ollessa tärkeä osa kehon lämmönsäätelyä oli asiaan kiinnitettävä käytännössä tarkempaa huomiota. Lämpöjärjestelmän tärkeys välittyy monista siihen liittyvistä käytänteistä, kuten vaatetuksesta, juomisesta ja peseytymisestä, joista löytyi terveysoppaissa hyvin tarkkojakin ohjeita. Britannian lääkäreiden kuninkaalliseen akatemiaan kuulunut lääkäri William Strange esimerkiksi neuvoi, että liikunnan jälkeen paras palautusjuoma lämpöjärjestelmälle oli kuuma tee, minkä lisäksi hikoilun keston kanssa oli oltava tarkkaavainen.⁴⁷

Liikunnan ja sukupuolen kannalta oleellisin asia elinvoimasta ja lämpöjärjestelmästä on ymmärtää, että niiden kapasiteetti oli rajallinen. Siitä huolimatta, että kehon lämpöä oli mahdollista säädellä ja että syömällä energiaa oli mahdollista tuottaa lisää, oli elinvoiman määrä 1800-luvun puolivälin fysiologisessa järjestelmässä tietyllä tavalla vakio. Spencer selventää elinvoiman periaatetta vertauskuvallisesti:

Sillä luonto on tarkka kirjanpitäjä; ja jos vaadit häntä venymään yhteen suuntaan enemmän kuin hän on siihen valmistautunut, hän tasaa tilin vähentämällä jostain

⁴⁴ Kylmyys selitti esimerkiksi sen, miksi ”lappilaiset ja eskimot” olivat lyhyempiä, sillä kehon tuottama lämpö ja energia kuluivat lämpötasapainon ylläpitämiseen. Spencer 1861, 246–247.

⁴⁵ Combe 1837, 118, 154–155; Spencer 1861, 227–228.

⁴⁶ Combe 1837, 63–65.

⁴⁷ Strange 1865, 352–357. Lisää lämpöjärjestelmään liittyvistä käytänteistä myöhemmin tässä luvussa sekä luvussa kolme.

*muualta. - - Ei sovi koskaan unohtaa, että elinvoiman määrä, jonka keho minä tahansa hetkenä omaa, on rajattu.*⁴⁸

Tarkan kirjanpitonsa vuoksi luonto ei siis pystynyt mahdollistamaan kaikkea kehollista kehitystä. Fysiologian teoriassa kehollisuudessa oli kolme tärkeää ulottuvuutta, jotka kaikki toimivat elinvoimalla – fyysinen, henkinen ja moraalinen puoli. Kehollisen terveyden edistäminen ei ollut siis yhteydessä ainoastaan fyysisiin ominaisuuksiin, kuten lihasten kasvuun, vaan myös mieleen. Siksi kehosta huolehtimisen tuli ”kulkea käsi kädessä mielen kehittämisen kanssa”.⁴⁹ Elinvoima yhdisti kehon biologisuuden ja mielen henkisyiden ajan yhden kulttuurisen järjestelmän, fysiologian alle. Myös tässä mielessä Butlerin esittämä vitalistinen mielen ja ruumiin erottaminen on mielestäni liian yksiselitteistä, sillä kehon fyysinen toiminta, kuten ruuansulatus ja lämpötila, nähtiin erottamattomassa yhteydessä ihmisen älyllisiin ja henkisiin ulottuvuuksiin.

Sosiaalireformistien, lääkäreiden ja liikuntakasvatuksesta 1800-luvulla kirjoittaneiden pohdittavaksi jäi, miten kehon eri ulottuvuuksia tulisi arvottaa. Elinvoimaa ei riittänyt kaikkeen, joten oli tehtävä päätöksiä siitä, mihin rajallinen elinvoima kannattaisi käyttää. Valintojen taustalla oli huomioitava sukupuolten biologinen ja anatominen erityisyys, jonka edessä asiantuntijoiden kädet olivat näennäisesti sidotut. Ajan tieteellinen käsitys korosti vahvasti naissukupuolen biologista heikkoutta ja haurautta. Sukupuolta määrittivät oleellisimpina sukupuolielimet ja niihin liittyen naisen kyky lisääntyä. Rajatusta elinvoimasta naisen kuukautiskierto vei tietyn osan, minkä vuoksi elinvoimaa oli naisilla jo lähtökohtaisesti miehiä vähemmän muuhun toimintaan. Valmius tulla raskaaksi teki naisesta kroonisesti heikomman sukupuolen, jonka keho poikkesi merkittäväällä tavalla miesruumiista. Miehen ruumis oli biologinen oletamus, josta naisen haavoittunut ruumis oli poikkeus.⁵⁰

Naisen ja miehen kehot poikkesivat muillakin tavoilla toisistaan. Comben mukaan naisilla ja nuorilla iho oli ”sileää, pehmeää ja haurasta”, kun taas keski-ikäisillä ja miehillä iho oli lujempaa ja kestävämpää.⁵¹ Vaikka Combe ei sinänsä erikseen maininnut, mitä seurauksia ihon sukupuolittuneella erolla oli, voi eron päätellä tukevan ajalle tyypillistä näkemystä naisesta hauraampana ja lapsiin verrattavana sukupuolena. Sosiologi Ilpo Helénin mukaan sukupuolit-

---

⁴⁸ ”For Nature is a strict accountant; and if you demand of her in one direction more than she is prepared to lay out, she balances the account by making a deduction elsewhere. - - Let it never be forgotten that the amount of vital energy which the body at any moment possesses is limited.” Huomattavaa on, että Spencer viittaa luontoon feminiinisellä persoonapronominilla. Hän myös personifioi luonnon vertaamalla luontoa kirjanpitäjään eli ihmisen ammattiin ja toimintamuotoon. Spencer 1861, 268.

⁴⁹ Roth 1879, 80.

⁵⁰ Vertinsky 1990, 39–41. Kuvaus naisen haavoittuneisuudesta on peräisin Vertinskyltä, joka on kuvannut naista ”ikuisesti haavoittuneeksi” kehollisen kohtalonsa vuoksi.

⁵¹ Combe 1837, 43.

tuneita eroavaisuuksia löytyi myös luuston ja hermoston osalta, mutta omassa lähdeaineistossani kyseisiä anatomisia eroja ei ilmennyt.⁵² Naisen ja miehen kehittyminen eivät kulkeneet samoja polkuja yhtä matkaa, vaan kehityksen nopeudessa ja laadussa oli merkittävä ero. Spencer eritteli kasvun tarkoittavan massan ja koon lisääntymistä, kun taas kehitys tarkoitti ”rakenteen monimuotoisuutta”. Rakenteella hän viittasi mielestäni henkiseen ja moraaliseen kehitykseen, sillä elinvoiman periaatteen mukaisesti kehon sitoutuneisuus fyysiseen kasvuun oli väistämättä pois kehollisuuden muilta osa-alueilta. Spencer runoili vertauskuvallisesti, että naiset kasvoivat perhosentoukan tavoin nopeasti koossa, ja jäivät siksi vajavaiseksi rakenteen kehityksessä. Miehet puolestaan kehittyivät hitaammin, mutta puhkesivat myöhemmin koteloistaan kukkaan kuten perhoset. Tuloksena oli, että sukupuolten kasvun ja kehityksen ero näkyi ”verrattain kiusallisesti niin kehollisesti kuin henkisesti”.⁵³

Liikuntakasvatuksen asiantuntijat sekä lääkärit olivat sukupuolten eroavaisuuksista huolimatta yhtä mieltä siitä, että liikunta oli molempien kehojen terveydelle tärkeää. Koska kehot olivat elinvoiman tason suhteen erilaiset, oli myös 1800-luvun puolivälin liikuntakasvatuksen vastattava tähän lähtökohtaan. Kehon synnynäisten toimintojen ohella elinvoimaa oli mahdollista käyttää fyysisiin ja älyllisiin aktiviteetteihin eli käytännössä ruumiilliseen työhön, liikuntaan ja opiskeluun. Liikuntakasvatuksen tarkoituksena oli vastata haasteeseen siitä, missä suhteessa mitäkin aktiviteettia oli järkevintä harjoittaa. Erityisesti lääkärit keskittyivät tarkastelemaan, minkälainen liikunta oli kenellekin hyödyllisintä terveyden kannalta. Terveydellinen hyöty perusteltiin fysiologian ja yleisen terveystieteiden eli hygienian kannalta, ja näitä tarkastelen seuraavaksi.

2.2. Liikunnan vaikutukset kehossa

Ihmisen normaali ja luonnollinen tila oli olla terve ja onnellinen, ja lääketieteen tarkoituksena oli ennaltaehkäistä sekä parantaa sairauksia parhaan tavan ja tietämyksen mukaan.⁵⁴ Tähän lääketieteelliseen tietämykseen tuli enenevässä määrin sisältyä fysiologian tuntemus, jotta lääkäri pystyi toimimaan mahdollisimman pätevän tiedon mukaan toimiessaan potilaansa hyväksi. Brittiläisen liikuntakasvatuksen suosion kasvaessa 1800-luvun puoliväliä kohden liikuntaa hyödynnettiin monipuolisesti hoitomuotona niin kehon kuin mielen sairauksien parantamisessa

---

⁵² Helén 1998, 320.

⁵³ Spencer 1861, 271–272.

⁵⁴ Roth 1861, iii; Combe 1837, 40.

ja yleisen terveyden kohentamisessa.⁵⁵ Lääkäri William Strangen mukaan lääkkeet olivat suuren yleisön edessä menettäneet uskottavuuttaan hydropatian ja homeopatian⁵⁶ seurauksina, minkä vuoksi hän kuulutti kunnollisen ja ”laillisen lääketieteen (engl. *legitimate medicine*)” luotettavuuden perään. Lääkäreiden oli palautettava potilaidensa usko ja luottamus, ja omalta osaltaan Strange pyrki asettamaansa tavoitteeseen vuonna 1865 julkaisemansa kirjan kautta.⁵⁷

Liikunta kuului lääketieteen repertuaariin olennaisesti, ja sitä sovellettiin osana muuta ajan yleistä terveystietoa eli hygieniää⁵⁸. Käsitteen tarkoituksena oli koota yhteen osa-alueet, jotka vaikuttivat ihmisen henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin ja terveyteen. Ravitseminen, peseytyminen, pukeutuminen, raikas ulkoilma, lepo ja ihmisen elinolosuhteet ylipäättään kuuluivat hygieniaan liikunnan lisäksi.⁵⁹ Terveystietä pohjautui fysiologiaan ja sen käsityksiin kehon toimintaperiaatteista, minkä vuoksi erityisesti lämpötila, verenkierto ja lihaskunto olivat siihen liittyvän kehollisuuden keskiössä. Hygienian lakeja noudattamalla ihmisen oli mahdollista elää terveenä arvostettujen elintapojen mukaisesti. Lääkäri Andrew Comben mukaan terveydelle tulisi antaa sen ansaitsema arvo, jota kunnioittaa ylläpitämällä terveyttä. Asiaa selventääkseen Combe lainasi nimetöntä ”tarkkanäköistä kirjoittajaa” ja avasi näkemyksiään siitä, miltä terveestä ihmisestä tulisi tuntua.

”Terveys on sitä, mikä tekee ruuasta ja juomasta sekä maukasta että mieluista - -.

”Se tekee harjoittelustasi urheilua, ja kävelystä ulkona vapaudesta nauttimista.

”Se lisää mielen hedelmällisyyttä sekä luonnollisia lahjoja, ja varjelee niitä tarkoin rapautumiselta, tekee järjestäsi terävää, ja muististasi tarkkaa.

”Se tukee turmeltuvan kehon haurautta, ja säilyttää nuoruuden vehreyden, eloisuuden ja kauneuden.”⁶⁰

---

⁵⁵ Roth 1851. Maininta lääketieteen tarkoituksesta ja yhteydestä liikuntaan käy ilmi lainauksesta, joka on sijoitettu pienellä tekstikoolle johdantoa edeltävälle sivulle. Useissa muissakin tieteellisissä teoksissa oli tapana sijoittaa samaan kohtaan lainaus, jonka tarkoituksena on tiivistää kirjan sanoma.

⁵⁶ Hydropatia tarkoitti yksinkertaistettuna suuren vesimäärän hyödyntämistä parantamisessa, kun taas homeopatiassa potilaalle annettiin pieni määrä lääkettä, joka terveissä ihmisissä aiheutti potilaan kärsimiä oireita.

⁵⁷ Strange 1865, v-ix.

⁵⁸ Hygienian käsitteen historia ulottuu aina antiikkiin asti, jolloin roomalainen lääkäri Galenos jakoi lääketieteen hygieniaan ja terapiaan. Uuden ajan alussa puolestaan terveyden ylläpitämisestä sekä sairauksien ennaltaehkäisystä käytettiin yleisemmin dietetiikan käsitettä. Hygienian käsitteen käyttö sen sijaan yleistyi jälleen 1800-luvulla. Käsitykset terveydestä, sen ylläpitämisestä sekä sairauksien ennaltaehkäisystä ja parantamisesta ovat eri aikoina pitäneet sisällään erilaisia merkityksiä. Heikki Mikkeli on kirjoittanut hygienian ja dietetiikan eurooppalaisesta historiasta uuden ajan alusta 1700-luvun loppuun kattavan teoksen, ks. Mikkeli 1999.

⁵⁹ Roth 1861, 39–44; Strange 1865, ix, 392. Lisäksi Strange mainitsee esipuheessaan (ix) kirjan kolmannen osan käsittelevän ”käytännöllistä hygieniää”, mikä kattaa eri hygienian osa-alueita.

⁶⁰ *”Health is that which makes your meat and drink both savoury and pleasant - -. ’Tis that which makes exercise a sport, and walking abroad the enjoyment of your liberty. ’Tis that which makes fertile and*

Vuosisadan puolivälissä ruotsalaisen Pehr Lingin liikuntakasvatuksen opit rantautuivat Iso-Britanniaan, ja lääkäri Mathias Roth oli erittäin omistautunut Lingin kannattaja ja puolesta-puhuja. Roth teki tunnetuksi Lingin oppeihin perustuvaa lääketieteellistä voimistelua (*medical gymnastics*), joka toimi yhtenä liikunnallisena parannuskeinona. Vuonna 1861 julkaistun kirjan esipuheessaan Roth kuitenkin harmitteli, miten tieto lääketieteellisestä voimistelusta ja sen eduista ei ollut vielä kantautunut monien korviin.⁶¹ Britannian lääketieteellisissä piireissä Unkarista vuonna 1849 Englantiin muuttaneen Rothin näkemyksiä ei heti otettu avosylin vastaan, mutta vuosisadan loppua kohden Lingin voimistelumetodit siirtyivät vähitellen brittiläiseen käytäntöön ja myös liikuntakasvatukseen.⁶² Toisaalta historioitsija Kathleen McCrone muistuttaa, että lääkäreiden ja reformistien protesteista huolimatta erityisesti tyttöjen liikunta ei aina pohjautunut tieteellisiin tutkimuksiin.⁶³ Tässä kohtaa tarkastelen kuitenkin lääketieteellistä liikuntaa ja Lingiltä vaikutteita saanutta voimistelua osana liikuntatieteellistä murrosta, vaikka käytännössä voimistelu ei olisi ollutkaan järin suuressa suosiossa. Olennaista on miettiä, miksi käsitys liikunnasta alkoi muuttua.⁶⁴

Niin Rothin kuin muidenkin lääkärien teoksista on hyvin havaittavissa, miksi liikuntaa tuli hyödyntää terveyden edistäjänä ja miten eri tavoin liikunnan ajateltiin kehollisesti vaikuttavan. Liikunta oli oletusarvoisesti osa ihmisen synnynnäistä ja luonnollista tarvetta liikkua.⁶⁵ Liikkumaan pystyi lukemattomilla eri tavoilla, minkä vuoksi keskeistä on pohtia, minkälaisia merkityksiä liikunta 1800-luvun puolivälissä brittiläisen liikuntakasvatuksen ja lääketieteellisen keskustelun yhteydessä piti sisällään. Kaikkia liikkumiseen liittyviä merkityksiä on vaikeaa hahmottaa varsinaisesti liikunnan kategoriaan kuuluviksi, minkä vuoksi käsittelen aihetta myös liikkeen ja liikkumisen käsitteiden avulla.⁶⁶ Oleellista on myös erottaa urheilu sekä

---

increaseth the natural endowments of your mind, and preserves them long from decay, makes your wit acute, and your memory retentive. 'Tis that which supports the fragility of a corruptible body, and preserves the verdure, vigour, and beauty of youth." Combe 1837, 39–40.

⁶¹ Roth 1861, iv. Roth piti käsittämättömänä, että lääkäriopiskelijoita ei opastettu lääketieteellisen voimistelun hyvistä vaikutuksista, ks. Roth 1861, 51.

⁶² Calvert 2002, 103–104; McCrone 1988, 102; Reynolds 2008, 42. Reynoldsin mukaan Roth oli uransa alkuvaiheessa kiinnostunut homeopatiasta, mutta se ei heijastu lähdemateriaaliini. Kiinnostus homeopatiaan sekä Rothin juutalaisuus saattoivat kuitenkin olla syynä siihen, miksi Rothin liikuntakasvatuksellisia oppeja ei avosylin otettu vastaan. Vahvin ja kirkkain kiinnostus Rothilla oli kuitenkin Lingin järjestelmää kohtaan, jonka kenties tunnetuin kannattaja hän oli.

⁶³ McCrone 1988, 101.

⁶⁴ Lisää liikunnan merkitysten muuttumisesta niiden yhteiskunnallisessa kontekstissa luvussa neljä.

⁶⁵ Spencer 1861, 244.

⁶⁶ Liikunta esiintyy aineistoissani käsitteillä *physical training* ja *physical exercise*, joista saatan puhua myös harjoitteluna. Liike ja liikkuvuus esiintyvät puolestaan termillä *movement*, jolle ei löydy tyhjentävästi vastaavaa ja yksiselitteistä termiä suomeksi.

liikuntaan ja liikkumiseen liittyvät käytännöt toisistaan. Urheilua määrittää kilpailullisuus, kun taas liikunta ja liikkuminen perustuvat ajatukseen terveydestä ja kehoon vaikuttavasta liikkeestä. Tulen myöhemmin mainitsemaan tutkimuksessani erilaisia liikuntamuotoja, joista osaa voitaisiin tilanteesta riippuen luonnehtia urheiluksi tai liikunnaksi. Tämän työn yhteydessä keskustelen kuitenkin liikunnasta, joka ei ole sidoksissa menestymisen vaan yleisen hyvinvoinnin tavoitteeseen.

Lääketieteellisessä voimistelussa liikkuminen oli jaoteltu kolmeen kategoriaan: aktiivisiin, passiivisiin ja puoliaktiivisiin liikkeisiin. Liikkeet erosivat toisistaan voiman, suunnan, muodon ja ajoituksen sekä erityisesti liikkeen impulssin suhteen. Impulssi kuvaa, kenen aloitteesta ja tahdosta liike suoritettiin – potilaan vai lääkärin. Liikkuminen ei siis välttämättä vaatinut omaa työpanosta tai ponnistusta, vaan kehonosan liike itsessään oli liikkumista. Aktiivisessa liikkeessä liike syntyi liikkujan omasta tahdosta, joka määräsi liikkeen voiman, suunnan, muodon ja ajoituksen täysin. Passiivinen liike toimi päinvastaisella logiikalla, jossa ulkopuolinen henkilö, yleensä lääkäri, oli kokonaan vastuussa liikkeestä. Puoli-passiivinen liike saattoi puolestaan olla aktiivis-passiivista, jos impulssi ja voima lähti liikkujasta, mutta suunnasta ja ajoituksesta vastasi ulkopuolinen. Passiivis-aktiivista liike oli, kun liikkujan ja ulkopuolisen henkilön vastuut olivat päinvastaiset.⁶⁷ Tämän jaottelun hyödyntämistä Lingin järjestelmässä tarkastelen lähemmin seuraavaksi.

Lingin järjestelmä perustui fysiologiaan, sairauksien parantamiseen sekä mielen ja kehon harmoniseen kehitykseen. Järjestelmässä harjoitettuja liikkeitä kutsuttiin vapaiksi harjoitteiksi (*free exercise*), jotka oli Rothin mukaan helppo ymmärtää ja toteuttaa ja joista löytyi eri vaikeustasoja kehityksen mukaan.⁶⁸ Harjoitteet koostuivat eri asennoista, jotka toiston ja asennosta toiseen siirtymisen avulla muotoutuivat kehollisiksi liikkeiksi. Harjoitteita tuli suorittaa erilaisina sarjoina riippuen siitä, mihin kehon osiin liikkeillä haluttiin vaikuttaa. Mahdollisuuksia oli moneen, sillä liikkeiden vaikutuksen pystyi kohdentamaan niin eri lihaksiin, niveliin, hengityselimiin, suolistoon, eri verisuonten osiin ja vereen itsessään, hermostoon kuin luustoonkin.⁶⁹ Lääkäreiden tehtävänä oli määrätä resepteinä erilaisia liikesarjoja, joita potilaat suorittivat itsenäisesti aktiivisina harjoitteina tai ulkopuolisen henkilön, yleensä lääkärin, avulla passiivisina tai puolipassiivisina harjoitteina. Esimerkiksi kutistuneeseen ja kapeaan rintakehään tepsä Rothin asiantuntemuksella määrätty liikesarja rintakehän laajentamiseksi ja keskivartalon vahvistamiseksi:

---

⁶⁷ Roth 1856, 7–10.

⁶⁸ McCrone 1988, 101–102; Roth 1879, 82.

⁶⁹ Roth 1851, 75–90; Roth 1856, 57.

1. Vartalon kierto (P. V. ja O. V.)⁷⁰
2. Vartalon poikittainen vetäminen taaksepäin (P. V.)
3. Vartalon sivuttainen vetäminen (P. V.)
4. Käden pyörittäminen (P. V. ja O. V.)
5. Käsien keinuttaminen, lennättäminen ja pumppaaminen.
6. Molempien puolien aktiivisia käden ja käsivarsien taivutuksia ja ojennuksia vaihtelevissa käsien aloitusasennoissa.⁷¹

Liikunnassa tuli nyrkkisääntönä keskittyä rentoutuneiden lihasten aktivointiin, jotta elinvoima ja lämpö kiertäisivät kehossa tehokkaammin ja mahdollisimman laajalti eri kehon osissa, muistutti Roth.⁷² Liikkeet vaativat toistoja, koska keho reagoi niin ärsykkeisiin kuin ärsykkeiden puuttumiseen – yksinkertaisesti lihakset heikentyivät, jos toistoja ei tehty, ja puolestaan vahvistuivat, jos toistoja tehtiin. Liikunnan laiminlyönnistä oli heiveröisten lihasten lisäksi ja niiden johdosta terveyttä vahingoittavia seurauksia. Lääkäreiden mielestä positiivista kuitenkin oli, että epäaktiivisuudesta tai sairaudesta heikentyneet voimatasot oli lähes aina mahdollista palauttaa.⁷³ Liikunnan ajateltiin parantavan tai helpottavan erilaisia sairauksia, kuten tuberkuloosi, epilepsia ja luulosairaus; kehon epämuodostumia, jotka johtuivat lihaksiston epätasapainosta, ja lihasvaivoja revähdyksistä supistumiin; erinäisiä ruuansulatuksellisia häiriötä, kuten ummetusta ja ripulia; muita kehollisia vaivoja, kuten päänsärky; sekä henkistä yllärasitusta, jota pidettiin pääsääntöisesti liiallisen ja raskaan opiskelun ja lukemisen seurauksena.⁷⁴

Liikunnan rasitus tuli sovittaa henkilön fyysiseen kuntoon nähden, ja sitä oli mahdollista säädellä harjoituksen laadun, määrän ja intensiteetin mukaan. Jos fyysisesti raihmainen ihminen erehtyi jumppaamaan omaan kuntotasoonsa verraten liian rajusti, muovasi vääränlainen liikunta Rothin mukaan hänestä yhä heikomman.⁷⁵ Liikunta oli niin ikään

⁷⁰ Sulkeissa olevat ”O. V.” ja ”P. V.” ovat suomennoksia lyhenteistä ”G. R.” ja ”P. R.”, jotka viittaavat puolipassiivisiin liikkeisiin. Edellinen tarkoittaa aktiivis-passiivista liikettä, jossa liikkeen ohjaaja, kuten lääkäri, vastustaa potilaan tuottamaa liikettä (*gymnast resists*). Jälkimmäisessä ohjaaja tuottaa liikkeen, johon potilas laittaa vastaan (*patient resists*).

⁷¹ ”1. Trunk twisting (P. R. and G. R.) 2. Trunk obliquely backwards pulling (P. R.) 3. Trunk lateral pulling (P. R.) 4. Arm rotation (P. R. and G. R.) 5. Swinging, flying, and pumping of the arms. 6. The half active arm and forearm flexions and extensions in the various commencing positions of the arms.” Roth 1856, 283.

⁷² Roth 1861, 57.

⁷³ Roth 1879, 72–73; Strange 1865, 114.

⁷⁴ Roth 1851, 58–59; Roth 1861, 5, 16. Epämuodostumat (*deformities*) ja niiden pelko ovat vahvasti esillä Rothin lähdeaineistossa. Epämuodostumia kuvailtaisiin nykypäivänä virheasennoiksi tai vinoumiksi. Roth itse määritteli epämuodostuman ”epäluonnolliseksi tai epäsäännölliseksi muodoksi”, ks. Roth 1861, 1.

⁷⁵ Roth 1861, 50–51.

mitoitettava ruuan määrään: liian iso annos ruokaa verrattuna vähäiseen liikuntaan päätyi verisuoniin sairaalloisen nesteen muodossa, sillä keuhkot eivät ehtineet hapettamaan ruokaa sopivaan muotoon. Tieto ruuan ja liikunnan suhteesta perustui tarkkaan laskelmaan, jonka Strange esitti vuonna 1865 julkaistussa kirjassaan. Laskelman mukaan ihmisen keuhkoissa kulki minuuttia kohden keskimäärin 5,2 litraa ilmaa. Sen perusteella ruokaa oli säännösteltävä eri liikkumismuotojen, kuten kävelyn, istumisen ja seisomisen, mukaan niin, että happi ehti polttamaan ruuassa olevan hiilidioksidin, josta kehoon muodostui tarvittavaa lämpöä.⁷⁶

Kehon fysiologisiin toimintoihin peilaten on kiintoisaa puntaroida, mitä liikkuminen lopulta oli. Siinä missä nykylukijalle on selvää, että kävely, juokseminen ja erilaiset urheilulajit ovat liikuntaa, on 1800-luvun puolivälin kontekstissa liikuntaa näkemykseni mukaan tarkasteltava laajemman linssin läpi. Roth perustelee, miksi ”meidän täytyy käsittää liikkeet yksilön elinvoimallisen vaikutuksen kehittämisen keinoina”, sillä ”liikkeet ovat keino kuljettaa verta kehonosasta toiseen”.⁷⁷ Liikunnan merkitykset eivät olleet siis sidoksissa vahvasti eri lajeihin tai liikuntaan suorituksina, vaan pikemmin ihmisen luontaisen ja arkisen liikkumisen osana. Liikkuminen oli fysiologisesti tarkasteltuna kehontoimintoihin vaikuttamista erityisesti niitä tehostamalla, jotta ihmisen olotila kohenisi elinvoiman ja lämmön reippaamman kierron ansiosta. Liikunta puolestaan oli suunniteltua ja tarkoituksenmukaista liikkumista, jonka tavoitteena oli ylläpitää tai kohottaa terveyden tilaa hygienian lainalaisuuksien puitteissa. Sen merkitykset on huomioitava osana ajan yhteiskunnallista muutosta, jossa liikunta koski erityisesti elämäntavoiltaan passivoituneita ihmisiä. Yhtenä esimerkkinä ihmiskunnan passivoitumisesta Strange piti nuoria, joiden ”tapana ei ole osoittaa puutteita aktiivisuudessa, jos mahdollisuus siihen tarjotaan”. Ongelmana kuitenkin oli, että ”nykyisen tehdastyön ja teollisuuslaitosten järjestelyt vastaavat suuremmasta joukosta heikkoja, alikokoisia ja kyvyttömiä”.⁷⁸ Liikunta oli kehollinen toimenpide, jolla ihmisen toimintakyky turvattiin. Tulen tarkastelemaan liikunnan ja liikuntakasvatuksen yhteiskunnallista kontekstia lähemmin neljännessä luvussa.

Koska liike oli kehon elinvoimaan ja toimintoihin vaikuttamista, täytyy myös liikkumista arvioida sitä vastaavalla tavalla. Ajan fysiologian periaatteiden mukaisesti kehon elinvoiman saivat liikkeelle voimakkaat lihakset, joita puolestaan iho lihan päällä aktivoi, minkä

---

⁷⁶ Strange 1865, 337, 349–351. Strange käyttää ”sairaalloisesta nesteestä” termiä ”*ill-elaborated humours*”, mikä viittaa terminä tieteelliseen jäänteeseen humoraali- eli ruumiinnesteteoriasta, jossa neljästä ruumiinnesteestä musta sappi merkitsi kylmän ja kuivuuden lisäksi usein myös sairautta. Hän ei kuitenkaan suoraan tarkenna tai jaottele, minkälaisia nesteitä kehossa voi olla. Näin ollen tulkitseen nesteen laadun viittaavan ainoastaan terveysvaikutuksiltaan negatiiviseen tai positiiviseen nesteeseen, joka verisuonissa kiertää. Myös Roth viittaa teoksessaan ruumiinnesteisiin, ks. Roth 1851, 83.

⁷⁷ Roth 1856, 57–58.

⁷⁸ Strange 1865, 113.

vuoksi myös ihon aktivoinnin voi tulkita tarkoittavan oli tietynlaista liikkumista.⁷⁹ Combe totesi, että fyysisen harjoittelun tarkoituksena oli nostaa kehon lämpötilaa, ja lämmön säätelijänä iholla oli liikkumisessa tärkeä roolinsa.⁸⁰ Roth esitteli vuonna 1851 julkaistussa oppaassaan ihoa aktivoivia liikkeitä, joita olivat esimerkiksi raajojen ravistelu sekä ihon tökkiminen, koputtaminen, taputtaminen, hierominen ja kädellä sahaaminen.⁸¹ Myös peseytyminen oli tietynlaista hankaavaa liikettä, jolla veden lämpötilan avulla oli mahdollista saada aikaan muutoksia kehon lämpötilassa.⁸² Vaikka peseytymistä on vaikeaa sinällään mieltää liikunnaksi ja se erotetaan käyttämissäni lähteissä usein omaksi osiokseen, oli se tärkeä osa hygieniää. Sitä paitsi peseytymisen ainoa etu ei ollut ainoastaan raikas tuoksu, vaan kaupan päällisinä kylmän kylvyn jälkeen vahvemmat selkälihakset, Strange huomautti.⁸³

Liikunnallisiksi harjoitteiksi oli myös mahdollista lukea aktiviteetteja, joita aikalaiset itsekään eivät automaattisesti kokeneet liikunnaksi. Combe muistutti, että ääneen lukeminen oli ”hyödyllisempi ja virkistävämpi lihasharjoitus kuin yleisesti kuvitellaan”. Ääntely yleisestikin pisti hänen mukaansa keskivartalon lihakset, pallean, rintakehän ja vatsan töihin. Tämän vuoksi Comben mielestä täydellisin harjoitus oli sellainen, joka yhdisti lihasten vahvistamisen, mielen piristämisen sekä rajoittamattoman äänenkäytön liikunnasta ilakoidessa.⁸⁴ Lääkäreiden näkemyksistä nousee ajatus, että liikkumisesta nauttiminen ylipäättään oli terveyden kannalta tärkeä komponentti, koska liikunnan tarkoituksena oli kohottaa lihaskunnon lisäksi mielialaa. Spencerin mukaan yleinen virhearvio oli, ”että niin kauan kuin kehollisen toiminnan määrä on sama, ei sen miellyttävyydellä ole väliä”. Kuitenkin ”totuus” oli, että ”onnellisuus on kaikkein voimakkain piriste”, sillä se kiihdytti verenkiertoa ja siten edesauttoi suorituskyyä.⁸⁵

Jotta kehon vahvistuminen oli mahdollisimman tehokasta, tuli liikkeiden tehoja optimoida henkilön kuntoon sopien. Liikunnasta koituvaa räsitystä arvioitiin lääketieteellisissä teoksissa lämmön, elinvoiman ja energian kulutuksena, mihin vaikuttivat liikkeen vastus, lämpötilan vaihtelut sekä kehon paino. Kävely vastatuleen kylmällä säällä saattoi olla esimerkiksi astmasta kärsiville jopa vaarallista, sillä keuhkoissa virtaava kylmä ilma saattoi aiheuttaa verenahtauman tai tulehduksen. Strangen mukaan tarkkana oli oltava erityisesti

---

⁷⁹ Strange 1865, 114.

⁸⁰ Combe 1837, 87.

⁸¹ Roth 1851, 90–93.

⁸² Combe 1837, 156.

⁸³ Strange 1865, 358.

⁸⁴ Combe 1837, 175–176. Myös Mathias Roth arvioi ääneen lukemisen hyödylliseksi harjoitukseksi, ks. Roth 1851, 286–287.

⁸⁵ Spencer 1861, 257–258. Andrew Combe oli niin ikään riemukkaan ja piristävän liikunnan kannalla, ks. Combe 1837, 140.

pohjoisesta, koillisesta tai lounaasta suuntaavien tuulenpuuskien kanssa, joita kohti oli käveltävä oikeassa kulmassa. Liikkeitä oli mahdollista keventää oikean säätilan lisäksi keventämällä oman kehon taakkaa esimerkiksi istumalla hevosen selässä. Niin kutsutut hevosharjoitukset olivat suositeltavia huonokuntoisille, kunhan ratsun vauhti pysyi käynnillä eikä lipsahtanut keholle väkivaltaiselle laukalle tai raville.⁸⁶ Kehon paino huomioitiin myös ihmisen arjessa, jossa aktiivisuutta mitattiin päivän aikana nostetun painon määrässä. Strangen esittämien arvioiden mukaan esimerkiksi tavallinen työmies käveli päivän aikana 20 mailia, minkä johdosta hän nosti yhdellä jalalla kaikkiaan 353 tonnia päivässä.⁸⁷ Kehon painon kannattelu kulutti energiaa, minkä vuoksi myös se laskettiin liikkumiseksi. Raskauden aikana naisen paino nousee, minkä vuoksi muun muassa hevosvaunuissa matkustaminen, keinuminen tai purjehtiminen raskaana ollessa toimivat passiivisinä liikkeinä kehon painon nousun kuluttaessa itsessään jo energiaa.⁸⁸

Ajan fysiologisiin käsityksiin perustuen oli siis täysin perusteltua ja selvää, miten keholliseen elinvoimaan, energiaan ja lämpöön keskittyvä keho toimi sekä miten liikunta ja liikkuminen vaikuttivat kehon toimintaan niin fyysisesti, henkisesti kuin moraalisestikin. Lääkärit ja sosiaalireformistit hyödynsivät tiedettä suhteessa sukupuoliin, joiden kehon toimintojen eroavaisuudet vaikuttivat näkemyksiin liikunnan tarpeellisuudesta sekä seurauksista. Näkemyksiä ohjasivat vahvasti ennakkotieto sukupuolten biologiasta, joka samaan aikaan toimi kehämäisesti niin syynä kuin seurauksena sille, miksi naisten tai miesten tuli liikkua ja millä tavalla. Niin ikään näkemyksistä paistoivat läpi arvot ja asenteet koskien sukupuolten määrättyä kehollista kohtaloa. Mitä tarkoitusta naisten ja miesten ruumiit lopulta palvelivat?

2.3. Liikunta heteronormatiivisen seksuaalisuuden ylläpitäjänä

Lääkäri Andrew Combe esitti jo vuonna 1837 painavan huolensa sukupuolten liikuntakasvatusten eroista.

Antakaa niiden äitien, jotka pelkäävät luottaa Luontoon raajojen ja rangan vahvistamiseksi ja kehittämiseksi, turvautua faktoihin, niin heidän pelkonsa katoavat. On tunnettua, että enemmistö niistä tytöistä, jotka Luonnon lakien vastaisesti suljetaan kureliiveihin ja jotka liikkuvat puutteellisesti, muuttuvat epämuodostuneiksi; tällaisen tapahtuminen on toisaalta poikien keskuudessa verrattain harvinaista, sillä pojat on jätetty Luonnon suunnitelmien mukaisesti vapaan ja rajoittamattoman aktiivisuuden varaan hankkimaan voimaa ja symmetriaa. - - Jatkamme sukupuolten liikunta-

---

⁸⁶ Strange 1865, 340.

⁸⁷ Strange 1865, 345.

⁸⁸ Strange 1865, 342.

*kasvatusten erottamista elämän varhaisessa vaiheessa, aivan kuin sukupuolet kuuluisivat eri lajeihin ja perustuisivat vastakkaisille periaatteille niin, että sen mikä on toiselle hyödyllistä, täytyy välttämättä satuttaa toista.*⁸⁹

Erot naisten ja miesten kehollisuuksien välille luotiin hänen mukaansa jo pienestä pitäen perheen piirissä, ja erityisesti äidit lasten kasvattajina olivat vastuussa siitä, millaisia käsityksiä lapsille muodostui kehosta ja liikunnallisuudesta. Combe uskoi järkähtämättä luonnon tarkoituksenmukaisuuteen, joka oli asetettu maallista ylemmältä taholta. Niin naisten kuin miestenkin kehoilla oli olemassa luonnonmukainen muoto ja tarkoitus, joihin tuli pyrkiä. Fysiologia esitti kokoelman mekanismeja, joiden mukaan kehon käytännöt, kuten liikunta, tuli käsittää. Kuten lainauksesta käy ilmi, oli Comben mukaan sukupuolittuneiden käytäntöjen eristäminen huolestuttavaa, sillä pian sukupuolia ei edes tunnistanut samaan lajiin kuuluviksi. Tarkoitukseni on nyt tarkastella, mihin sukupuolten liikunnallisten käytäntöjen ero kehollisuuden näkökulmasta perustui. Pohdin, olivatko naisen ja miehen kehot todella eri lajia vai erosivatko kehot ainoastaan niiden kulttuurisilta tarkoituksiltaan.

Ensiksi on mietittävä, millä käsitteellisellä tavalla 1800-luvun puolivälin käsityksiä sukupuolista kannattaa lähestyä. Sukupuolen teoriasta on käyty keskusteluja siitä, voidaanko sukupuolta jakaa biologiseen (*sex*) ja sosiaaliseen (*gender*) osaan. Alkujaan jaottelun tarkoituksena oli tuoda esille sukupuolen kulttuurinen ulottuvuus sekä kiistää biologia sukupuolen kohtalona. Seuraan omissa näkemyksissäni filosofi Judith Butleria, jonka mukaan myös sukupuolen biologinen ulottuvuus osoittautuu pohjimmiltaan kulttuurisesti rakennetuksi, minkä johdosta koko erottelu on tiettyssä mielessä tarpeeton.⁹⁰ Erottelun keskeinen ongelma on sukupuolen biologisen osan näennäinen muuttumattomuus, jos vain sosiaalinen osa mielletään kulttuurisesti rakentuneeksi. Sen sijaan kun myös sukupuolen biologia ymmärretään kulttuurisesti värittyneeksi, on mahdollista huomata, että myös itse biologia on ajan saatossa ollut altis muutoksille. Näin sukupuolta ei voida palauttaa kulttuuria edeltävään ja alkuperäiseen

---

⁸⁹ ”Let those mothers, who are afraid to trust to Nature for strengthening and developing the limbs and spines of their daughters, attend to facts, and their fears will vanish. It is notorious that a majority of those girls, who, in opposition to the laws of Nature, are encased in stays, and get insufficient exercise, become deformed; an occurrence which is, on the other hand, comparatively rare in boys, who are left, in conformity with the designs of Nature, to acquire strength and symmetry from free and unrestricted muscular action. - - we continue to make as great a distinction in the physical education of the two sexes in early life, as if they belonged to different orders of beings, and were constructed on such opposite principles that what was to benefit the one must necessarily hurt the other.” Combe 1837, 162–163.

⁹⁰ Myös historioitsija Joan Scott on kritisoinut *sex/gender* -jaottelua teoksessaan *Gender and the Politics of History* (1988, 201–202). Olen kuitenkin rakentanut käsitykseni tästä kritiikistä lähinnä Butlerin näkemysten pohjalta, minkä vuoksi hyödynnän erityisesti hänen teostaan *Gender Trouble* (1990) tätä kritiikkiä koskien.

biologiaan, vaan sukupuolen kehollisuus itsessään on niin biologisesti kuin sosiaalisesti muuttuva kulttuurinen elementti.⁹¹

Oma tarkoitukseni on Butlerin ajattelua hyödyntäen osoittaa biologisten merkitysten muuttuvaisuus 1800-luvun puolivälin liikunnan kehollisuuden kontekstissa. Vaikka olen samalla sitä mieltä, että biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelu sinänsä on aiheeton, toimii jaottelu mielestäni kulttuurihistoriallisen tutkimuksen työkaluna osuvasti. Tulkinnan työkaluksi erottelu sopii ennen kaikkea siksi, että jaottelu sukupuolen sosiaaliin ja biologisiin piirteisiin esiintyy lähdeaineistossani selkeästi. Kuten Comben edellä esitetystä sitaatista voi päätellä, luonnehdittiin sukupuolten liikunnallisten erojen johtuvan osin erilaisista sosiaalisista käytännöistä, kuten vaatetuksesta ja normeista. Sukupuolten biologiset ominaisuudet esiintyvät lähdeaineistossani kuitenkin tosiasioina, joita liikuntakasvatuksesta kirjoittaneet hyödynsivät kritiikissään, jonka tavoitteena oli muuttaa sosiaalisia käytäntöjä kehon niin sanotusti luonnollisiin tarkoituksiin sopiviksi. Itse käytän siis sosiaalisen ja biologisen sukupuolen erottelua tutkimuksen kontekstissa, jotta voin ehkä paradoksaalisestikin havainnollistaa, miten sekä sukupuolen sosiaalinen että biologinen puoli olivat pohjimmiltaan kulttuurisia.

Syy, miksi liikuntakasvatuksella haluttiin vaikuttaa sukupuolen sosiaaliseen puoleen, oli 1800-luvun yleinen huoli Britannian kansalaisten huonosta fyysisestä kunnosta. Kehno kunto uhkasi estää kehon biologisen tarkoituksen toteuttamisen, mikä oli kansakunnan menestyksen kannalta kriittistä. Kansakunnan jatkuvuuden kannalta ihmiskehon biologinen tarkoitus oli saada lapsia ja jatkaa sukua.⁹² Tässä tarkoituksessa tarvittiin sekä miehiä että naisia, mutta lapset olivat raskauden ja kasvatuksen vuoksi etenkin naisten vastuulla. Siksi vanhemmuus määritti naissukupuolta miessukupuolta vahvemmin. Kirjailija Anne de Wahl vaati kasvatusoppaassaan, että tytöille pitäisi pienestä pitäen opettaa elämän ”realiteetteja ja eläviä totuuksia”, jotta naiset olisivat ”sieluiltaan omistautuneita velvollisuuksilleen”.⁹³ Myös lääkäri William Acton (1813–1875) tunnusti, että ”rakkaus kotia, lapsia ja kotitaloutta kohtaan ovat ainoat intohimot, joita he [naiset] tuntevat”.⁹⁴

Velvollisuuksiin kuului lasten saaminen, minkä vuoksi kehosta oli pidettävä mahdollisimman hyvää huolta, jotta äidit synnyttäisivät mahdollisimman terveitä lapsia. Lääkäri Mathias Roth valisti, että tietoa liikuntakasvatuksesta ja hygieniasta pitäisi opettaa naisille. Tätä

---

⁹¹ Butler 1990, 54–56 ja passim..

⁹² Combe 1837, 20. Suvun jatkaminen oli Comben mukaan erityisesti elävien olentojen ominaisuus, kun taas eloton massa säilyi ennallaan ajasta ikuisuuteen.

⁹³ De Wahl 1847, 166. Myös Mathias Rothin oli mielestä edelleen 1870-luvun lopulla hygienian ja fysiologian opetusta tulisi selvästi lisätä kouluissa, ks. Roth 1879, 71.

⁹⁴ Acton 1867, 145. William Acton oli erikoistunut virtsa- ja sukupuolielinten lääkäriksi.

varten hän kehitteli käsitteen tieteellinen liikuntakasvatus (engl. *scientific physical education*), jonka etuna olisi ”terveiden, vahvojen ja kauniiden äitien määrän kasvu” sekä heidän lastenhoitoa koskevan tietämyksensä parantuminen.⁹⁵ Äidin terveys oli erityisen tärkeä siksi, että lapsi peri niin fyysisen kuin henkisen terveytensä ensisijaisesti äidiltään. Äitien kannattaisi raskauden aikana reippailla ulkoilmassa tavallista enemmän sekä kiinnittää huomiota iloiseen mielialaan, muistutti puolestaan Combe.⁹⁶ Isällä oli Rothin mukaan satunnainen vastuu lapsen terveyteen, sillä osasy syy lapsen selkärangan epämuodostumaan saattoi olla perimä vanhalta isältä.⁹⁷

Aiemmassa historian tutkimuksessa vallitsee konsensus äitiyden merkityksestä naisen elämässä 1800-luvulla. Historioitsijat Pat Jalland ja John Hooper kuvaavat kyseisen ajan äitiyttä naisen biologiseksi kohtaloksi ja naiseuden tärkeimpiä vaiheita ”puberteetiksi, äitiydeksi ja vaihdevuodeksi”. Heidän mukaansa naisen elämän tärkeimmän elementin ajateltiin siksi olevan oleminen joko ”potentiaalisena, todellisena tai eläköityneenä äitinä”.⁹⁸ Oman tutkimukseni ajankohdassa, vuosisadan puolivälissä, näkyvä äitiyden teema jatkui historioitsija Patricia Vertinskyn mukaan myös vuosisadan loppupuolella. Fysiologisesta elinvoimasta merkittävä osa kului silloinkin naisen lisääntymiselimiin sekä niiden toimintaan – raskauteen ja kuukautisiin.⁹⁹ Historioitsijat Carroll Smith-Rosenberg ja Charles Rosenberg tiivistävät, että naisen ajateltiin olevan ”sisäisten elintensä luomus”, jonka kehoisuus selitti hänen persoonallisuutensa, älylliset kykynsä ja rajoitteensa. Lääketiede yhdisti naisen äitiyden roolin ja sosiaaliset merkitykset sekä empiirisesti havaitut biologiset toiminnot toisiaan selittäviksi. Siinä missä ovulaation ja kohdun tarkoitus oli saada lapsia, selitettiin naisen luonteenpiirteet ja käyttäytyminen kehon biologisesta toiminnasta johtuviksi.¹⁰⁰

Lääketieteen rooli oli selittävä ja siten väistämättä merkityksiä rakentava. Merkitykset rakentuivat empiirisiä havaintoja tulkitsevan fysiologian sekä naisten sosiaalisten tehtävien välille. Lääkärit eivät siten osallistuneet ainoastaan keskusteluun lääketieteestä, vaan toimivat aktiivisesti myös liikuntakasvatuksen parissa yhdessä sosiaalireformistien ja muiden valistushenkisten kanssa. Keskustelun tuloksena ajan tulkinnat sukupuolen biologiasta ohjasivat tapaa, jolla sukupuolen sosiaalinen ulosanti tuli tulkita. Lääkärien ja sosiaalireformistien hyödyntämä fysiologia toimi siis valtajärjestelmänä, joka omalta osaltaan tuotti sukupuolen

---

⁹⁵ Brody 2004; Roth 1879, 76.

⁹⁶ Combe 1837, 286–288.

⁹⁷ Roth 1861, 13.

⁹⁸ Hooper & Jalland 1986, 5.

⁹⁹ Vertinsky 1990, 48.

¹⁰⁰ Smith-Rosenberg & Rosenberg 1973, 335–336.

kulttuurisia merkityksiä. Ajatus valtajärjestelmän tuottavasta roolista on peräisin filosofi Michel Foucault'n teoriasta, jota Judith Butler hyödyntää omassa ajattelussaan. Butlerin mukaan valtajärjestelmät pyrkivät luonnollistamaan sukupuolen, minkä jälkeen sukupuoleen liitettäviä merkityksiä oikeutetaan väistämättömään luontoon vetoamalla.¹⁰¹ Juuri tämä mekanismi on havaittavissa 1800-luvun puolivälin fysiologian käytössä. Lääketieteelliset tutkimukset esittivät niin sanottuja totuudellisia tulkintoja, joiden pohjalta sukupuoleen liitettyjä merkityksiä luonnollistettiin. Valtajärjestelmän oma logiikka pyrittiin esittämään aukottomana, sillä biologisten havaintojen kulttuurinen luonne häivytettiin määrättyyn luontoon ja tarkoituksenmukaisuuteen vetoamalla. Niin lääkärit kuin sosiaalireformistit vetosivat toimivansa tutkitun tiedon pohjalta, vaikka itse tieto ja sen käyttö olivat molemmat luonteeltaan kulttuurisia konstruktioita.

Tiedon tulkinnallinen luonne tulee hyvin esiin terveysoppaissa, joissa annettiin liikunnallisia ohjeita sukupuolittuneiden tautien taittamiseen. Rothin vuonna 1856 julkaisemassa *Hand-book of the Movement Cure* -oppaassa sairauksiksi luokiteltiin ylenmääräinen tai vajavainen kuukautisvuoto, kohdun verenvuoto tai laskeuma, masturbointi sekä tahaton siemensyöksy. Naisten oireita Roth ei kommentoinut tuomitsevasti, vaan tyytyi ainoastaan ohjeistamaan oikeat liikesarjat niiden parantamiseksi. Miesten itsetyydytystä hän sen sijaan kuvaili ”kammottaviksi oireiksi”, jotka ”voidaan estää ainoastaan voimistelulla”, kuten selkärangan silittelyllä, lyönneillä ja koputtamisella.¹⁰² Syy, miksi kyseisiä ilmiöitä luokiteltiin sairauksiksi, on niiden yhteys lisääntymiseen. Näkemykseni on, että huomion kiinnittäminen tulkittuihin naisten vaivoihin oli pyrkimys varmistaa mahdollisimman terveet lähtökohdat raskauden ajaksi. Oireet, jotka esiintyivät puolestaan raskauden jälkeen, saattoivat esimerkiksi kiputilojen vuoksi vaikeuttaa lastenhoitoa, minkä vuoksi äitien sairaustilat piti parantaa. Miesten masturboinnin ongelmana oli taas hukkaan valunut siemenneste, sillä masturbointi ei voinut johtaa naisen raskauteen. Näin ollen itsetyydytys oli paitsi itsekästä myös moraalitonta. Naisten tuli puolestaan huolehtia hedelmällisyydestään, jota oli mahdollista nostattaa esimerkiksi tanssimalla tai säännöllisillä kylmillä kylvyillä.¹⁰³ Aviomiehen ja vaimon keskinäinen yhdyntä oli lääkäri William Actonin mukaan ”aviovelvollisuus”, josta molempien osapuolien oli pidettävä huolta.¹⁰⁴

Koska lisääntyminen oli vahvasti kehollisuuden keskiössä, ei sen seksuaalista ulottuvuutta voida mitenkään sivuuttaa. Keho oli seksuaalinen biologisessa tarkoituksessaan, minkä vuoksi tieteelliset käsitykset linkittivät seksuaalisuuden ja sukupuolen erottamattomaksi aisapariksi. Sukupuolet määrittyivät sukuelinten sekä lisääntymisen mahdollisuuden pohjalte,

---

¹⁰¹ Butler 1990, 48–50.

¹⁰² Roth 1856, 311–316.

¹⁰³ Strange 1865, 357; Roth 1851, 296.

¹⁰⁴ Acton 1867, 143–145.

mikä näin ollen määräsi ainoan oikean suunnan seksuaalisuudelle. Judith Butler on omassa teoriassaan kutsunut tätä ”pakottavaksi heteroseksuaalisuudeksi”, minkä takana on ”kieltävä laki”, joka ”saa aikaan valheellisen, sukupuolta heteroseksuaalisuuden hyväksi vakauttavan konstruktion ja lisääntymisen alueelle paikantuvan seksuaalisuuden sääntelyn”.¹⁰⁵ Myös 1800-luvun fysiologian yhteydessä heteroseksuaalisuuden vaadetta voi luonnehtia normatiiviseksi, jonka Butler selventää tarkoittavan ”arkista väkivaltaa, jota tietyt sukupuoli-ihanteet toteuttavat”.¹⁰⁶

Liikuntakasvatuksen pohjalla olevan fysiologian kuvailu väkivaltaiseksi ja pakottavaksi konstruktioksi voi kuulostaa jyrkältä, mutta asiaa voi lähestyä mielestäni kahdella tavalla. Ensinnäkin kaikki vakiintuneet kulttuuriset merkitykset ovat tietyssä mielessä pakottavia, sillä ne ohjaavat normien, ihanteiden, asenteiden ja arvojen kautta käyttäytymistämme ja siten tapaamme elää ja olla. Toiseksi valta, joka on aina läsnä merkitysten rakentamisessa, sisältää tuottavan piirteensä lisäksi aina kiellon mahdollisuuden. Vaikka kehon heteroseksuaalinen tarkoitus oli 1800-luvun puolivälissä voimakkaasti pakottava, ei se kuitenkaan ollut täysin ehdoton. Tulkintaani on helpointa lähestyä konkretian kautta, minkä vuoksi siirryn nyt käsittelemään liikunnallisia käytäntöjä, joita fysiologia pääosin ohjasi sukupuolten seksuaalista tarkoitusta tukien, mutta jotka sisälsivät mahdollisuuden toimia toisin.

Sukupuolten liikunnallisuudella oli yhteisenä tavoitteena nostaa sekä miesten että naisten fyysistä kuntoa. Kehojen vahvuudet palvelivat lisääntymisen tarkoitusta erityisesti naisten osalta, joten huomiota pyrittiin kiinnittämään naisten elintapoihin, jotka eivät tukeneet kehon kehittymistä vahvaksi. Vuosisadan puoliväli oli muutoksen aikaa myös naisten kouluttautumismahdollisuuksien suhteen, minkä vuoksi liikuntakasvatuksesta kirjoittaneiden huomio kiinnittyi erityisesti tyttöjen koulunkäyntiin. Terveys- ja kasvatusoppaista välittyi jaettu murhe tyttöjen liiallisesta opiskelusta ja lukemisesta, mikä kulutti kohtuuttomasti elinvoimaa. Sosiologi Herbert Spencer argumentoi vuonna 1861 ilmestyneessä teoksessaan *Education: Intellectual, Moral, and Physical* elinvoiman periaatteisiin vedoten, että elinvoima ei riittänyt ylenpalttisesti sekä henkiselle että fyysiselle työlle. Jos fyysinen rasitus oli suuri, se oli pois henkisten ominaisuuksien kehityksestä ja päinvastoin, sillä verenkierto pystyi keskittämään rajatun elinvoiman kuljettamisen joko töitä tekeviin raajoihin ja lihaksiin tai aivoihin.¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ Butler 1990, 228.

¹⁰⁶ Heteronormatiivisuudella viitataan heteroseksuaalisuuteen yhteiskunnan seksuaalisena normina. Butler selventää normatiivisuuden käsitteen käyttöä vuoden 1999 painoksen esipuheessaan, joka on mukana käyttämässäni suomenkielisessä käännöksessä, ks. Butler 1990, 31.

¹⁰⁷ Spencer 1861, 268–270.

Spencer on nykyään Charles Darwinin ohella tunnustettu teoreetikko evoluutioopin kehittämisessä 1800-luvun puolivälin taitteessa,¹⁰⁸ minkä vuoksi hänen näkemyksensä fyysisten ja henkisten ominaisuuksien suhteesta oli selvä: ”He, jotka - - osoittavat piittaamattomuutta kehoistaan, unohtavat että menestyminen maailmassa riippuu paljon enemmän energiasta kuin tiedosta - -.” Älyllisestä kehityksestä ei Spencerin mukaan ollut hyötyä, jos keho voi fyysisesti huonosti. Lisäksi liiallisen opiskelun haittavaikutukset näkyivät vahvemmin naisten kuin miesten kehoissa, hän väitti.¹⁰⁹ Sinänsä toive kehon hyvinvoinnista vaikuttaa sukupuolten kannalta neutraalilta ja liikunnan kannalta jopa vapauttavalta – kehoa vahvistavaa liikkuamista katsottiin siis tässä mielessä hyvällä. Toiveen taustalta löytyy kuitenkin fysiologian valtajärjestelmän luonnollistama ajatus, joka värittää kehon vahvuuden merkityksen hyvin sukupuolittavaksi:

*Totuus on, että monista elementeistä, jotka eri mittasuhteissa muodostavat miehen rintaan monimutkaisen tunteen jota kutsumme rakkaudeksi, vahvin elementti on fyysinen viehätys; järjestyksessä seuraavana vahvuutena on moraalinen vetovoima; heikoimpana on älyllinen viehätys - -.*¹¹⁰

Naisen älykkyydellä ei siis ollut minkäänlaista arvoa, jos nainen ei ollut miehen mielestä viehättävä, sillä vain avioliittoon päätymisellä ja lasten saamisella oli brittiläisen kansakunnan jatkuvuuden kannalta väliä. Spencer jatkaa, että ”Luonnon ylin tarkoitus on jälkeläisten hyvinvointi”, minkä vuoksi älykkyydellä ei ole merkitystä, jos se ei kanna sukupolvien yli.¹¹¹ Päätelmä perustui siihen, että älykkäiden naisten lapset perivät herkemmin äitinsä huonon kunnon, minkä vuoksi suku tulisi yhden tai kahden sukupolven jälkeen kuolemaan joka tapauksessa. Siksi oleellisempaa oli keskittyä fyysiseen kuntoon, jonka huonoa kehitystä oli vaikeampi korjata

---

¹⁰⁸ Harris 2004. Herbert Spencer tunnetaan ennen kaikkea sosiaalidarwinismin isänä, jossa evoluutiopopia sovelletaan yhteiskuntateorioissa, kun taas Charles Darwinin evoluutioteoria keskittyy puhtaammin biologiaan. Spencer ja Darwin julkaisivat peräkkäisinä vuosina 1860-luvun taitteessa teoksia, joissa käsiteltiin samoja teemoja evoluutioon ja luonnonvalintaan liittyen, mutta Spencer keskittyi vahvasti siihen, miten evoluutioteoriaa voidaan soveltaa yhteiskunnan uudistamisessa. Sosiaalidarwinismin käsitettä alettiin kuitenkin käyttää vasta 1900-luvun taitteessa, ks. Desmond, Moore & Brown 2004.

¹⁰⁹ Spencer 1861, 276–278.

¹¹⁰ ”The truth is that, out of the many elements uniting in various proportions to produce in a man’s breast that complex emotion which we call love, the strongest are those produced by physical attractions; the next in order of strength are those produced by moral attractions; the weakest are those produced by intellectual attractions - -.” Spencer 1861, 279.

¹¹¹ Kuvaillessaan luonnon tarkoitusta Spencer antaa samalla olettaa, että luonnolla on jokin essentialistinen, ihmisen tahdosta riippumaton päämäärä, jonka ehdoilla ihmisten tulisi toimia. Tähän oletusarvoiseen päämäärään viitaten Spencerille avautui mahdollisuus tuoda omaa arvomaailmaansa ja teoriaansa esiin ja perustella niiden oikeellisuutta.

sukupolvien päästä.¹¹² Spencer antaa olettaa, ettei miehen aktiivisuudella olisi avioliiton kannalta merkitystä, sillä suurin vastuu avioliittoon ja lasten saamiseen johtavasta vetovoimasta oli naisella. Tätä mieltä oli myös Acton: hänen mukaansa seksiin johtavien halujen tuli olla vasta-
vuoroisia, mutta siinä missä mies ”on valmistautunut paritteluun kaikkina aikoina vuodessa”,
”eivät naisten enemmistöä askarruta minkäänlaiset seksuaaliset tunteet juurikaan”.¹¹³ Sosiologi Ilpo Helén toteaa, että sukupuoliero sai fysiologisia perusteita, joiden mukaan ”nainen kantoi ihmiskunnan moraalisen edistyksen mahdollisuuksia”.¹¹⁴ Liikunnan kannalta seksuaalisista haluista voidaan lukea se, että ajan käsityksen mukaan kehon ulkoisen viehätysvoiman eli kauneuden ja vahvan fyysisen kunnon tuli säilyä, jotta miehen halut heräisivät naiselle tyypillisestä haluttomuudesta huolimatta.

Liikunta ja fysiologia olivat toisiinsa kietoutuneita tavalla, joka tuotti sukupuolittavia ja heteronormatiivisia merkityksiä. Brittiläinen liikuntakasvatus muotoutui 1800-luvun edetessä tukemaan kansakunnan kannalta tärkeitä tavoitteita, kuten lisääntyvien kansalaisten terveyttä. Liikunta itsessään vahvisti sukupuolten ja seksuaalisuuden tiivistä yhteyttä, sillä liikkumisella ja kehon vahvistamisella oli selvä lisääntymiseen tähtäävä tavoite. Kehollisuuden kannalta olennaisinta on, etteivät sukupuolet kehoineen olleet neutraaleja ja luonnollisia tosiasioita. Sen sijaan kehot ruumiillistivat jatkuvasti sukupuolten lisääntymiseen, liikunnallisuuteen ja olemukseen liittyviä merkityksiä. Keho oli fysiologisen valtajärjestelmän paikka, jossa laajasti ymmärrettävän liikunnallisuuden tuli näkyä.

Vaikka liikunnan taustalla oleva fysiologia ohjasi voimakkaasti liikkumiseen liittyviä käytäntöjä, oli niitä mahdollista toteuttaa monilla eri tavoilla, jotka muokkasivat käsityksiä liikuntaan kietoutuneista tekijöistä: sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Kehon eri asennot ja liikkumisen tavat viestivät eri merkityksiä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyen, minkä vuoksi ei ollut yhdentekevää, millaiseksi kehoa liikunnalla haluttiin muokata ja millä tavoin kehon toivottiin liikkuvan. Seuraavassa luvussa tarkastelen, miltä liikunnallisten käytäntöjen tuli ihanteellisella tasolla näyttää sekä miten liikunnallisuutta tuli ilmentää ja miksi.

---

¹¹² Spencer 1861, 280.

¹¹³ Acton 1867, 125, 144. Hyödynsin lauseen jälkimmäisen lainauksen suomentamisessa Ilpo Helénin osuvaa käännöstä, ks. Helén 1998, 319.

¹¹⁴ Helén 1998, 319.

3. Kehon mahdollisuudet

3.1. Kauneusihanteet, ryhti ja asennot

Polvet, jotka painautuvat siveästi toisiinsa kiinni tuolin etuosassa istuttaessa. Vyötärö, joka kaartaa rinnusten viertä alas kaventuen ja jälleen lantiota kohti leventyen tiimalasin tapaan. Korsetit, joiden avulla vyötärön ympärysmitta on päätä pienempi. Oikea jalka, jonka varassa seistessä vartalon kaaret korostuvat lantion kallistuessa toiselle puolelle. Tytöt, jotka välitunnilla kävelevät vienosti kirjat käsissään riemullisen leikkimisen sijaan. Naiset, joiden tehtävänä on synnyttää terveitä, kauniita ja vahvoja lapsia.¹¹⁵ Vartalot, joiden tarkoituksena on miellyttää silmää ja joihin on kaiverrettu monia ihanteita, odotuksia ja vaatimuksia. Nämä kehoon sekä sen liikkeisiin ja vaatetukseen kohdistetut kulttuuriset ihanteet ja odotukset ovat tämän luvun keskiössä.

Britannian 1800-luvun puolivälin liikuntakasvatuksen kontekstissa on mielestäni ilmeistä, että käsitys ihmisten huonontuneesta kunnosta eli vahvana. Pelko huonontuneen kunnan seurauksista liittyy aiemmassa luvussa käsiteltyjen sukupuolten biologisten tarkoitusten, naisilla lasten saamisen, ohella kansalaisten ulkoiseen olemukseen ja ulkonäköön. Kehollisuus ei tarkoittanut ainoastaan sitä, miten terveen kehon tulisi fysiologisesti toimia, vaan myös sitä, miltä terveen kehon tulisi näyttää ja miten sen tulisi liikkua. Ajan tieteellisenä ja laajalti aineistossani tunnustettuna lähtökohtana oli, että mieli ja ruumis ovat vuorovaikutteisessa yhteydessä toisiinsa, minkä vuoksi kauneus ja terveys näkyivät niin henkisesti kuin fyysisesti ihmisen kehollisuudessa.¹¹⁶ Terveiden lisäksi kehon tavoitellulla kauneudella ja vahvuudella oli myös muita merkityksiä, joihin keskityn tässä luvussa. On myös muistettava, etteivät kauneus ja vahvuus ole absoluuttisia käsitteitä, minkä vuoksi määritän niiden merkityksiä muiden merkitysten tarkastelujen rinnalla.¹¹⁷

Jos oletetaan kauneuden olevan katsojan silmässä, on mielestäni siirryttävä tarkastelemaan, minkälainen keho liikuntakasvatuksesta kirjoittaneiden silmää miellytti. Ajan kauneuskäsityksillä rakennettiin kuvaa kehosta, jota liikunnalla haluttiin muokata. Koska liikunnan haluttiin parantavan kehoon kuulumattomia sairauksia, epämuodostumia ja vaivoja,

---

¹¹⁵ Kehoon, sen liikkeisiin ja asentoihin liittyviä kuvauksia löytyy seuraavista teoksista: Roth 1861, 14–16; Roth 1879, 75; Spencer 1861, 253.

¹¹⁶ Esimerkiksi Roth 1879, 76; Webster 1851, 41–42.

¹¹⁷ Määrittelen vahvuuden käsitteen tarkemmin luvun neljä lopussa.

ohjasivat kauneuskäsitykset tapaa liikkua.¹¹⁸ Liikunta toimi keinona muokata kehoa kauneus- ja terveysihanteiden mukaiseksi, joten näin ollen liikunta ja kauneusihanteet vaikuttivat toinen toisiinsa. Tämä sisälsi myös uuden ajatuksen siitä, että kehoa ylipäättään oli mahdollista muokata: keho ei enää ollut Jumalan muuttumaton mestariteos, vaan ympäristö ja ihmisen oma toiminta vaikuttivat niin kehon ulkonäköön kuin terveyteen.¹¹⁹ Tämä huomio ei kuitenkaan poissulje sitä, etteikö lääkäreillä ja sosiaalireformisteilla olisi ollut tarkka ja deterministinen kuva siitä, miltä keho on tarkoitettu näyttämään.

Alkujaan englantilainen ja ensimmäinen Yhdysvalloissa valmistunut naislääkäri Elizabeth Blackwell perusteli vuonna 1859 Englannissa julkaistussa kirjassaan, miltä miehen ja naisen kehojen tulisi näyttää. Hyvin kristillisessä näkemyksessään hän kuvaili Raamatun Eevaa ja Aatamia maanpäällisiksi kuviksi Jumalasta, joihin ”ruumiillistamme ihmisrodun ideaalin; harmonisesti sekoittaen kauneutta ja vahvuutta, ylevää älykkyyttä, voimakasta toimintaa, ja sielun puhtautta”. Blackwellin mukaan oli velvollisuus tehdä töitä sen eteen, että ihmisrotu etenee pieninkin askelin kohti tätä ”ideaalia täydellisyyttä”.¹²⁰ Kristillisestä näkemyksestä kumpuava kehollinen täydellisyys liittyy ennen kaikkea lähtökohtaan kehon ja mielen yhteydestä. Blackwell kuvaa kehollisen yhteyden välttämättömäksi: ”- - emme voi elää ruumiittomina sieluina, vaan meidän tulee välttämättömästi ilmaista itseämme materiaalsen kehon kautta - -”.¹²¹ Samaa mieltä olivat niin ikään kristillistä näkemystä kannattava lääkäri Andrew Combe ja omassa oppaassaan Combea lainannut tanssinopettaja rouva Alfred Webster. He katsoivat moraalisten, henkisten ja älyllisten ominaisuuksien kumpuavan orgaanisesta materiasta eli ruumiista, joka oli välttämätön fyysinen muoto näiden ominaisuuksien ilmaisulle.¹²² Kehollisuudessa ideaali täydellisyys ei merkinnyt siis vain ulkoista, vaan myös sielun sisäistä kauneutta, joka kulki tiiviisti käsi kädessä fyysisen ruumiin kanssa.

Yhdentekevää ei kuitenkaan ollut, miltä keho pinnallisesti näytti, sillä se antoi vihiä ihmisen kokonaisvaltaisesta terveydestä, johon myös muut kuin fyysiset ominaisuudet kuuluivat. Blackwell maalasi suorastaan inhorealisen kuvan arkisista havainnoistaan, joita hän kaupungilla kulkiessaan ihmisistä ja heidän kunnostaan teki:

---

¹¹⁸ Myös historioitsija Michael Hau on tehnyt havaintoja liikunnasta ja tavoitellusta kehonkuvasta avartavassa artikkelissaan ”The Normal, the Ideal, and the Beautiful”, ks. Hau 2010.

¹¹⁹ Kinnunen 2001, 42.

¹²⁰ ”*And in them we may incarnate our ideal of the Human race; harmoniously blending beauty and strenght, lofty intelligence, powerful action, and purity of soul.*” Blackwell 1859, 1–2, 5–6.

¹²¹ ”- - we cannot live as disembodied spirits, but must necessarily express ourselves through a material frame - -.” Blackwell 1859, 3.

¹²² Combe 1837, 328–329; Webster 1851, 41–42.

Kun kävelemme pitkin mitä tahansa ihmisiä täpötäynnä olevaa pääkatua, emme voi olla huomaamatta, kuinka rumaksi, epäviehättäväksi, vastenmieliseksi ihmisrotu on kasvanut, miten tylsiä, alhaisia kasvonpiirteitä, miten kuihtuneita, katalia, eleettömiä kasvon ilmeitä, mitä laahustamista, kömpelöä, epätasaista askellusta! Sievät kasvot ovat harvassa; kauniita kasvoja tuskin näkee. Jos näkisimme peittämättömän vartalon, sen näivettyneet raajat, kierot selkärangat, heikot nivelet ja väärissä mittasuhteissa olevat kehot, jotka tervehtivät silmiämme ihmiskuntamme irvikuvana, niin tuskin uskoisimme, että niin surullinen etäisyys on olemassa meidän ja Aatamin ja Eevan välillä.¹²³

Kuvauksellaan Blackwell halusi ennen kaikkea todistaa, miten ihmisten ulkoinen olemus on muuttunut ihmisrodun¹²⁴ fyysisen rappeutumisen seurauksena. Ulkoisen olemuksen muutokset olivat vain yksi tekijä muiden ”lukemattomien pahuuksien” joukossa, jotka ihmisten heikentyntä kuntoa seurasivat. Olemus¹²⁵ oli kuitenkin päälle päin näkyvin muutos, minkä avulla siihen huomiota kiinnittämällä oli mahdollista perustella esimerkiksi liikuntakasvatuksen tärkeyttä. Myös muut liikuntakasvatusta peräänkuuluttaneet kiinnittivät Blackwellin tavoin huomiota kehon ulkoisiin epäkohtiin, joita riitti pitkäksi listaksi asti. Lääkäri Mathias Roth paheksui pienten tyttöjen vinoja niskoja, kalpeita ja litteärintaisia naisia sekä tehtailla työskentelevien lasten lukuisia vaivoja: lättäjalat, nivelten löysyys, pihtipolvet, huokoiset ja punaiset ikenet, epätydyttävä hampaiden kunto, likaisuus, sotkuinen tukka sekä näppyläinen iho antoivat Rothille kuvan siitä, että lasten vartalot olivat liian vanhoja heidän oikeaan ikäänsä nähden.¹²⁶

Luetellut virheet ulkonäössä antavat ymmärtää, että kauneusihanne terveestä ja kauniista vartalosta oli hyvin tarkasti määritelty. Kauneusihanteen pohjana oli pyrkimys kehon anatomisten mittasuhteiden ja asentojen harmoniaan sekä eri kehonosien tasapainoiseen kehitykseen. Roth painottaa vuonna 1852 julkaistussa liikuntaoppaassaan, että terveen kehon vahvistamisen keskeisin edellytys on ”jokaisen ruumiinosan harmoninen kehitys hyvin määrätietoisesti

---

¹²³ ”When we walk along any crowded thoroughfare, we cannot but observe how unbeautiful, ungraceful, unattractive the human race has grown, what plain, mean features, what faded, ignoble, vacant expressions of countenance, what suffling, awkward, unstable gait! Pretty faces are rare; beautiful faces are hardly to be seen; and could we view the figure unconcealed by art, the shrunk limbs, crooked spines, weak joints, and disproportioned bodies, that would greet our eyes would appear like a caricature of humanity; we could scarcely believe that so dreary a distance existed between us and our Adam and Eve.” Blackwell 1859, 20.

¹²⁴ Blackwell ei rodusta puhuessaan viittaa erityisemmin rotuun etnisenä, vaan pikemmin alueellisena ominaisuutena Yhdysvaltojen ja Englannin kontekstissa. Toisaalta hän ei myöskään anna ymmärtää, etteikö hän puhuisi ainoastaan esimerkiksi englantilaisesta yläluokasta, sillä kirja on kokonaisuutena osoitettu yläluokan naisille, kuten teoksen omistuskirjoituksesta näkyy. Ks. myös Blackwell 1859, 24.

¹²⁵ Olemus (engl. *appearance*) viittaa ihmisen tapaan olla kehossaan – se on siis fyysisen kehon ja sen tavanomaisten liikkeiden ja eleiden summa, joka luo ihmisestä tietynlaisen kuvan, jonka perusteella tehdään päätelmiä ihmisestä itsestään.

¹²⁶ Roth 1879, 18–20.

valituilla harjoituksilla”. Terveyttä edistävän liikunnan tuli siis tapahtua halutun kehityksen sallimissa rajoissa ja tähdätä tasapainoiseen kehonkuvaan. Keho oli Rothin mukaan ”oikeudenmukaisesti kehittynyt, jos kaikki sen osat ovat täydellisimmässä mahdollisessa harmoniassa toistensa kanssa, ottaen huomioon jokaisen yksilön omalaatuiset piirteet”. Olennaista ei ollut siis ainoastaan yksittäisten kehon osien vahvuus tai kunto, vaan kehonosien suhteet toisiinsa nähden. Roth linjasi, että jäykkyys tai huono liikkuvuus jossain ruumiinosassa vaikeutti liikunta-harjoitusten oikeaoppista suorittamista ja johtui toisen ruumiinosan suhteellisesta ylivahvuudesta. Siksi hänen lopputulemansa oli, että ”terveys ja vahvuus huipussaan ovat siten synonyymejä toisilleen; molemmat ovat riippuvaisia kehonosien harmoniasta”.¹²⁷ On sinänsä ristiriitaista ja toisaalta kuitenkin inhimillistä, että kehon harmonisuudessa suvaittiin yksilölliset ja nähdäkseni anatomiset piirteet, vaikka samalla korostettiin luontaista ja tasapainoista kehonkuvaa, johon harjoittelun tuli tähdätä. Liikuntaoppaista jää kuitenkin tekstin perusteella epäselväksi, miltä harmoninen keho lopulta näytti, minkä vuoksi hyödynnän oppaissa esiintyneitä kuvia, joita tulkitsemalla ihanteellista kehonkuvaa on helpompi määritellä.

Aineistossani esiintyneet kuvat koskevat pääosin ihmisten ryhtiä sekä asentoja erilaisissa työn askareissa. Vaikka kuvissa asennot ja ryhti kuvattiin staattisina, olivat kuvissa esiintyvät askareet liikkuvia ja dynaamisia. Lisäksi asennot ja ryhti kuuluivat olennaisesti liikunnan pariin, sillä useimmat selkärankaan ja kehon epätasapainoon liittyvät vaivat, joita liikunnalla yritettiin parantaa, liittyivät mekaanisesti työssä toistuviin asentoihin.¹²⁸ Mekaanisen työn ja monotonisten toistojen haittavaikutuksia perusteltiin laskennallisesti: tutkitun esimerkin mukaan naisompelija pisti neulallaan 12-tuntisen työpäivänsä aikana minuutissa 50 kertaa, työpäivänsä aikana 36 000 kertaa ja vuoden töiden aikana 11 232 000 kertaa.¹²⁹ Monotoninen työskentely horjutti kehon tasapainoa, sillä työssä esiintyvä mekaaninen liike vahvisti kehonosia yksipuolisesti. On siis merkittävää huomioda, että tavoiteltu ihannevartalo ei palvelut liikuntaa ja harjoittelua, vaan päinvastoin: liikunnan tuli tukea ja rakentaa kehonkuvaa, joka antaisi ihmiselle terveen olemuksen hänen arkisessa elämässään. Mielestäni tämä on tärkein syy sille, miksi Roth käytti selkävaivoja koskevassa kirjassaan esimerkkeinä kuvia arjen askareista.

Selän epämuodostuma on aineistossani ehdottomasti useimmin mainittu vaiva, joka liittyi monotonisten liikkeiden lisäksi vaatetukseen, jota tutkin seuraavassa alaluvussa. Epämuodostumiin liittyvät kuvat kertovat näkemykseni mukaan yksinkertaisesti eniten siitä,

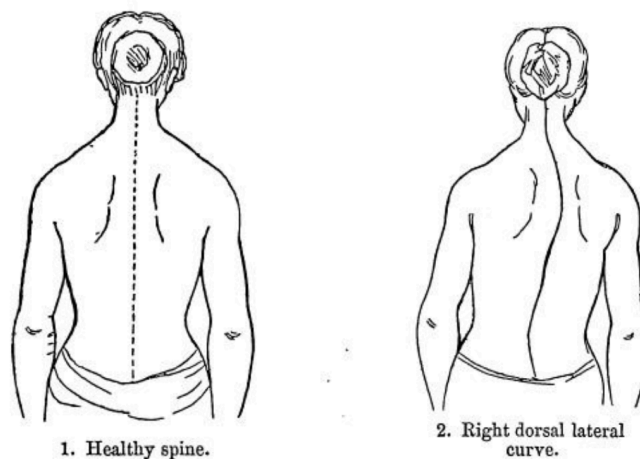
---

¹²⁷ ”The body is justly developed, if all its parts are in the most perfect harmony with each other that is possible, according to the peculiar faculties of every person. - - Health and strenght in its height are therefore synonymous; both depend upon the harmony between all parts of the body.” Roth 1852, 3–4.

¹²⁸ Roth 1861, 55–58.

¹²⁹ Roth 1861, 62.

millainen oli ihanteellisen kehon vastakohta: kuvat tuovat esiin epäkohdan, joka tulisi korjata.¹³⁰ Monissa kuvissa esitetään vertauksena rinnakkain kaksi kuvaa, joista toisessa keho on toivotussa muodossa, kun taas toisen avulla halutaan osoittaa lääketieteellinen ja terveydellinen ongelma, joka näkyy ihmiskehon pinnalla. Kuten kuvassa 1 näkyy, esitetään Rothin teoksessa *The Prevention of Spinal Deformities* (1861) kaksi naisvartaloa takaapäin lantiosta ylöspäin niin, että lukija voi vertailla terveen suoraa selkärankaa toiseen kierompaan rankaan, joka on nimetty kuvatekstissä ”oikeanpuoleiseksi selän sivusuuntaiseksi käyräksi”.¹³¹ Naisvartaloiden ylävartalo on kuvassa paljas, jotta lukija hahmottaa lapaluiden kohdat, joiden väliin selkärangat on piirretty. Kuvassa, jossa selkäranka on suora, selkäranka on piirretty katkoviivoin korostamaan viivasuoraa rankaa. Kaikissa kirjan kuvissa naisten hiukset ovat muodikkaasti matalalla nutturalla, minkä avulla selkä oli paljaana näkyvissä.¹³²

Kuva 1:
Terveen ja kieron
selkärangan ero.
Roth 1861, 2.

Kuva 2 puolestaan näyttää, ettei selän epämuodostuma ollut ainoastaan naisten vaiva, vaan myös miesten keho saattoi taipua kiereen. Kuvassa esitetään vapaaehtoinen sotilas seisoma-asennossa selkä katsojaa kohti, jolloin vyön kohdalla on huomattavissa selän kaarre lantion kohdalta. Selkä saattoi Rothin mukaan kaareutua pitkän ajan kiväärin kantamisesta eli niin ikään monotonisesta liikkeestä ja asennosta.¹³³ Kuvan tärkein viesti on todistaa, että päällepäin suora sotilaan keho voikin kärsiä selän epämuodostumasta sisäisesti tavalla, joka naisen kehossa näkyisi ulospäin. Vaikka kuvasta on huomattavissa käden ja kyljen pienempi väli sotilaan oikealla puolella, kuten Roth huomauttaa, annetaan miehisestä sotilaasta joka tapauksessa särmikäs ja ryhdikäs kuva.

¹³⁰ Yksi tapa kauneusihannetta määriteltäessä on pohtia, mikä on ihanteen vastakohta. Poikkeus ja paheksunta paljastavat hyväksytyn normin rajat. Niin sanottu lähteen vastakarvaan lukeminen on toiminut inspiraationa tähän tulkinnan tapaan, ks. Koivisto 2012, 148–156 & Ginzburg 2007 (1976).

¹³¹ Roth 1861, 2.

¹³² Hiusmuoti muuttui vuosisadan vuosikymmenten mukana, mutta hiukset olivat joka tapauksessa nutturalla tai muuten kiinni. Ks. Byrde 1992, 44–45, 52, 56–57.

¹³³ Roth 1861, 60.

Huono ryhti ja näkyvät selän epämuodostumat olivat pikemmin naisten sekä pienten koululaisten vaivoja – ainakin tällaisen kuvan Rothin kirja vuodelta 1861 antaa. Kyseisessä kirjassa esiintyy esittelemäni sotilaan lisäksi ainoastaan yksi kuva miessukupuolesta. Tässä lähekkäin olevassa kuvaparissa verrataan niin tyttöjen kuin poikien istuma-asentoa koulua varten lukiessa. Muut kirjan kuvissa esitetyt aktiviteetit, jotka selkärankaa käyristivät, olivat naisten askareita, mikä vahvistaa kuvaa fyysisesti vaivaisemmasta ja heikommasta sukupuolesta.¹³⁴

Kehon tasapaino ja harmonia olivat paitsi sisäisiä myös ulkoisia ominaisuuksia kehon mittasuhteiden kannalta. Kehon tuli näyttää tasapainoiselta myös eri askareissa ja liikkeissä, jotta ruumiinosien kehitys olisi tasapainoista. Katkoviivat niin kahdessa edellisessä kuvassa kuin kuvassa 3 jakavat kehon matemaattisen tarkasti osiin. Kuvassa 3 on asetettu rinnakkain kaksi kirjoittavaa naista, joista toisen keho huokuu rauhallisuutta ja tyytyväisyyttä, kun taas oikeanpuoleinen kirjoittaja vaikuttaa hyvin epämukavalta vängässä kehossaan. Rangan suoruutta ja tasapainoisuutta korostetaan tukevalla tuolilla, joita Rothin mukaan olisi pitänyt ottaa kouluissa käyttöön kiikkerämmän jakkaran sijaan.¹³⁵ Vaikka kuvat ovat staattisia, on naisvartaloissa aistittavissa liikunnallinen ero kehojen olemukseen liittyen: jos kehot näyttävät istuessa ja kirjoittaessa näin erilaisilta, miltä ne mahtavat näyttää liikkeessä?

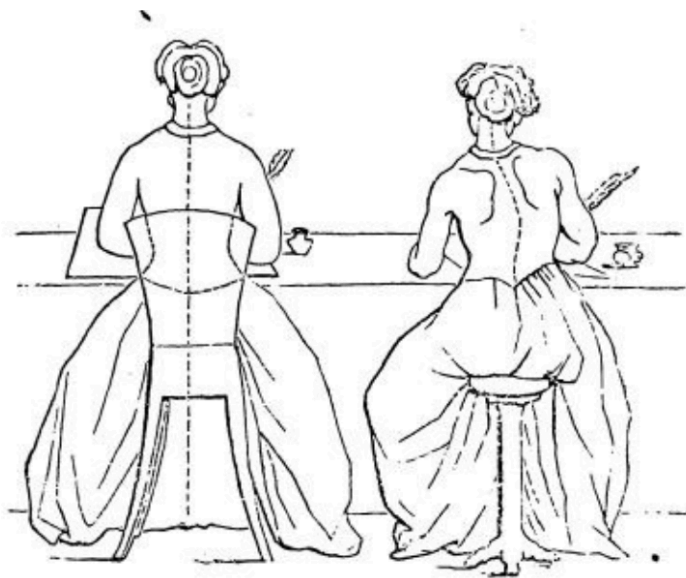

24. Standing position of a volunteer whose spine is bent in its lumbar part.

Kuva 2:
Sotilas, jonka selkäranka on vääntynyt kiväärin painosta. Roth 1861, 60.

¹³⁴ Ks. Roth 1861, 66.

¹³⁵ Roth 1861, 67.

Kuva 3:
Oikea ja väärä
kirjoitusasento.
Roth 1861, 67.

34 and 35. Writing.

Kehon suorat ja ihannoidut mittasuhteet olivat näkyvä ominaisuus, jonka pystyi havainnoimaan niin paikaltaan kuin liikkeessä. Staattiset asennot ja ryhdikkyys kuuluivat liikunnan merkitysten piiriin, sillä ne muokkasivat kehoa joko halutun suoraksi tai vältellyn käyräksi. Näin ollen staattisuudessakin piili tietynlainen dynaamisuus, sillä kehon muutokset olivat aktiivisen tai passiivisen liikkeen tulosta. Siksi liikkeiden tuli tukea kehon asentoja ja ryhtiä sekä päinvastoin, jotta keho muovautuisi terveeseen malliinsa. Kehon muovautuminen liittyi nähdäkseni puolestaan vahvasti 1800-luvun liikuntakasvatuksen pohjalla olevaan fysiologiaan, jonka lakien mukaisesti energian tulisi päästä virtaamaan kehossa niin, että se vahvistaisi kehon heikkoja ja siten epätasaisesti kehittyneitä ja muodostuneita osia. Vaikka ihmisen tuli olla ulkoiselta olemukseltaan terve, oli Rothin mukaan ennen kaikkea tärkeintä, että ihminen ”ei ainoastaan näytä, vaan todella on terve”, niin fyysisesti kuin henkisesti.¹³⁶ Kuten sotilaan ryhdikkästä olemuksesta näkyi, saattoi ulkomuoto pettää. Silti kehon ulkoisella olemuksella oli vahva asema terveyttä ja erityisesti viehättävyyttä arvioitaessa, jossa palataan sukupuolten kehojen tarkoituksiin. Miksi kehoa piti muokata viehättäväksi ja miltä viehättävä keho näytti?

3.2. Vaatetus ja viehättävyys

Sosiologi Herbert Spencer kanto raskasta huolta naisten viehättävyydestä – tai pikemmin viehättävyyden puutteesta. Liiallisen opiskelun ja liian vähäisen liikunnan seurauksena naiset eivät hänen mukaansa enää olleet kehoiltaan ja olemuksiltaan terveitä. Sen sijaan he olivat kalpeita, kulmikkaita ja litteärintaisia, mikä oli ennen kaikkea äitien syytä, sillä he yrittivät

¹³⁶ ”- - he must not only look, but really be a healthy person - -.” Roth 1861, 58.

epätoivoisesti saada tyttäristään viehättäviä terveyden kannalta kohtalokkain keinoin, Spencer huomioi.¹³⁷ Koska naissukupuolen tehtävänä oli saada avioliitossa lapsia, naisten viehättävyyden tuli biologisesti vetää miehiä puoleensa. Siksi Spencer ihmetteli vuonna 1861 julkaistussa kirjassaan, eivätkö äidit ymmärrä vastakkaisen sukupuolen makua, jossa terveys luo pohjan viehkeydelle:

*Miehet piittaavat verrattain vähän naisten oppineisuudesta; mutta sitäkin enemmän fyysisestä kauneudesta ja hyväluonteisuudesta ja terveestä järjestä. - - Kuka mies olisi ikinä rakastunut naiseen siksi, että hän ymmärtää italiaa? - - Mutta rusottavat posket ja nauravat silmät ovat erittäin viehättäviä. Sopivasti täyteläinen vartalo vetää puoleensa ihailevia katseita. Eläväisyys ja hyväntuulisuus, jotka vuolas terveys tuottaa, ovat hyvä tie kiintymyksen luomiseen.*¹³⁸

Paine ulkoisesta viehättävyydestä ja olemuksesta oli siis ennen kaikkea naisten harteilla. Kuten historioitsija Michael Hau toteaa, kansakunnan kehittyminen oli riippuvainen ”seksuaalisesta valinnasta”, jossa miehet valitsivat luonnostaan vaimonsa kauneuden perusteella.¹³⁹ Viehättävyys rakentui Spencerin näkemyksessä kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista, mikä näkyi naisen olemuksessa sekä kunnioitettavassa luonteessa. Viehkeydessä piilevä valta oli ensisijaisesti seksuaalisesti latautunutta ja miehiä varten, mutta siitä vastasivat naiset itse valitessaan, miten he ehostivat itseään. Valtarakenne, jonka seurauksena tiimalasivyötärö ja lantion korostettu leveys koettiin viehättäväksi, oli todennäköisesti monimuotoinen merkitysten verkko, jota niin miehet kuin naiset olivat osiltaan kutoneet.¹⁴⁰ Lääkäreille ja kasvatustieteiden kirjoittajille oli kuitenkin selvää, että vika epäterveellisessä kauneushanteessa oli ensisijaisesti äitien sekä kouluopettajattarien. Liikuntakasvatuksen tehtävänä olikin sivistää ja valistaa koulujen naisopettajia fysiologiasta, jotta naiset eivät noudattaisi terveydelle haitallisia kaunistautumisen keinoja.¹⁴¹

Naisten vaatetus herätti paljon negatiivista huomiota niin terveyteen kuin Britannian liikuntakasvatukseen liittyneessä keskustelussa vuosisadan puolivälissä asiantuntijoiden keskuudessa. Siksi keskityn pohtimaan, miksi vaatteet olivat niin keskeinen kritiikin kohde, sillä niin aineistossani äänessä olleet lääkärit, sosiaalireformistit kuin liikunta-

¹³⁷ Spencer 1861, 278.

¹³⁸ ”Men care comparatively little for erudition in women; but very much for physical beauty, and goodnature, and sound sense. - - What man ever fell in love with a woman because she understood Italian? - - But rosy cheeks and laughing eyes are great attractions. A finely rounded figure draws admiring glances. The liveliness and good humour that overflowing health produces, go a great towards establishing attachments.” Spencer 1861, 278–279.

¹³⁹ Hau 2010, 155.

¹⁴⁰ Käsittelen valtaa ja sen merkityksiä liikuntakasvatuksen kulttuurissa lisää luvussa neljä.

¹⁴¹ Roth 1861, 16, 24–25; de Wahl 184–185.

kasvatuksesta kirjoittaneet pitivät erityisesti korsettia ehdottoman vaarallisena tapana tavoitella kapeaa vyötäröä. Kireällä korsetilla oli ajan lääketieteellisen tutkimuksen mukaan lukemattomia terveydellisiä haittavaikutuksia: vatsan elinten painautuminen, ihon tulehdukset, kylkiluiden välissä olevien lihasten surkastuminen, rintakehän laajentuminen, keuhkojen ahtaus, rintojen kasvun tyrehtyminen, nännien litteys ja siten vaikeudet imettämisessä, syöpä sekä moninaiset luuston ja selkärangan epämuodostumat olivat todennäköisiä terveydellisiä riskejä korsetin käyttäjille.¹⁴² Samankaltaisia oireita saattoi lääkäri Mathias Rothin mukaan tulla myös miehille, jotka käyttivät liian tiukkoja liivejä ja vyötärönauhoja. Roth varoitti lisäksi, että kiristävä solmio ja hattu saattoivat aiheuttaa päänsärkyä, hiusten lähtöä sekä huminaa korvissa.¹⁴³

Rouva Alfred Webster muistutti kauneusihanteesta, joka korsetin käytön takana oli: ”Taiteilijat ovat kauan sitten huomanneet, että naisten kulmikkuus tuhoaa ylväyden ja että kaarteet ovat kauneuden linjoja”.¹⁴⁴ Korsetilla tavoiteltiin siis kontrastia vyötärön kapeuden ja lantion leveyden välillä. Kuten historioitsija Penelope Byrde huomioi, muuttui korsetin kireyksen mukaan, kuinka leveä korsettia ympäröivä mekko ja vannehame olivat, sillä kapeammalla helmalla korsetin oli vastaavasti oltava kireämmällä.¹⁴⁵ Webster kuitenkin vastusti tiukkaa, niin kutsutuista luista¹⁴⁶ muodostettua korsettia: ”Luonto on antanut meille kaikki luut, jotka tarvitsemme; ja muiden [luiden] lisääminen on kuin ’kultaisi jo puhdistettua kultaa, tai maalaisi liljaa’.”¹⁴⁷ Websterin mielestä oli siis turhaa yrittää parannella kehoa, joka oli jo luonnostaan kyllin hyvärakenteinen.

Ajan hygienian eli yleisen terveysopin mukaan vaatteiden ensisijainen tarkoitus oli tukea kehon omaa lämmönsäätelyä.¹⁴⁸ Liikkumisen kannalta suositeltavaa oli, että vaatteet olivat sen verran löysiä ja joustavia, että ne mahdollistivat rintakehän vapaan liikkumisen ja etteivät ne puristaneet kehoa ja siten estäneet verenkiertoa. Vaatteiden tuli myös huomioida liikunnan aiheuttama hikoilu ja sallia se sopivassa määrin.¹⁴⁹ Kuten lääkäri Andrew Combe perusteli, vaatteet olivat tärkeässä roolissa kehon lämmön ja energian tasapainon kannalta, sillä vaihtelut kehon lämpötilassa olivat vaarallisia. Vaatteiden tulikin olla löysiä myös siksi, että ne stimuloivat ihoa

¹⁴² Roth 1851, 261; Roth 1861, 14–15; de Wahl 1847, 170; Merrifield 1854, 138–139.

¹⁴³ Roth 1851, 261–263.

¹⁴⁴ ”Artists have long since discovered that angles in the female form are destructive of grace, and that the curve is the line of beauty.” Webster 1851, 24.

¹⁴⁵ Byrde 1992, 66.

¹⁴⁶ Korsettien tukikaaret eli planшетit valmistettiin vielä 1800-luvulla perinteisesti valaanluusta, mutta vuosisadan puolivälissä niitä alettiin valmistaa myös metallista. Tämän vuoksi planseteista puhutaan osassa aineistoani luina (engl. *whale bones*) ja osassa mainitaan erikseen, että planшетit olivat metallisia.

¹⁴⁷ ”Nature has given to us all the bones we require; and be assured, that to add others, is to ’gild refined gold, or paint the lily’.” Webster 1851, 38.

¹⁴⁸ Hare 1852, 22–23; Merrifield 1854, 126; Strange 1865, 331.

¹⁴⁹ Combe 1837, 84–85; Roth 1851, 267; Strange 1865, 351.

ja aktivoivat kehon omaa lämpöjärjestelmää.¹⁵⁰ Vaikka liikuntakasvatukseen kantaa ottaneiden asiantuntijoiden keskuudessa vallitsikin konsensus siitä, millaisia terveyttä edistävien vaatteiden pitäisi olla, eritoten keskiluokan ja yläluokan pukeutumismuoti oli lääkäreiden mielestä kaikkea muuta. Roth hämmästeli, miten korsetin ja tiukkojen liivien tiedetyt haittavaikutukset eivät estäneet niiden käyttöä, vaan sen sijaan ne ”tappavat joka vuosi enemmän ihmisiä kuin tarttuvien rutto”. Hän jatkoi ihmettelemällä, miten eläinten oikeuksia varten on yhdistyksiä, mutta ihmisrotua ei suojella yhtä lailla.¹⁵¹ Lääkäreiden lisäksi myös muotireformin¹⁵² kannalta kirjoittanut Mary Merrifield totesi teoksessaan *Dress as a Fine Art* (1854) ihmisten pukeutuvan muodin eikä terveyden mukaan. Sen sijaan, että vaatetus huomioisi sääolosuhteet, liikkumisen ja terveellisen kehon kehityksen, ihmiset olivat ”syntymästä kuolemaan muodin vankeja”.¹⁵³ Merrifield arvosteli rankoin sanakääntein muodin vaikutusta terveyteen:

*Sanotaan, että hienot höyhenet tekevät hienoja lintuja. Tämä saattaa pitää paikkansa siivekkäiden olentojen suhteen, mutta ei lasten suhteen. - - Kun katsomme pukujen historiaa taaksepäin, vaikuttaa todella siltä, että ihmiset – tai naiset, saammeko sanoa? – ovat harjoittaneet nerokkuuttaan ihmisvartalon kiduttamisessa ja sen terveyden ja elinvoiman tuhoamisessa.*¹⁵⁴

Sekä Rothin että Merrifieldin näkemyksistä huokuu aito vastenmielisyys korsetteja ja niiden aiheuttamaa kärsimystä kohtaan. Merrifield kuvaili, miten tyttö, joka vasta vanhemmalla iällä opetteli käyttämään korsettia, odotti päivittäin nukkumaanmenoaikaa, jotta kipua aiheuttavan korsetin sai riisua päältä.¹⁵⁵ Ymmärrettävästi Roth ja Merrifield ovat valinneet esimerkeikseen ja argumentteja vahvistaakseen mahdollisimman rajuilta kuulostavia tapauksia, jotta heidän oma viestinsä pukeutumisen epäterveellisyydestä otettaisiin tosissaan. Kuten Merrifield runoili edellä olevan sitaatin alussa, muodin mukaiset vaatteet puettiin päälle viehättävyyden saavuttamiseksi,

¹⁵⁰ Combe 1837, 86–88. Samaan lämpöjärjestelmän aktivoinnin logiikkaan perustuivat myös erilaiset kylvyt ja vesihoitot, joita terveyden kannalta suositeltiin.

¹⁵¹ ”- - [stays] kill every year more than the most virulent pestilence.” Roth 1851, 263.

¹⁵² Muotireformi viittaa Amerikassa toimineeseen liikkeeseen, jonka tarkoituksena oli mullistaa naisten vaatetus terveyteen vedoten. Liikkeen tunnetuin vaatekappale oli Amelia Bloomerin mukaan nimetty housuhame (engl. *bloomers*), joka mahdollisti vapaamman liikkumisen. On hyvin todennäköistä, että liike inspiroi Mary Merrifieldin lisäksi esimerkiksi Mathias Rothia, mutta muotireformi liikkeenä ei saanut yhtäläistä tuulta alleen Britanniassa. Siksi en käsittele sen vaikutusta liikuntakasvatukseen. Ks. Riegel 1963, Mitchell 2004.

¹⁵³ Merrifield 1854, 12.

¹⁵⁴ ”Fine feathers, it is said, make fine birds. This may be true with respect to the feathered creation, but it is not so with regard to children. - - When we look back upon the history of costume, it really seems as if men – or women, shall we say? – had exercised their ingenuity in torturing the human frame, and destroying its health and vigor.” Merrifield 1854, 131–132.

¹⁵⁵ Merrifield 1854, 138.

niiden mahdollisista haittavaikutuksista riippumatta. Tarkoitukseni ei ole tarkastella muotia itsessään tai arvioida, ovatko ihmiset todella kärsineet lääkäreiden mainitsemista vaivoista. Sitä vastoin tarkastelen, minkälaisia valtarakenteita vaatteiden valintaan liittyi ja mitä merkityksiä vaatetuksen vaikutukseen liikunnassa sisältyi.

Historioitsija Penelope Byrde tekee mielenkiintoisen tulkinnan vaatteiden merkityksestä erityisesti vauraamman väestön osalta. Britannian teknologisen kehityksen ja teollistumisen virrassa erityisesti keskiluokka nousi hänen mukaansa parempaan asemaan, ja sitä kautta sosiaalinen nousu oli helpompaa. Aiemmin syntyminen yläluokkaan, siinä sosiaalisessa ympäristössä kasvaminen ja kouluttautuminen olivat toimineet rajoina, jotka erottivat luokat toisistaan. Näiden rajojen joustaessa täsmälliset säännöt vaatetuksen ja tapakulttuurin suhteen lunastivat vahvemman aseman luokkien erottautumisen välineiksi. Näin ollen Byrde tulkitsee, että tiukkojen etikettisääntöjen ja tapojen sosiaalisen yhdenmukaisuuden takana piili yläluokan epävarmuus omasta identiteetistään.¹⁵⁶ Pidän tulkintaa hyvin mielenkiintoisena, perusteltuna ja myös liikuntakasvatuksen kontekstiin sopivana, sillä se selittää, miksi koetusta epäterveellisestä vaatetuksesta pidettiin kiinni asiantuntijoiden vastusteluista huolimatta. Kuten ajan kasvatuskirjailija Anne de Wahl päivitteli, äidit toimivat sosiaalisen paineen alla samoin kuin muut eivätkä ”käyttäneet omaa yksilöllistä ajattelua ja harkintaa”.¹⁵⁷ Tämän tulkinnan perustalta aion esittää, miltä osin vaatetus erottautumisen välineenä heijastui tutkimani ajan liikuntakasvatukseen.

Vaatetukseen kohdistuneessa kritiikissä käy ilmi, että naisten pukeutumisen suhteen valta oli osaltaan niin miesten kuin naisten käsissä sukupuoliroolien kautta. Naisten tehtävänä oli miellyttää miehistä silmää, minkä vuoksi molemmat sukupuolet olivat osaltaan verhoutuneet valtaan kauneusihanteita ajatellen. Spencer toteaa äitien olleen turhamaisia, koska he ”valitsevat värin ja kankaat vain miellyttääkseen silmää”, eivätkä huomioi lasten leikkejä ja liikettä vaatteissa.¹⁵⁸ Vuosisadan puolivälin vaatetusta koskevassa keskustelussa nousee kuitenkin esille vahvasti myös muita osapuolia, jotka vahvistivat ja loivat kauneusihanteita koskevia merkityksiä. Roth osoitti syyttävällä sormellaan lääkäreitä, jotka sallivat vaimojensa ja tyttärensä käyttää korsettia ja siten keinotekoisesti kaventaa vyötäröään. Hän toki tunnustaa, että on hänen lisäksi muitakin lääkäreitä, jotka vastustavat korsettia, mutta hän näkee merkittävaksi ongelmaksi lääkärit, jotka eivät tee niin omien perheidensä kohdalla.¹⁵⁹ Vaikka Rothin valitus kuulostaa henkilökohtaiselta antipatialta, on sen takana valtajärjestelmä, joka

---

¹⁵⁶ Byrde 1992, 19–20.

¹⁵⁷ ”- if she would but exercise independent thought and judgement.” De Wahl 1847, 184–185.

¹⁵⁸ ”To please the eye, colours and fabrics are chosen - -.” Spencer 1861, 250–251.

¹⁵⁹ Roth 1861, 14.

osoittaa muodin merkittävyyden. Lääkäreiden vaimot ja tyttäret, jotka oletettavasti kuuluivat keski- tai yläluokkaan, kokivat vallitsevan muodin niin painokkaaksi, että olivat valmiita käyttämään korsettia sen lääkäreiden kesken tunnetuista haittavaikutuksista huolimatta.

Lääkäreiden ohella myös toinen ammattikunta sai osansa kritiikistä. Britannian teknologisesti kehittyvän vaateeteollisuuden ompelijoita ja vaatteiden suunnittelijoita moitittiin vaurioittavien vaatteiden valmistuksesta. Byrden mukaan muoti oli yhä enenevässä määrin suuremman yleisön tavoitettavissa 1800-luvun edetessä Britanniassa. Kun korsetin seuraksi esiteltiin vuonna 1856 metallista valmistettu krinoliini eli leveä vannehame, jota oli halvempaa tuottaa kuin aiemmin useammasta kangaskerroksesta valmistettua mekkoa tai päällyshametta, oli muoti ensi kertaa helpommin saatavilla. Byrde toteaa krinoliinin olleen ensimmäinen huippumuodissa ollut vaatekappale, joka omaksuttiin käytännössä jokaisessa yhteiskuntaluokassa.¹⁶⁰ Näin ollen voidaan päätellä, että myös huippumuodin haittavaikutukset saattoivat ulottua yläluokan ulkopuolelle. Kasvatuskirjailija Anne de Wahlin tavoin aineistoni asiantuntijat kokivat kuitenkin muodin terveysvaikutukset lähinnä kouluttautuneen eli varakkaamman väestön ongelmaksi.¹⁶¹ Joka tapauksessa vaatteista johtuvat terveydelliset haittavaikutukset koettiin vakavaksi uhkaksi sen perusteella, kuinka laajalti asiaa aineistossani käsiteltiin.

Vaatettajat koettiin esimerkiksi selän epämuodostumien takia ongelmien aiheuttajaksi, koska heidän kiinnostuksen kohteenaan ei ollut ihmisten terveys vaan omien tuotteidensa myynti. Lääkäri Mathias Roth totesi liikuntakasvatuksen tärkeyttä perustellessaan, että ilman sopivaa koulutusta niin lääkärit, kersantit kuin tanssin ja voimistelun opettajatkaan eivät osaa ohjata tavallisia ihmisiä tekemään terveyden kannalta järkeviä päätöksiä. Sen sijaan ihmiset luottavat ”niin sanottuihin anatomisen korsetin tekijöihin”, jotka houkuttelevat heitä käyttämään korsetteja.¹⁶² Myös kirjailija Mary Merrifield tunnisti vaatettajien halun myydä vaatteita ongelmaksi, mutta näki asian valtarakenteen paljon monimuotoisemmaksi. Hänen mukaansa huonosti palkatuilla naisvaatettajilla ei ollut mahdollisuuksia kouluttautua niin, että he ymmärtäisivät suunnittelemiensa vaatteiden terveysvaikutukset. Tämän vuoksi he suunnittelivat vaatteita, jotka myyvät ja joita siis naiset itse halusivat pukea päälleen. Toisaalta naiset ostivat oppimansa kauneuskäsityksen mukaisia, saatavilla olevia vaatteita: ”Miten on mahdollista, voisimme kysyä, joko vaatettajien tai hienojen naisten, jotka työllistävät heitä, saada ideoita

---

¹⁶⁰ Byrde 1992, 58. Myös Crane 2000, 4.

¹⁶¹ Wahl 1847, 181. Osassa käyttämäni aineistoa mainitaan selvästi erikseen, että kirja on tavalla tai toisella osoitettu kouluttautuneelle väestölle. Kuitenkin vaikka osassa aineistoa tällaista suoraa mainintaa ei ole, voidaan epäsuorasti päätellä, että aineisto on tarkoitettu kouluttautuneelle väestölle kontekstin vuoksi. Luokan kategoriasta keskustelen lisää luvussa neljä sekä aineistosta johdannossa.

¹⁶² Roth 1861, 52.

soveliaasta muodosta tai asusta, kun heidän silmänsä ovat tottuneet katselemaan niin epämuodostuneita ja epäluonnollisia representaatioita ihmiskehosta - -?”¹⁶³

Oletettuja väärää terveystäytystä ja vaarallista muotia toistava kehä oli näin ollen valmis. Merrifieldin mukaan tämä kehä saataisiin oikeille urille vain naisten itsensä toimesta ”kauneuden ja harmonian periaatteita” noudattamalla, mikä pakottaisi vaatettajat muuttamaan suunnitteluaan.¹⁶⁴ Roth puolestaan huomautti, että koulutus poistaisi käsityksen siitä, että ”ihmiskehoa voidaan vahan tavoin muovaillla mekaanisesti mihin tahansa malliin”.¹⁶⁵ Oli sopiva ratkaisu ongelmaan mikä tahansa, kasvavalla vaateteollisuudella ja sen valtarakenteella oli selvä yhteys koettuun terveydelliseen ongelmaan, jota yritettiin ratkaista liikunnalla. Vaikka kauneusihanne kapeasta vyötäröstä liikkui aatteiden ja merkityksen tasolla, se konkretisoitui niin suunnitelluissa vaatteissa kuin sukupuolittuneessa kehollisuudessa. Siten myöskään kulttuuriset merkitykset eivät olleet vain ilmassa leijuvia ideoita tai ajatuksia, vaan tärkeä osa materiaalista todellisuutta. Tämä yksilöllisesti koettu todellisuus, jossa materiaaliset ja aatteelliset merkitykset asettivat rajoja toiminnalle, vaikutti vahvasti siihen, millä tavalla miehen ja naisen oli soveliaasta liikkua. Ei ollut yhdentekevää, miten oli soveliaasta tai ylipäättään mahdollista liikkua, vaan siihen olivat osallisena niin tieteellinen fysiologinen järjestelmä, opitut kauneusihanteet kuin vaatteet, jotka päällä liikkuminen tapahtui. Näitä kaikkia aion seuraavaksi käsitellä toisiaan risteävinä merkitysjärjestelminä, joiden pohjalta mietin, minkälaisia symbolisia merkityksiä itse liikkuminen piti sisällään 1800-luvun puolivälissä.

3.3. Naisellinen liikkuminen

Kehollisten kauneusihanteiden ja vaatetuksen merkitykset eivät liittyneet ainoastaan toisiinsa, vaan myös siihen, miten 1800-luvun puolivälin ihmiset kehossaan olivat. Oma tavoitteeni on osoittaa, miten tieteellinen tieto sukupuolten tarkoituksesta, ihanteelliset ajatukset keholisuudesta sekä pyrkimykset viehättävyyteen vaikuttivat ihmisten liikkumiseen. Liikkuminen ei ole ainoastaan kehon luontainen ominaisuus vaan ennen kaikkea tapa ilmaista itseään ja siten myös välittää merkityksiä. Historioitsijat Jörn Eiben ja Olaf Stieglitz päätyvät siihen, että urheiluvat kehot ovat merkityksellisiä moniulotteisten valtarakenteidensa kautta ja että ne kantavat

---

¹⁶³ ”How is it possible, we would ask, for either the dressmaker or the ladies who employ them to acquire just ideas of form, or of suitable costume, when their eyes are accustomed only to behold such deformed and unnatural representations of the human figure - -?” Merrifield 1854, 113–119.

¹⁶⁴ Merrifield 1854, 114.

¹⁶⁵ ”- - the human body can, like a piece of wax, be moulded mechanically into any shape - -.” Roth 1861, 52.

käytäntöjä ja kuvitelmia ollen siten kulttuurisen tiedon tuottajia.¹⁶⁶ Tarkastelen liikkumista erityisesti sukupuolten tuottamisen eli niiden performatiivisuuden¹⁶⁷ näkökulmasta: millaiseksi sukupuoli viehättävyyden ihanteen ja muodikkaiden vaatteiden läpi liikkueensa muotoutui? Britannian 1800-luvun puoliväli on kiehtova ajankohta liikkumisen tarkastelulle, sillä liikuntakasvatus pyrki muuttamaan ihmisten liikunnallisuutta eli tapaa liikkua. Siten myös liikuntakasvatuksen puolesta puhuneet tulivat enemmän tai vähemmän tietoisesti muokanneeksi merkityksiä, jotka liikunnan sukupuolittuneisuuteen liittyivät.

Mutta miltä näytti ajan liikuntakasvatuksen asiantuntijoiden mukaan erityisesti naisten osalta epäterveellinen liikkuminen, johon haluttiin puuttua? Kasvatuskirjailija Anne de Wahl kuvaili vuonna 1847 kirjassaan elävästi pienen brittitytön olemusta ja liikunnallisuutta, joiden oletettua luonnollisuutta vaatteet rajoittivat:

*Otetaan esimerkiksi sievä tyylikkäästi pukeutunut viiden tai kuuden vanha tyttö, joka käyskentelee lastenhoitajansa kanssa pääkadun varrella tai puistossa. Hänen mekkonsa on kaikessa laajuudessaan ja röyhelöissään, hapsuissaan ja nauhoissaan korrekti, mutta hänen askeleensa ovat heiveröiset, hänen raajansa voimattomat. Hänen jalkansa ovat jäykät, hänen nilkkansa vääntyneet. Suostuttele häntä juoksemaan; - - ja tätä seuraa ehkä velto yritys, joka pysähtyy ensimmäisen puolen tusinan askeleen jälkeen. Yritä uudelleen, puhu hänelle, innosta häntä leikkimään, hyppäämään, peuhaamaan. Tuossa pienessä, raukassa olennessa ei ole elämää, ei yritystä, ei elinvoimaa.*¹⁶⁸

Pienen tytön olemuksen kuvauksessa de Wahl pyrki luomaan mahdollisimman epäinhimillisen ja epäluonnollisen kuvan tytön liikunnallisuudesta. Tarkoituksena oli saada lukija ihmettelemään, miksi tyttö vaikuttaa niin elottomalta. Lisäksi lapsen käyttäminen esimerkkinä saattoi nähdäkseni eniten herättää empatiaa tytön puolesta, sillä lapset eivät itse pystyneet vaikuttamaan pukeutumiseensa. Sen sijaan syyllisyys tuli siirtää vanhemmille, erityisesti äideille, jotka pukivat lapset tiukkoihin vaatteisiin. Vaatteiden seurauksena lapsi ei pystynyt toteuttamaan oletettua ja

---

¹⁶⁶ Eiben & Stieglitz 2018, 10.

¹⁶⁷ Hyödynnän filosofi Judith Butlerin performatiivisuuden käsitettä ja ajatusta siitä, että sukupuolta on mahdollista muuttaa toistojen ja tekojen kautta. Siten myös liikkuminen tekona on merkityksellistä toimintaa. Ks. Butler 1990, 235–236.

¹⁶⁸ "Take that pretty smartly dressed girl of five or six years old who is sauntering with her nursemaid upon the high road or in the park. Its dress stands in all the correctness of amplitude and flounce, of fringe and ribbon; but her steps are languid, her limbs powerless. Her feet are stiff; her ankles crooked. Urge her to run; - - and a feeble attempt will perhaps be made which ceases after the first dozen of steps. Try again; talk to her; excite her to play, to jump, to romp with you. There is no life, no effort, no spirit in the poor little creature." De Wahl 1847, 177.

luonnollista liikunnallisuuttaan, vaan joutui epämuodostuneessa ja vääntyneessä kehossaan kärsimään.

De Wahl jatkoi esimerkkiään kertomalla, miten helposti oikea liikunnallisuus ja eläväisyys olisi mahdollista saada takaisin:

Katsokaamme nyt tälle syytä; hän ei ole selvästi ikinä harjoitellut juoksemista ja leikkimistä, hypähtelyä ja nauramista. Mikä on estänyt häntä? Ottakaa pois päällysmekko; hakanen on kiristetty tiukasti, pystyt hädin tuskin löysentämään sitä. Yritä seuraavaa; tilanne on sama: leninki, alushame, kaikki ovat tiukassa. Katsokaa olkaimen jättämää punaista jälkeä. Miten tuo pieni raukka voisi liikuttaa käsiä, noin sidottuna? Katsokaa, tässä on nyöritetty korsetti; avaa se, lapsi ottaa pitkän syvän henkäyksen, keuhkoparat! Ne halusivat täytettä, ne ikävöivät täyttä laajentumista, mutta eivät voineet liikkua sitä saavuttaakseen. - - Ihmettelettekö nyt heiveröistä liikettä, lapsenomaisen energian ja elinvoiman puutetta?¹⁶⁹

Pienen tytön kehollisuus on esimerkissä läsnä monella tapaa. Ruumiinosia inhimillistämällä ja personifioimalla de Wahl tavoitti kehollisuuden tason, jossa elinten ja ruumiinosien oletettiin toimivan tarkoituksenmukaisesti, terveyteen tähdäten. Oli äidin oma vika, että ruumiinosien tarkoituksellisuutta rajoitettiin, mikä vaikutti myös tytön henkiseen hyvinvointiin. Näin kehollisuus, johon lukeutuivat kehon ja mielen hyvinvointi, oli sidoksissa osin materiaalisuuteen, vaatteisiin. De Wahlin esimerkistä on mahdollista huomata historioitsija Diana Cranen tulkinta siitä, että vaatetus luo tietynlaista käyttäytymistä, jolla ihmiset identifioituvat valittuihin kategorioihin. Britannian 1800-luvun muoti rajoitti fyysisesti liikkumista ja toimimista, mutta toimi myös sosiaalisen statuksen ja sukupuolen rajanvetoina sekä merkitsemisen välineinä.¹⁷⁰ Ulkoisesta jäykästä olemuksesta sekä krinoliinista oli tunnistettavissa todennäköisesti yläluokan tai vauraamman keskiluokan nainen, vaikkakin krinoliinin käyttö mahdollistui hintansa puolesta 1850-luvun lopulla myös muille luokille.¹⁷¹ Tätä identifioitumisen tapaa liikuntakasvatuksella haluttiin muokata varoittamalla tavoista, joilla vaatetus vaikutti erityisesti naisen mahdollisuuksiin liikkua ja olla kehossaan. Mielestäni Britannian liikuntakasvatuksen

---

¹⁶⁹ "Now look for the cause; she has evidently never practised running and playing, skipping and laughing. What has prevented her? Take off the outer dress; the strain upon that hook is tight, you can scarcely loosen it; try the next one; just the same; frock, petticoat, all are tight. Look at the red mark left by the shoulder-strap; how could the poor little arms move, thus pinioned? See, here are laced stays; undo them; the child takes a long deep breath; poor lungs! they wanted filling; they pined for full inflation, but could not move to obtain it. - - Do you now wonder at the languid movements, the absence of childish energy and spirit?" De Wahl 1847, 177–179.

¹⁷⁰ Crane 2000, 1–2.

¹⁷¹ Byrde 1992, 57; Crane 2000, 4.

ohjeistuksiin oikeanlaisesta liikkumisesta sisältyi luokkarajat ylittäviä merkityksiä, joiden tehtävänä oli rakentaa toivottua naisellisuutta. Pureudun aiheeseen analysoimalla 1800-luvun puolivälin kuvaa vaatetuksen vaikutuksesta ryhtiin sekä ohjeistuksia terveyttä tukevasta liikunnasta.

Kuten edellä olen esittänyt, lääkärit pitivät kehon ryhdikkyyttä yhtenä kehon voimakkuuden ja terveyden ominaisuutena, minkä vuoksi kehon asentoihin kiinnitettiin tarkkaa huomiota. Lääkäri Mathias Roth näki de Wahlin tavoin, että kiristävä vaatetus esti kehon luontaisen kehittymisen, mikä näkyi myös ryhdistä. Kuvassa 4 seisoo rinnakkain kaksi naista, joista toinen on puettu krinoliiniin ja toinen löysään mekkoon, jota Roth piti terveyttä tukevana ja kehon toimintakykyä vapauttavana. Vasemmalla olevan naisen ryhti on kumara ja olemus heiveröinen, ja hänen vartalonsa nojaa korsetin plansetteihin eli luihin, jotka hallitsevat naisen ryhtiä enemmän kuin nainen itse. Kuvaan ei ole Rothin mukaan piirretty ”muodikasta krinoliinia”, jotta kehon asento hahmottuu lukijalle paremmin.¹⁷² Oikeanpuoleinen nainen seisoo ryhdikkäästi ja on malliesimerkki ihanteellisesta tavasta seistä, mikä oli Rothin valitseman kuvituksen tarkoituksena. Kuva esittää pitkälti visuaalisesti saman ihanteen, jonka Webster avaa oppaassaan sanoin: ” - - jopa paikallaan seisominen vaatii valtavan määrän lihasten aktiivisuutta. Selkärangan täytyy tukea päätä; - - koko selkärangan tulee olla tasapainossa lonkkien välissä; jalkojen täytyy vankkumattomasti kantaa kaikki tämä; ja viimeiseksi, jalkaterien täytyy tukea koko velvollisuuttaan hoitavaa kuormaa.”¹⁷³

Tarkka ja tieteellinen kuvaus seisomisesta antaa viitteitä siitä, miten huolel-

22 and 23. Standing positions.

F 2

Kuva 4:
Liian kireä vaatetus painoi ryhdin kumaraan. Roth 1861, 59.

¹⁷² Roth 1861, 60.

¹⁷³ ” - - if we consider that even to stand still a large amount of muscular action is necessary. The head has to be supported by the spine; each bone of the spine has to rest upon that beneath it; the whole vertebral column has to be balanced between the hips; the legs have unflinchingly to bear all this; and lastly, the feet have to support the whole super incumbent load.” Webster 1851, 15.

linen ihmisen täytyi olla muun liikkumisen kanssa, jos pelkästään seisominen oli näin täsmällisen asettelun tulosta. Roth erotteli vuonna 1851 julkaistussa kirjassaan erilaisia kävelytyylejä sekä selvensi, millainen oli toivottu kävelytyyli:

Seuraava on hahmotelma hyvästä olemuksesta kävelyn aikana: pää ylhäällä, kasvot suunnattuna eteenpäin; hartiat vedettynä taaksepäin; rinta työnnettynä eteenpäin, ilman nojaamista yli; vatsa vedettynä sisään; polvi ojennettuna suoraksi astuessa eteen, ja vähän joustettuna askeleen jatkuessa; jalan kärki hieman ulospäin astuessa; kehonpaino tasaisesti jaettuna kannoille ja jalan etuosalle; askeleet tasaisella välimatkalla ja suunnalla - - .¹⁷⁴

Kuvailu jatkuu käsien asentojen selvennyksellä sekä lisäyksellä, että naisten lantion aiheuttama askeleen leveys ja polvien läheisyys olivat tyypillisiä piirteitä naisten kävelytyylille.¹⁷⁵ Kuvauksesta käy selväksi, että kehon asentoon seisoessa ja kävellessä haluttiin panostaa ja kiinnittää millintarkkaa huomiota. Liikkumisen analyysi ei päättynyt seisomiseen ja kävelyyn, vaan Rothin osalta jatkui hänen toisessa kirjassaan ohjeistuksiin vapaista harjoitteista, jotka sisältyivät hänen kehittämäänsä lääketieteelliseen voimisteluun.

Vapaissa harjoitteissa ohjeistus sukelsi vielä syvemmälle tarkkuudessaan. Harjoitteita tuli suorittaa tiettyssä järjestyksessä tietty numeroitu asento kerrallaan. Harjoite alkoi ensimmäisestä aloitusasennosta seisaaltaan, jalat ja kädet yhdessä ja vartalo suorana. Tästä jalat saattoivat irrota vartalosta yksi, kaksi tai kolme kertaa jalan pituuden verran jalan kärjen osoittamaan suuntaan joko suorakaiteen muotoisesti sivulle tai suoraan eteenpäin.¹⁷⁶ Harjoitteet olivat sovellettavissa myös naisille, mutta tulkintani mukaan kaikki kirjassa esitetyt harjoitteet kuvataan miesmallilla, koska naisten mekko olisi estänyt asentojen täydellisen tarkastelun. Kuten kuvassa 5 näkyy, mekko päällä ei olisi mahdollista tarkastella esimerkiksi liikettä, jossa polven tuli koukistua, kantapään nousta juuri oikeassa kulmassa ylöspäin kohti haaroväliä ja vartalon olla juuri oikeassa kulmassa taivutettuna eteenpäin.¹⁷⁷ Tarkkuus oli edellytys liikkeiden oikeaoppiselle suorittamiselle, minkä vuoksi Rothin vuonna 1852 julkaistu teos liikuntaharjoitteista

---

¹⁷⁴ ”The following is a sketch of a good attitude during walking: the head upright, with the countenance directed forwards; the shoulders drawn backwards; the chest pushed forwards, without hanging over; the abdomen retracted; the knee stretched straight when stepping, and a little bent when going on; the sole of the foot a little outwards when stepping; the weight of the body equally distributed upon the heels and the anterior part of the foot; the steps of equal distance and direction - - .” Roth 1851, 103.

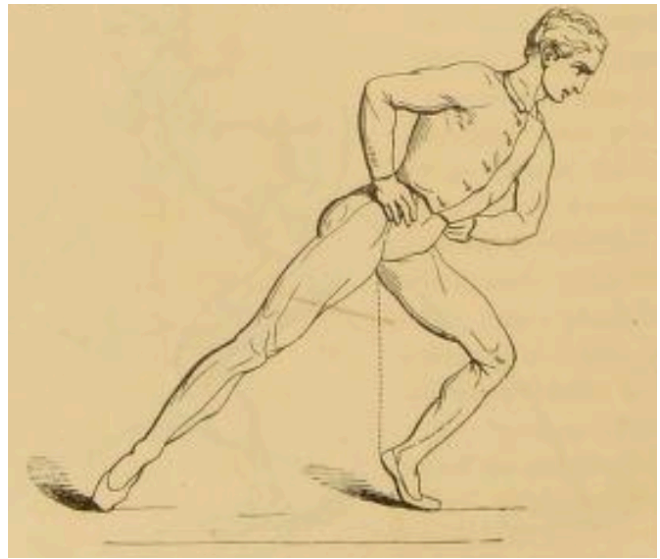
¹⁷⁵ Roth 1851, 103–104.

¹⁷⁶ Roth 1852, 7–10.

¹⁷⁷ Roth 1852, 25–26.

käytännössä käsittelee ainoastaan kohta kohalta vapaat harjoitteet, niiden oikeanlaisen tekniikan ja mahdolliset virheet harjoitteita suoritettaessa.

Miksi liikunnan ja kehon asentojen sitten tuli olla niin tarkasti määriteltyjä? Nykypäivän lukijana ihmettelen, eikö olisi ollut riittävää vain riisua miehet tiukoista liiveistään ja naiset korseteistaan ja lähettää heidät lenkille ilman sen kummempia neuvoja jalkojen asennoista? Liikunta ei kuitenkaan ollut 1800-luvulla vain fysiologiaa, elinvoimaa ja energiaa, vaan se oli kehollisuuden kautta sidottu ajan arvoihin ja ihanteisiin oikeanlaisesta käyttäytymisestä. Kuten semiootikko Roland Barthes huomioi vaatetuksen ja antropologi Mary Douglas puhtauskäsitteiden osalta, ke-

Kuva 5:
Vapaaharjoitteessa liikkeen suorittaminen oli tarkkaa työtä. Roth 1852, 26.

hoon liittyvät merkitykset olivat suurilta osin symbolisia, sosiaalista järjestystä ja normeja rakentavia.¹⁷⁸ Liikunta ei ollut ainoastaan kehon fyysistä siirtymistä paikasta toiseen, vaan se heijasti odotuksia, joita keholle ja sukupuolelle oli asetettu. Olen keskittynyt tässä luvussa kuvailemaan ja kuvilla selventämään sitä, miltä kehot visuaalisesti näyttivät niin paikallaan kuin liikkeessä aikalaisten näkökulmista. Historioitsija Mike O'Mahony argumentoi kuvien käytön puolesta toteamalla, että urheilu on ensisijaisesti visuaalinen kokemus.¹⁷⁹ Nähdäkseni tämä visuaalinen ja ruumiillisesti materiaallinen kokemus siitä, miltä keho näytti, kantoi mukanaan oletuksia ihmisen luonteesta ja arvoista. Britannian 1800-luvun liikuntakasvatus ei siis pyrkinyt ainoastaan muokkaamaan kehoa fysiologisesti terveemmäksi, vaan myös yhteiskunnan toivottuja arvoja heijastavaksi, liikkuvaksi esimerkiksi.

Tätä tulkintaani vasten ajatukseni on, että tarkoilla liikuntaan liittyvillä ohjeistuksilla ja huomion kiinnittämisellä asentoihin haluttiin viestiä samanlaista mielen ja moraalin harmoniaa, jota kehon kehitykseltä odotettiin. Lääkärit rakensivat kehon terveysihannetta oikeiden mittasuhteiden ja lihastasapainon varaan, millä pyrittiin myös käyttäytymisen tasapainoisuuteen, sillä keho ja mieli kehittyivät yhtä matkaa. Ihmisen luonteen ja visuaalisten eleiden ja toiminnan välillä oli selkeä suhde, kuten Webster osoitti. Hänen

¹⁷⁸ Barthes 2004, 8; Douglas 1984 (1966), 126.

¹⁷⁹ O'Mahony 2018, 126.

mukaansa liikuntakasvatus oli epäonnistunut, jos nuori nainen ei oppinut tanssitunneilla ”ylväyttä, joka estää häntä loukkaamasta muita sanoin tai teoin”.¹⁸⁰ Liikuntakasvatuksella ei kasvatettu vain kuntoa, vaan myös luonteen arvokkuutta ja kykyä toimia moraalisesti oikein muita kohtaan.

Toisaalta ristiriidassa olivat asiantuntijoiden ja lasten vanhempien käsitykset siitä, minkälaista oli säädyllinen käyttäytyminen lasten kohdalla ja miten liikunta tähän vaikutti. Lääkäri Andrew Comben ja sosiologi Herbert Spencerin mukaan vanhemmat eivät katsoneet hyvällä lasten äänekästä peuhaamista, vaan asettaessaan rajoja lasten leikeille he asettivat niitä myös terveydelle. Taustalla oli ajatus siitä, että riehuminen ei kuulunut sopiviin käytöstapoihin erityisesti tyttöjen osalta. Spencer kuitenkin muistutti, että rempseä leikki ei estänyt poikia kasvamasta herrasmiehiksi, joten se ei myöskään estäisi tyttöjä kasvamasta hienoiksi naisiksi. Kritiikki liikkumisen rajoituksia kohtaan koski kuitenkin lähinnä lapsia, sillä oletuksena oli, että lasten kasvaessa niin ”maskuliininen arvokkuus” kuin ”feminiininen siveys” luonnollisesti sivuuttaisivat ajan myötä riehakkaat leikit.¹⁸¹ Liikkuminen oli siis vahvasti kytköksissä sukupuoliin, mieheyteen ja naiseuteen, joita visuaalinen ja osin myös seksuaalinen liikkuminen rakensivat.

Naisellista liikkumista rakensivat yhtä lailla materiaaliset vaatetuksen aiheuttamat rajoitukset kuin ihanteet siitä, minkälainen liike toivottua naiseutta tuki. Webster painotti tanssin hyödyntämistä liikuntakasvatuksessa perustellessaan, että tanssi ”teroittaa huomaavaista ja kohteliasta käytöstä” sekä opettaa ”viejkeitä tapoja”.¹⁸² Webster kuitenkin suositteli tanssia myös miehille, sillä tanssi opetti miehiä käyttäytymään herrasmiehen tavoin. Siinä missä herrasmiehen liikkumisen tuli tanssinopettajan näkemyksen mukaan olla ”vankkaa ja vapaata”, tuli hienon naisen liikkua ”kevyesti ja viehkeästi”.¹⁸³ Lääkäri Mathias Roth suuntasi lääketieteellisen voimistelunsa niin ikään sekä miehille että naisille, mutta kritisoi puolestaan tanssia sen sopimattomuudesta. Roth syytti tanssitunteja pelkän flirttailun opettamisesta sekä vastakkaisen sukupuolen kanssa syleilystä.¹⁸⁴ Liike saattoi olla merkitykseltään seksuaalista, mikä suoraan viittasi naissukupuolen tarkoitukseen eli seksuaaliseen kanssakäymiseen lasten saamiseksi. Näin suorasukainen toiminta aiheutti Rothissa paheksuntaa – naisen viehkeyden ei tullut olla päälle käyvää. Myös Webster tunnisti tanssin paheksutun ”kevytkenkäisyyden”

---

¹⁸⁰ ”- - *grace which prompts her to avoid offence to others by word or deed.*” Webster 1851, 39.

¹⁸¹ Combe 1837, 176; Spencer 1861, 255–256.

¹⁸² Webster 1851, 1–2.

¹⁸³ Webster 1851, 47–49.

¹⁸⁴ Roth 1861, 46.

maineen, mutta huomautti sen johtuvan tanssin hyväksikäytöstä eikä tanssin liikkeestä itsestään.¹⁸⁵

Niin tarkat kuvailut kehojen olemuksista kuin liikkumisen visuaalisuudesta toimivat osaltaan sukupuolen merkitysten rakentajina. Filosofi Judith Butlerin mukaan fyysisten piirteiden yhtenäistäminen ja niputtaminen sekä luokittelu ovat keino tuottaa luonnollistettu sukupuoli, minkä vuoksi sukupuoli on ennen kaikkea tiedollinen järjestys.¹⁸⁶ Britannian liikuntakasvatuksen kontekstissa naisellisuutta pyrittiin rakentamaan terveyttä koskevan uuden terveystiedon perusteella: kumarassa laahustavat heiveröiset naiset eivät edustaneet ihailtua naiseutta, vaan naisten toivottiin olevan vahvoja ja harmonisesti kehittyneitä. Siten oikeanlaisten liikkumisen ja kehoisuuden piirteiden määrittely toimi tapana jäsentää naissukupuolta uudella tavalla liikuntakasvatuksen yhteydessä. Mitä tuo toivottu vahvuus sitten edusti ja mihin yhteiskunnallisiin keskusteluihin liikunta vaikutti? Miten ja miksi kehoisuuden koskevan tiedon uudelleenjärjestely liikuntaan liittyvissä käytännöissä näkyi? Näihin kysymyksiin siirryn seuraavassa luvussa.

---

¹⁸⁵ Webster 1851, 54.

¹⁸⁶ Butler 1990, 199.

4. Kehon käytännöt

4.1. Kansallinen liikuntakasvatus

Lääkäri Mathias Roth oli uutterasti pyrkinyt vakuuttamaan jo 1850-luvun alusta lähtien liikuntaa koskevilla oppaissaan, miten tärkeää liikuntakasvatuksen edistäminen Britannian kansalaisille oli. Hän oli opastanut, millä harjoituksilla keho kehittyy tasapainoiseksi ja harmoniseksi kokonaisuudeksi mielen kanssa. Hän oli neuvonut, miten liikunta parantaa ja ennaltaehkäisee lukuisia sairauksia, jotka kiusasivat niin miehiä kuin naisia. Hän oli pitkästi perustellut, miksi naisten muodikkaassa vaatetuksessa ei ollut järkeä ja miten vaatetuksen aiheuttamia selän epämuodostumia voitaisiin kuntouttaa.¹⁸⁷ Roth oli nähnyt kaiken tämän vuosikymmenten valistamisen vaivan, mutta joutui silti harmikseen julkaisemaan vuonna 1879 teoksen *On the Neglect of Physical Education*, jossa hän nosti esille kokemansa liikuntakasvatuksen laiminlyönnin. Kirjasta paistaa läpi turhautuminen Britannian hallitukseen, joka hänen mielestään oli täysin epäonnistunut kansallisen liikuntakasvatuksen järjestämisessä maan kouluihin. Hän toteaa parlamentin alahuoneelle suunnattua parlamentin jäsenen A. H. Munro Butler-Johnstonen puhetta lainaten: ”Kansakunnan liikuntakasvatuksen eteen ei ole tehty kerrassaan mitään lukuun ottamatta muutamia epätieteellisiä yrityksiä, jotka ovat keskittyneet sotilaallisiin harjoitteisiin.”¹⁸⁸

Tämän luvun tarkoituksena on pohtia, kenellä oli valtaa määritellä, mitä liikunta oli ja kenelle se kuului. Näihin kysymyksiin vastaaminen avaa osaltaan sitä, miksi kansallinen liikuntakasvatus ei edennyt koulumaailman käytäntöön kuin vasta asteittain 1870-luvulta alkaen.¹⁸⁹ En kuitenkaan aio keskittyä parlamentin päätöksiin tai niiden vaikutukseen liikuntakasvatuksessa.¹⁹⁰ Sen sijaan pyrin esittämään, miten näkemykset liikunnasta erosivat toisistaan ja millaisen osin ristiriitaisen kulttuurisen ympäristön nämä näkemykset loivat 1800-luvun Britanniaan. Ilman yhtenäistä näkemystä siitä, mitä liikunta oli ja mitä tarkoitusperiä se palveli, asiantuntijoiden oli nähdäkseni vaikeaa edistää kansallista liikuntakasvatusta yhdessä.

---

¹⁸⁷ Työssäni olen hyödyntänyt useita Mathias Rothin teoksia, joiden kautta Roth on yrittänyt sinnikkäästi tuoda omaa näkemystään liikuntakasvatuksesta ja liikunnasta läpi. Ks. Roth 1851, 1852, 1856 ja 1861.

¹⁸⁸ ”Except a few unscientific attempts at drill, absolutely nothing has been done for the physical education of the people of this country.” Roth 1879, 3–6.

¹⁸⁹ Poikien liikuntakasvatus konkretisoitui 1870-luvun alusta alkaen valtion tukemissa kouluissa. Tyttöjen liikuntakasvatuksen kannalta merkittävää oli vuosi 1879, jolloin nimitettiin ensimmäinen vastuhenkilö järjestämään naisten liikuntakasvatusta. McCrone 1988, 100–104. Vuoden 1876 ja 1880 koulutukseen liittyvät lakialoitteet (engl. *Education Acts*) olivat niin ikään merkittäviä liikuntakasvatuksen vakinaistamisessa. McIntosh 1957, 191.

¹⁹⁰ Parlamentin päätöksistä ja muista konkreettisista hankkeista ja aloitteista löytyy lisätietoa esimerkiksi McIntosh 1957, 178–197.

Edellisissä luvuissa olen käsitellyt tieteellistä ja ihanteellista perustaa, jolle käsitys liikunnasta ja sen tarpeesta rakentui. Tämän luvun lopussa puolestaan pohdin, millainen liikuntaan liittyvien merkitysten muutos vuosisadan puolivälissä oli käynnissä sekä mitä siitä tulisi kehollisuuden ja sukupuolen näkökulmasta ajatella.

Liikunnan määrittelyyn liittyvä valta ei tulkinnassani tarkoita sellaista valtaa, jota voi omistaa tai jota voitaisiin riistää. Sitä vastoin valta on silmissäni filosofi Michel Foucault'ta mukaillen moniulotteista ja ilmenee voimasuhteina, joiden painopisteet muuttuvat toiston ja jatkuvien valintojen kautta. Voimasuhteisiin vaikuttivat valinnat sen osalta, minkälaista liikuntaa kukakin liikuntakasvatuksen asiantuntija suositteli ja miten ihmisten toivottiin liikkuvan. Siten valta on läsnä kaikissa niissä merkityksissä, jotka liikuntaa ja sen muotoja määrittelivät. Tarkastelen vallan läpäisemiä merkityksiä tarkoituksenmukaisina ja käyttäytymistä ohjaavina, minkä vuoksi merkityksiä voidaan niitä toistaessa joko vahvistaa tai vastustaa. Esimerkiksi luokka- ja sukupuolietiketin mukaisesti naisten liikkumisen tuli olla viehkeää ja arvokasta, mikä ohjasi heitä siinä, minkälaiset liikuntamuodot olivat sallittuja ja millä tavalla liikkumalla he rikkoivat normin rajoja. Siksi niin valta kuin sen läpäisemät merkitykset olivat jatkuvassa muutoksessa, mikä ilmeni muuttuvien käytäntöjen kautta yhteiskunnassa. Kehollisuuden käytännöissä, kuten valituissa liikuntamuodoissa, liikuntaan liittyvät voimasuhteet tulivat vaikuttaviksi ja näkyviksi. Nämä Britannian 1800-luvun puolivälin keholliset käytännöt ovat siksi tarttumapintoja, joiden kautta liikuntaa koskevaa vallankäyttöä on mahdollista analysoida.¹⁹¹

Kirjallisessa keskustelussa jo 1840-luvulta lähtien esillä ollut liikuntakasvatus nousi esiin kansakunnan konkreettisesta tarpeesta, turvallisuudesta. Brittiarmeijan sotilaiden oli oltava hyvässä fyysisessä kunnossa, jotta armeija vastaisi muuttuneen sodankäynnin tarpeita. Historioitsija Eric Chaline ilmaisee muutoksen toteamalla, että sotilaat ”tarvitsivat perustason fyysisen kunnon päästäkseen rintamalle lahdattavaksi”.¹⁹² Tästä näkökulmasta liikuntakasvatuksen tehtävänä oli ojentaa miehiä parempaan kuntoon. Kuten liikuntakasvatuksesta ensimmäisten joukossa kirjoittanut sosiaalireformisti Charles Kingsley (1819–1875) huomautti, sodankäynti oli fyysisesti raskainta toimintaa.¹⁹³ Kingsley seurasi näkemyksissään sosiologi Herbert Spenceriä siinä, että terveyden ja hyvän fyysisen kunnon saavuttaakseen miehet tuli kouluttaa luonnon lakeja mukaillen.¹⁹⁴ Näiden luonnonlakien mukaan parhaassa fyysisessä kunnossa

---

¹⁹¹ Foucault 2010 (1984), 69–72.

¹⁹² Chaline 2017, 78–79. Sodankäynnin muutokseen vastattiin liikuntakasvatuksella myös muualla Euroopassa, kuten Saksassa, Ruotsissa ja Ranskassa.

¹⁹³ Kingsley 1874, 6.

¹⁹⁴ Haley 1978, 115.

olevilla oli paras mahdollisuus selviytyä, kun taas heikot karsiutuivat eräänlaisen luonnonvalinnan kautta. Jo aikanaan tunnettuun käsitteeseen parhaiten sopeutuvien selviytymisestä (engl. *survival of the fittest*) viitaten Kingsley totesi, että sodankäynti ”haastaa huonokuntoisten selviytymisen hyväkuntoisten selviytymisen sijaan”.¹⁹⁵ Kingsleyn näkemys pohjautui tulkintani mukaan ajatukseen vallitseviin olosuhteisiin sopeutumisesta, mutta liikuntakasvatuksen yhteydessä se viittasi ennen kaikkea konkreettiseen fyysiseen kuntoon. Sotateknologian kehittyessä myös hyväkuntoiset olivat alttiimpia kuolemaan, vaikka heillä olikin huonokuntoisempia parempi mahdollisuus selviytyä taistoista. Kansakunnan turvallisuuden kannalta vaarana oli, että sodankäynnissä vahvimpien sotilaiden kuollessa vain huonokuntoisemmat jäivät jäljelle taistelemaan kansakunnan puolesta. Tätä riskiä pienentääkseen liikuntakasvatuksella tuli saada mahdollisimman monesta miehestä mahdollisimman hyväkuntoinen. Laajempi hyväkuntoisten joukko toimi luotettavampana turvana ja tavoitteena, koska sodassa kaatuneiden tilalle oli näin lähettää yhtä hyväkuntoisia tilalle.

Historioitsija P. C. McIntoshin mukaan kouluissa valvojaoppilaiden harjoittama simputtaminen oli toiminut nuorempien poikien armeijaan valmistamisen muotona. McIntosh arvioi, että vuosien 1854–1856 Krimin sodan ja vuoden 1857 Britannian siirtomaan Intian sepoykapinan seurauksena brittisotilaiden fyysiseen kuntoon kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. Britannian kokemien sotilaallisten tappioiden vuoksi simputtamisen ja erilaisten pallopelien koettiin olevan riittämättömiä valmistamaan sotilaita fyysisesti raskaaseen toimeen.¹⁹⁶ Urheilukisojen ja pallopelien tilalle vaadittiin kunnollisen liikuntakasvatusohjelman laatimista, joka perustui armeijan sotilaalliseen harjoitteluun (engl. *military drills*). Harjoittelu koostui erilaisista ryhmässä samanaikaisesti tehtävistä harjoitteista, jotka sosiaalireformisti Edwin Chadwickin mukaan harjoittivat järjestystä, velvollisuudentuntoa, tottelevaisuutta, täsmällisyyttä ja kärsivällisyyttä.¹⁹⁷ Näin ollen liikunta toimi myös moraalisten arvojen, yhtenäisyyden sekä järjestelmällisyyden harjoittajana.

Näkemyksessä, jossa hyödyllinen liikunta tarkoitti armeijan sotilaallisia harjoitteita, naiset jäivät väistämättä liikunnan ulkopuolelle. Britannian sodankäynnin näkökulmasta naisten tehtävänä oli pysytellä kotona huolehtimassa kotitaloudesta ja lapsista, kuten Kingsley painotti.¹⁹⁸ Myös näistä syistä sotilaalliset harjoitteet olivat varsinkin lääkäri Mathias Rothin kritiikin kohteena. Hän vetoaa tieteellisiin tutkimuksiin todetessaan vuonna 1879, että harjoitteet

---

¹⁹⁵ ”For instead of issuing in the survival of the fittest, it issues in the survival of the less fit.” Kingsley 1874, 6–7.

¹⁹⁶ McIntosh 1957, 188–189.

¹⁹⁷ Chadwick 1887, 194.

¹⁹⁸ Kingsley 1874, 14–15.

olivat tehottomia ja epäpäteviä sotilaiden fyysisen kehittymisen kannalta. Armeijan harjoitteita sovellettiin myös kouluissa, ja koska niitä ei mitenkään katsottu naisille sopivaksi, Roth piti käsittämättömänä, että puolet koululaisista sivuutettiin liikuntakasvatuksessa.¹⁹⁹ Myös tanssinopettaja rouva Alfred Webster koki sotilaalliset harjoitteet kelvottomiksi naisille, perustavanlaatuisiin anatomisiin eroihin viitaten: harjoitteet eivät sopineet naisille lantion leveyden vuoksi eivätkä ne siksi edistäneet ”hienon naisen liikkeitä”.²⁰⁰ Miehen ja naisen liikkuminen nähtiin siis perustavanlaaisesti erilaisena niin anatomiasta kuin liikunnan tarkoituksesta johtuen sodankäyntiin valmistavan liikuntakasvatuksen kontekstissa.

Vaikka Roth kritisoi sotilaallisia harjoitteita, hän näki kuitenkin yhteyden maanpuolustustahdon ja liikunnan välillä. Koska liikunta kohotti ihmisten mielialaa ja onnellisuutta, miehet olivat sitä kautta valmiimpia puolustamaan maata ja muodostamaan armeijalle reservin kansakunnan turvaksi, Roth vakuutti.²⁰¹ Lähtökohtaisesti Rothin tarkoitus ei ollut ainoastaan kohentaa sotilaiden kuntoa, vaan ylipäätään lisätä kansalaisten hyvinvointia – niin miesten kuin naisten osalta. Roolissaan lääkärinä Roth koki velvollisuudekseen puuttua ympärillä näkemäänsä pahoinvointiin ja huonokuntoisuuteen, jotka ilmenivät ensisijaisesti erinäisinä sairauksina, joihin hänen näkemyksensä mukaan liikunta tepsisi. Koska Roth oli uskollinen ruotsalaisen liikuntakasvatuspioneerin Pehr Lingin kannattaja, hänen motiivinsa liikuntakasvatuksen edistämiseksi selittyivät pitkälti Lingin ajatusten pohjalta. Lingin ohjelmassa liikunta eriteltiin neljään muotoon: kasvatukselliseen, esteettiseen, sotilaalliseen ja lääketieteelliseen, joista viimeinen inspiroi Rothia selvästi eniten.²⁰² Hän pyrki päätöksellään osin luomaan uskoa itse hyväksi kokemaansa liikuntakasvatusmalliin, jossa ilman painoja tehtävästä voimistelusta vaikutteita saaneet vapaat harjoitteet (engl. *free exercises*) olivat pääroolissa. Tämä liikuntakasvatusmalli ei kuitenkaan saanut kunnolla tuulta purjeisiin kuin vasta 1880-luvun alussa, jota ennen Rothin lisäksi vain muutama brittiläinen lääkäri kannatti Lingin oppeja.²⁰³

Vaikka Rothilla olisikin ollut intohimoisen altruistinen tavoite parantaa ihmiset terveiksi, hän kuului lääkärin ammattiryhmään, joiden ala oli 1800-luvun puolivälissä muutoksen keskellä. Historioitsija Roy Porterin mukaan lääkäreiden hajanaista ammattikuntaa

---

¹⁹⁹ Roth 1879, 68–69.

²⁰⁰ Webster 1851, 18.

²⁰¹ Roth 1879, 76.

²⁰² McIntosh 1957, 91–92. Pehr Ling kehitti erityisesti lääketieteen käyttöön liikunnan parantavan metodin (engl. *movement cure*), josta Roth kirjoitti yhden kirjansa. Ks. Roth 1856.

²⁰³ Myös historioitsija Sheila Fletcher päätyy siihen tulokseen, että Pehr Lingin oppeja ei hyödyntänyt kuin muutama lääkäri Rothin lisäksi ennen vuonna 1878, jolloin Martina Bergman-Österberg ryhtyi viemään liikuntakasvatusta Lingin opeilla eteenpäin. Fletcher 1987, 146.

pyrittiin yhtenäistämään esimerkiksi yhteisellä rekisterillä, minkä seurauksena tunnustettujen lääkäreiden määrä kasvoi niin paljon, että aiemmin menestyneiden lääkärien potilasmäärät vähenivät.²⁰⁴ Lääkäreiden tuli siis vakuuttaa, että he todella voivat ja pystyivät auttamaan sairauksista ja vaivoista kärsineitä. Roth itse osoitti tuotumustaan ”huijareita” kohtaan, viitaten henkilöihin, jotka väittivät tarjoavansa lääketieteellistä apua vaivoihin erilaisin välinein ja tuottein.²⁰⁵ Toisaalta lääkärit ammattikuntana herättivät närää, sillä heidän apuaan ei koettu uskottavaksi. Kirjailija Anne de Wahl esimerkiksi totesi kirjassaan naisten epäterveelliseen vaatetukseen liittyen, miten ”lääkärit kirjoittavat ja puhuvat, mutta vain verrattain harvat lukevat, ja vielä harvemmat kuuntelevat”.²⁰⁶ Lääkäreiden puheet ja todellinen terveydellinen tilanne olivat siis de Wahlin mukaan ristiriidassa, sillä lääkäreiden pätevyydestä huolimatta vaivoja oli liiaksi eikä heidän varoituksiaan selkeästi kuunneltu. Siinä missä sosiaalireformistit ajoivat takaa omia etujaan maanpuolustukseen ja terveydenhuollon uudistuksiin liittyen, myös lääkärit pyrkivät osoittamaan itsensä tarpeellisiksi ja päteviksi.

Yhtenä tärkeimpänä liikuntaan liittyvänä erona sosiaalireformistien ja lääkärien välillä oli näkemys siitä, oliko liikunta yhteiskuntaa vai yksilöä varten, mikä näkyi myös liikunnan toteuttamisen käytännössä. Ajan sosiaalireformisteille liikunta edusti keinoa taata kansakunnan turvallisuus, minkä vuoksi liikunta ei koskenut yksilöitä tai naisia, vaan miehiä ryhmänä tai pikemmin persoonattomana sotilaiden massana, joka oli aseiden teknologisen kehityksen johdosta yhä alttiimpi kuolemaan. Sen sijaan lääkäreille potilaat olivat ennemmin yksilöitä, joiden vaivoihin etsittiin ratkaisua – hallittavana oli rykmentin sijaan potilas kerrallaan.²⁰⁷ Tämä määritteli myös sitä, mitä liikunta käytännössä oli. Sotilaallisia harjoitteita oli mahdollista toteuttaa iso ryhmä kerrallaan, kun taas esimerkiksi Rothin lääketieteellisessä voimistelussa joihinkin liikkeisiin tarvittiin henkilökohtaisesti lääkärin apua.

Vaikka lääkärit kuuluttivat yksilöllisyyden perään liikunnassa, ei heidänkään näkemyksessään liikunta ollut vain yksilön hyvinvoinnin etu, vaan myös kansakunnan etu. Kuten Roth parlamentin jäsentä P. A. Tayloria lainasi, ”terve mieli vahvassa kehossa tekee hyvän kansalaisen”.²⁰⁸ Niin miesten kuin naisten kohdalla terveys ja hyvinvointi tarkoittivat siis toimintakykyä suoriutua yhteiskunnalle tärkeistä tehtävistä sukupuoliroolin mukaisesti. Vaikka Roth puolusti naisten yhtäläistä oikeutta liikuntakasvatukseen, oli tämänkin ajatuksen taustalla

---

²⁰⁴ Porter 2014 (2001), 256–257.

²⁰⁵ Roth 1861, 55.

²⁰⁶ ”*Medical men write and speak, but there are few, comparatively, who read, and fewer still who listen.*” De Wahl 1847, 169.

²⁰⁷ Yksilöllisyyttä korostivat esimerkiksi lääkärit Mathias Roth ja Samuel Hare (1783–1867), ks. Roth 1852, 1861 & Hare 1852.

²⁰⁸ ”*A healthful mind in a strong body makes a good citizen.*” Roth 1879, 3.

toive terveistä ”tulevaisuuden äideistä ja vaimoista työssä käyville miehille”.²⁰⁹ Myös liikuntakasvatusoppaan kirjoittaneen Archibald MacLarenin (1819–1884) mielestä hyvästä kunnosta ei ollut itsessään hyötyä ellei sitä voinut soveltaa työn tekoon. Hänelle terveys tarkoitti ”kehollista tilaa ja sellaista elinvoiman määrää, joka antaa jokaiselle tilaisuuden tavoitella kutsumustaan ja edistää työelämäänsä tavalla, joka tuottaa mahdollisimman paljon hyvinvointia hänelle itselleen ja hyötyä kanssaeläjilleen”.²¹⁰

Sinänsä on ymmärrettävää, että valtion oletti saavansa jotain takaisin rahallisesta panostuksestaan liikuntakasvatukseen. Niin lääkäreiden kuin sosiaalireformistien jaettu näkemys oli, että kansalaisen velvollisuuksista suoriutuminen oli päätavoite, johon liikuntakasvatuksella tähdättiin. Roth kuitenkin myös muistutti, että valtio säästäisi ihmisten hyvinvointiin sijoitetut punnat lääkkeissä, joita sairaiden hoitoon meni. Siksi liikunnan tarkoituksena ei ollut ainoastaan maksimoida ihmisen voimavarat työntekoon, vaan myös ennalta estää sairastumisia. Kuten lääkäri Samuel Hare totesi: ”Ennaltaehkäisy on parempi kuin hoitaminen”.²¹¹ Tämä huomio teki sävyeron lääkäreiden ja sosiaalireformistien käsityksiin liikunnasta. Vaikka sosiaalireformistit olivat niin ikään huolissaan sairauksista ja ajattelivat liikunnan ennaltaehkäisevän niitä,²¹² oli heidän päällimmäinen ajatuksensa kansakunnan turvallisuuden takaaminen. Turvallisuutta voitiin tarkastella esimerkiksi sosiologi Herbert Spencerin evolutiivisesta näkökulmasta siten, että uutta sukupolvea ja ihmisrotua vahvistettiin liikunnalla kestämään sodankäynnin paineet.²¹³ Toinen vaihtoehto oli suoraan keskittyä kehittämään sotilaille tarkoitettuja harjoitteita, jotka vahvistaisivat miehiä sodankäyntiä ajatellen. Tällä perusteella MacLaren kutsuttiin vuonna 1861 organisoimaan uudelleen armeijan fyysinen harjoittelu.²¹⁴ Turvallisuuden sijaan lääkärit taas pyrkivät kohottamaan ihmisten terveyttä ja heidän toimintakykyään kansalaisina ylipäätään. Tämä sävyero liikunnan tarkoituksessa vaikutti myös konkreettisesti liikuntamuotoihin, joita armeijassa ja lääkäreiden vastaanotoilla harjoitettiin.

Joka tapauksessa on mielestäni selvää, että keho palveli enemmän tai vähemmän yhteiskunnallisia ja nationalistisia tarkoituksia liikuntakasvatuksessa. Kuten toisessa luvussa esitin, fysiologia toimi yhteisenä tieteellisenä perustana esityksille siitä, miksi ja miten ihmisen

---

²⁰⁹ Roth 1879, 69.

²¹⁰ ”It is simply that condition of body, and that amount of vital capacity, which shall enable each man in his place to pursue his calling, and work on in his working life, with the greatest amount of comfort to himself and usefulness to his fellow-men.” MacLaren 1869, 4, 11, 24.

²¹¹ ”Prevention is better than cure”. Hare 1852, 71.

²¹² Esimerkiksi Edwin Chadwick jakoi ajatuksen sairauksien ennaltaehkäisystä liikuntakasvatuksen tavoitteena. Chadwick 1887, 192.

²¹³ Spencer 1861, 259–260. Myös historioitsija Bruce Haley tulee siihen tulokseen, että Spencerin näkemykset tähtäsivät yksilön menestymiseen ja rodun kehittymiseen. Haley 1978, 177.

²¹⁴ McIntosh 1957, 193.

tuli liikkua. Mielenkiintoista on, että vaikka 1800-luvun liikuntakasvatuksellisessa keskustelussa asiantuntijat olivat niin fysiologisista lähtökohdista kuin liikunnan yhteiskunnallisesta tarkoituksesta suhteellisen samaa mieltä, vaihteli itse liikunnan konkreettinen ja merkityksellinen sisältö ammattikunnasta riippuen. Seuraavaksi tarkastelen, mitkä muut tekijät vaikuttivat siihen, millä tavalla kelläkin oli oikeus ja mahdollisuus liikkua.

4.2. Liikunnan muodot

Tutkimukseni keskiössä on ollut tarkastella, miten liikunta miellettiin 1800-luvun puolivälin Britanniassa ja miksi se koettiin tarpeelliseksi osaksi kasvatusta. Katson, että yksi tärkeimpiä ulottuvuuksia liikuntakasvatuksen sisällössä oli ero urheilun ja liikunnan välillä, mikä vaikutti suuresti valtarakenteisiin ja erityisesti siihen kenellä oli oikeus liikkua. Britannian liikuntakasvatuksen yhteydessä urheilu sisälsi kilpailullisia urheilulajeja, joiden harrastaminen oli lähtökohtaisesti miehisen toiminnan alueella. Historioitsija Bruce Haley tiivistää, että kilpaurheilu ja miehisuus muodostuivat poikien yksityiskouluissa (engl. *public school*) synonyymeiksi toisilleen.²¹⁵ Erityisesti pallopelit, kuten jalkapallo ja kriketti, kehittyivät yksityiskouluissa suosituiksi urheilulajeiksi.²¹⁶ Pallopelit ja erilaiset urheilukisat eivät kuitenkaan kelvanneet liikuntakasvatuksen osaksi. Tarkoitukseni on nyt tutkia, mitkä liikkumisen tavat erottuivat liikunnaksi, joka asiantuntijoiden keskustelussa kelpuutettiin varsinaiseen liikuntakasvatukseen.

Koska yhteiskunnan kannalta olennaista oli saada kansalaisista mahdollisimman hyväkuntoisia, liikunnan tuli olla muodoltaan sellaista, jota mahdollisimman monet pystyivät toteuttamaan. Urheilussa luokkarajat olivat teräviä, sillä läheskään kaikilla ei ollut varaa käydä yksityiskouluissa, joissa pallopelit olivat suosiossa, tai harrastaa urheilulajeja, jotka olivat hyvin kalliita tavalliselle työläiselle. Tämän vuoksi lääkäri Mathias Rothin liikuntakasvatuksen laiminlyönnin kritiikissä yksi olennaisin huomio oli se, kenelle liikkuminen oli tehty mahdolliseksi. Vuonna 1879 julkaisemassaan teoksessa Roth lainaa parlamentin alahuoneelle pidettyä puhetta ja toteaa:

Totuus on, että Englanti on kontrastien kansakunta. Valtava vaurauden kertyminen sekä kurjuuden ja surkeuden täyttämät rumat alueet ovat vieretysten. Rinnakkain esiintyy suurenmoista fyysistä kehitystä ja liikuntakasvatuksen täydellistä puutetta. Tämän

---

²¹⁵ Haley 1978, 168.

²¹⁶ McIntosh 1957, 4.

*asiantilan, koko kansan fyysisen kunnon kohottamisen puolesta, ajan liikuntakasvatuksen aatetta kaikissa maan kouluissa.*²¹⁷

Kontrasteilla Roth viittaa nähdäkseen nimenomaan luokan eikä esimerkiksi sukupuolen asettamiin rajoihin. Suurenmoisella fyysisellä kehityksellä Roth puolestaan tarkoittaa panostamista urheiluun, sillä sitaattia aiemmin hän toteaa kirjassaan Englannin panostaneen urheiluun enemmän kuin mikään muu valtio maailmassa.²¹⁸ Urheilu salli tavoitteellisen liikkumisen lähinnä varakkaiden perheiden pojille ja miehille, mikä ei edesauttanut kokonaisuudessa kansakunnan hyvinvointia. Historioitsija Jennifer Hargreavesin mukaan urheilusta muodostui yläluokan naisille vähitellen yhtä lailla luokkastatusta osoittava harrastus kuin muista naisten harrastuksista, kuten pianonsoitosta tai piirtämisestä.²¹⁹ Tämä kehitys tapahtui kuitenkin vuosisadan loppua kohden, joten vielä 1800-luvun puolivälissä urheilun harrastajat rajautuivat sekä luokan että sukupuolen perusteella pieneksi joukoksi, jonka ulkopuolelle jäi Rothin kuvailun mukaan yhä huonokuntoisempi alaluokkien kansa.

Liikuntakasvatuksen tarkoituksena oli siis tavoittaa myös ne ihmiset, jotka jäivät urheilun ulkopuolelle lähinnä taloudellisista syistä. Tennis, biljardi, jousiammunta, ratsastus, keihäänheitto ja kriketti toimivat esimerkkeinä urheiluharrastuksista, jotka eivät olleet koko kansan huveja, vaan pienemmän joukon ajanvietettä.²²⁰ Urheilun mieltäminen ajanvietteenä toimi ydinperusteena sille, miksi se ei soveltunut asiantuntijoiden mukaan osaksi liikuntakasvatusta. Liikunnan tuli ensisijaisesti tukea kehojen kehittymistä tasapainoisiksi ja vahvoiksi, mitä esimerkiksi pallopelit eivät ajan tieteellisiin tuloksiin perustuen tehneet. Liikuntakasvatuksen asiantuntija Archibald MacLarenin mukaan muun muassa pallopelit, miekkailu ja soutaminen olivat lajeja, jotka kehittivät ihmisen alavartaloa, mutta eivät ylävartaloa. Kehitystä tapahtui fysiologian lakien mukaisesti ihmisvartalon kohdissa, jotka olivat aktiivisesti käytössä, MacLaren argumentoi. Pallon perässä juoksemista ei voitu siis perustellusti hyödyntää koko vartalon aktiivisena käyttämisenä, minkä vuoksi sen harrastaminen kehitti alavartaloa liikaa

---

²¹⁷ ”The fact is, England is a nation of contrasts. Side by side with vast accumulations of wealth there are ugly patches of misery and wretchedness. Side by side with splendid physical development there is no Physical Education at all. It is to remedy this state of things, to raise the physical level of the whole population, that I am advocating to-day the cause of Physical Education in the schools of the country.” Roth 1879, 6.

²¹⁸ Roth 1879, 6.

²¹⁹ Hargreaves 1987, 134. Myös Mathias Roth mainitsee piirtämisen ja pianonsoiton yläluokkaisina harrastuksina. Ks. Roth 1861, 68–69.

²²⁰ Muun muassa seuraavista teoksissa mainitaan yläluokalle soveltuvia urheiluharrastuksia. Strange 1865, 343; Combe 1834, 169; Roth 1851, 112, 286.

suhteessa ylävartaloon.²²¹ Myös Roth painotti, että pallopelien tai yleisurheilulajien harrastaminen ei perustunut tieteellisiin tuloksiin, minkä vuoksi niiden hyödyntäminen liikuntakasvatuksessa oli vastuutonta.²²² Asiantuntijat antoivat tieteelliselle fysiologialle ison painoarvon perustellessaan, minkälainen liikunta on soveliaista – näin fysiologia toimi olennaisesti vallankäytön välineenä.

Fysiologiaa hyödynnettiin vahvana perusteena liikuntakasvatuksen sisällön valinnassa myös silloin, kun kyse oli niin ikään muista tekijöistä, kuten taloudellisista tai sosiaalisista. Vaikka voisi ajatella, että jalkapallon pelaaminen ei olisi ollut kallista toteuttaa, oli kyse fysiologian lakien lisäksi sosiaalisesta ympäristöstä, jossa jalkapalloa pelattiin. Pallopelit kuuluivat yksityiskoulujen ja yliopistojen rajattuun piiriin, joissa urheilu oli hauskaa vapaa-ajan vietettä. Vaikka liikunnan tuli olla hauskaa ollakseen tuloksellista myös mielelle, kuten Roth toteaa,²²³ ei se täyttänyt piirteitä, joita liikuntakasvatuksella haettiin. Tehdäkseen eron yhteiskunnalle hyödyllisen liikuntakasvatuksen ja viihteellisen urheilun välille MacLaren jakoi liikunnan muodot kahteen: virkistävään (engl. *recreative*) ja kasvatukselliseen (engl. *educational*) liikuntaan. Siinä missä virkistävä liikunta tähtäsi kilpailulliseen tulokseen ja lajitaitojen karttumiseen, kasvatuksellisen liikunnan tuli ensisijaisesti vastata kehon kehittymiseen. MacLaren myönsi, että vaikka virkistävä liikunta eli urheilu saattoi kehittää kehoa, kehitys oli kuitenkin urheilulajeissa vain sivutuote eikä päätarkoitus.²²⁴ Vallankäytön näkökulmasta pallopelejä pelanneet pojat vahvistivat kilpailullisten lajien asemaa suosittuna liikuntamuotona, vaikka asiantuntijat eivät niitä hyväksyneetkään. Koska 1800-luvun puolivälissä liikuntakasvatus ei vielä ollut valtion tarjoaman koulutuksen eikä yksityiskoulujenkaan opetusohjelman virallisena osana, epäpätevät liikkumisen muodot olivat saaneet jalansijaa asiantuntijoiden mielestä. Liikuntakasvatuksen tehtäväksi jäikin kehittää sellainen tieteellisesti sopiva liikkumisen muoto, joka vahvisti kehoa harmoniseksi henkiseksi ja fyysiseksi kokonaisuudeksi ja joka oli mahdollinen mahdollisimman monelle.

Lääkäri Mathias Rothilla ja liikuntatieteilijä Archibald MacLarenilla oli molemmilla oma ehdotuksensa tällaiseksi liikuntamuodoksi. Heidän ehdotuksensa olivat monessa mielessä vastakkaiset, vaikka tavoite oli sinänsä sama. Erot selittyvät mielestäni Rothin ja MacLarenin ammatillisilla taustoilla, sillä lääkärinä Roth pyrki vastaamaan huomaamiinsa terveydellisiin epäkohtiin, kun taas MacLaren pyrki kehittämään liikuntamuotoa lähinnä

---

²²¹ MacLaren 1869, 37–39.

²²² Roth 1879, 70–71. Roth vakuutti, että pallopelien kannattajat muuttaisivat mieltään muun muassa lukemalla lääkäri Andrew Comben teoksia, joita olen tässä työssä hyödyntänyt.

²²³ Roth 1851, 286.

²²⁴ MacLaren 1869, 36.

armeijan tarkoituksiin. Rothin vapaat harjoitukset olivat vapaasti toteutettavissa käytännössä missä tahansa ja milloin tahansa ilman apuvälineitä – lukuun ottamatta joitain kuntoutukseen liittyviä ”puolipassiivisia” liikkeitä, joissa lääkäri avusti potilasta.²²⁵ Roth perusteli vapaiden harjoitusten kannattavuutta liikuntakasvatuksessa ennen kaikkea taloudellisilla ja luokkaan liittyvillä tekijöillä. Ensinnäkin iso joukko ihmisiä pystyi harjoittelemaan samaan aikaan, mikä säästi aikaa. Toiseksi harjoitukset tulivat edullisemmiksi, sillä erilaisiin harjoittelulaitteisiin tarvittavia kuluja ei tarvittu. Kolmanneksi harjoitteille ei tarvinnut varata mitään erillistä tilaa, vaan niitä pystyi tekemään niin sisällä kuin ulkona.²²⁶

Tällä kaikella Roth pyrki siihen, että liikuntakasvatus mahdollistuisi ”kaikille luokille, erityisesti työväenluokalle ja köyhille”.²²⁷ Yhteiskunnan kannatti panostaa köyhien liikuntakasvatukseen ennen kaikkea vähentääkseen rikollisuutta ja kurjuutta, joita epäterveys ja sairaudet aiheuttavat, Roth painotti.²²⁸ Historioitsija Roberta J. Park toteaa, että myös Yhdysvalloissa liikuntakasvatus korvasi urheilun kilpailullisuuden laajemman ihmisjoukon moraalaisella kehittämisellä.²²⁹ Samaa voidaan nähdäkseni sanoa myös Britanniasta, jossa liikuntakasvatuksen tarjoaminen koko kansalle ei ollut niinkään tasa-arvon vaan yhteiskunnallisen järjestyksen ja kansakunnan yleisen hyvinvoinnin asia.

MacLarenin suunnitelma liikuntakasvatuksesta poikkeaa Rothin vastaavasta ennen kaikkea siinä, että MacLarenin liikuntaohjelma perustui kuntosalilaitteille ja -välineistölle. Harjoitteet olivat voimaharjoitteita (engl. *gymnastic exercise*), joita toteutettiin joko varioitavan vastuksen tai liikutettavien painojen avulla. Harjoittelun paikkana toimi MacLarenin koulun sisätiloihin suunnittelema kuntosali, sillä MacLarenin mukaan Englannin sääolosuhteet eivät olleet suotuisia ulkona harjoittelulle kuin muutaman päivän vuodessa. Lisäksi hän huomautti, että kunnollinen kuntosali takaisi harjoittelun turvallisuuden sekä mahdollisuuden pukeutua harjoitteluun sopiviin vaatteisiin eli pelkkään paitaan ja housuihin.²³⁰ MacLaren avasi vuonna 1858 Oxfordin yliopiston rahoittamana Britannian ensimmäisen kuntosalin, jonka välineistöön kuuluivat käsipainot, levypainot, nojapuut ja köydet, mutta myös tilaa vapaille voimisteluharjoitteille ja miekkailulle.²³¹ Vuonna 1869 julkaistussa kirjassa hän esitteli hahmotelman kuntosalista, joka pitäisi perustaa jokaiseen sotilastukikohtaan fyysisen harjoittelun tueksi ja joka otti mallia Oxfordin kuntosalista. Hänen suunnittelemansa kuntosaliharjoittelu ei ollut kuiten-

---

²²⁵ Rothin määrittelemien eri liiketyyppien eroista lisää luvussa kaksi. Ks. Roth 1856, 8.

²²⁶ Roth 1852, 6.

²²⁷ Roth 1879, 10.

²²⁸ Roth 1879, 76.

²²⁹ Park 1987, 33–34.

²³⁰ MacLaren 1869, 505–507.

²³¹ Chaline 2017, 104–105.

kaan vain armeijan miehiä varten, vaan myös pienempien ja isompien koulujen liikuntakasvatusta varten. Pää tavoitteena oli avata lisää kuntosaleja, jotka MacLaren oli suunnitellut sotilaiden kehittämistä varten.²³²

Sukupuolen ja vallan kannalta liikkumiseen vaikutti hyvin paljon tarkoitus, jota liikuntakasvatus suunniteltiin palvelemaan. Kuten historioitsija Eric Chaline havaitsee, kuntosaleilla ”harjoittelu oli luonteeltaan päämäärätietoista ja huomioi selvän sotilaallisen tavoitteen”. Hän näkee, että poliittiset motiivit olivat 1800-luvun kuntosalien perustamisen taustalla Euroopassa yleisestikin: näin valtio pystyi kontrolloimaan, mitä kukakin opetti ja kenelle.²³³ Eri alojen ammattilaiset pyrkivät käyttämään vaikutusvaltaansa kirjoittamalla liikuntakasvatusta käsitteleviä kirjoja osallistuakseen keskusteluun, jossa etsittiin suuntaa laajemmalle ja ohjatulle liikuntakasvatukselle. Olen valinnut Rothin ja MacLarenin liikuntakasvatussuunnitelmien esittelemisen, koska ne edustavat hyvin erilaisia näkemyksiä siitä, kenelle liikunta kuului. MacLaren pyrki kuntosaleilla luomaan poliittisesti latautuneen tilan, jossa pojat ja miehet hikoilivat kansakunnan turvallisuuden hyväksi. Roth puolestaan näki liikunnan erityiseen tilaan rajoittamattomana harjoitteluna, joka hyödyttäisi niin yksilön henkilökohtaista terveyttä kuin hänen osallistumistaan yhteiskunnallisiin velvollisuuksiin.

Mielestäni sukupuolen, luokan ja tilan kannalta oli niin ikään ratkaisevaa, että liikuntakasvatus haluttiin viedä koulutuksen piiriin, lääkärin vastaanottoa, yksityiskouluja ja sotilastukikohtia pidemmälle. Näin kouluista haluttiin luoda paikka älyllisen kehityksen lisäksi fyysiselle kehitykselle. Jos aiemmin erot sukupuolten liikunnallisuudesta olivat luokkaan ja sukupuoleen liittyvän pukeutumis- ja käyttäytymiskoodin vaikutuksen alaisia, oli koulun liikuntakasvatuksella mahdollisuus joko kaventaa tai laventaa näitä eroja riippuen siitä, mitä liikuntamuotoja liikuntakasvatukseen valittiin. Roth oli selkeästi sitä mieltä, että tytöt tarvitsivat liikuntaa poikia enemmän, sillä poikien sallittiin pukeutuvan ja liikkuvan vapaammin ylipäättään. Hän kuvaili vuonna 1861 julkaistussa kirjassaan koulua paikkana, jossa fyysistä hyvinvointia ei huomioitu, minkä vuoksi erot liikunnallisuudessa johtuivat koulun ulkopuolella vietetystä ajasta:

Koulu ei ole paikka, jossa työntekeä on yhdistetty leikkiin ja ahertaminen huviin, vaan paikka, joka on vain työntekeä ja ahertamista varten. Kuitenkin kun pojat palaavat koulusta, heidän sallitaan harjoitella vapaasti ja löytää mahdollisuuksia muokata kehoistaan vahvoja, notkeita ja terveitä. Näin ei kuitenkaan ole tyttöjen laita, vaan

---

²³² MacLaren 1869, 92–100.

²³³ Chaline 217, 106–107.

*heidän täytyy pienestä pitäen esiintyä kurinalaisen soveliaasti. Siten heidän aikansa koulun ulkopuolella kuluu istuen, esimerkiksi lukemisen, kirjoittamisen tai neulomisen parissa. Ainut sallittu ajanviete on leluilla leikkiminen, mikä ei piristä mieltä eikä harjoita kehoa.*²³⁴

Kun liikuntakasvatus viimein 1870–1880 välisenä aikana vakiintui osaksi valtion koulutusta, oli sillä mahdollista vaikuttaa erityisesti tyttöjen terveyteen, joka oli rappeutunut rajattujen liikkumisen mahdollisuuksien seurauksena. Roth halusi hyödyntää tämän mahdollisuuden ja siksi puhui paljon erityisesti naisia koskevista sairauksista, kuten selän epämuodostumista, sekä tyttöjen keuhkoista olosuhteista kouluissa. Monet sairaudet olivat erityisesti yläluokkaisten naisten huolia, sillä yläluokan keskuudessa etikettisäännöt käyttäytymisen ja vaatetuksen osalta olivat tiukemmat.²³⁵ Liikuntakasvatus tuli kuitenkin ulottaa myös alempiin luokkiin yhteiskunnallisen rauhan ja hyvinvoinnin takaamiseksi.

Britanniassa liikuntakasvatuksesta 1800-luvun puolivälissä keskustelleet asiantuntijat käyttivät valtaa omista lähtökohdistaan käsin omien tavoitteidensa saavuttamiseksi, jotka eivät millään tapaa liittyneet sukupuolten tasa-arvoon. Sen sijaan liikuntakasvatus syntyi vastamaan yhteiskunnallisiin puutteisiin ja ongelmiin, jotka eri asiantuntijat huomioivat eri tavalla, minkä vuoksi myös ratkaisut ongelmiin olivat erilaisia. Liikuntakasvatus toimi ratkaisuna sotilaiden heikkoon kuntoon, josta sosiaalireformistit Edwin Chadwickin ja Charles Kingsleyn tapaan olivat huolestuneita ja johon Archibald MacLaren kehitti liikuntakasvatusohjelmansa miehille. Lääkärien näkökulmasta kansalaiset voivat yksilöinä yhä huonommin, mihin Mathias Roth etsi vastausta lääketieteellisestä voimistelusta ja vapaista harjoitteista. Molempien ratkaisujen pohjana toimi fysiologia, jonka tieteelliset tulokset haluttiin siirtää niin sosiaalireformistien kuin lääkärien toiveesta vallankäytön uudelle areenalle koulumaailmaan, jossa liikunnalta odotettiin yhteiskunnan kannalta merkittäviä parannuksia. Näiden parannusten haluttiin konkretisoituvan kansalaisten terveydentilan kohoamisena, mikä edesauttaisi äitien ja sotilaiden velvoitteista suoriutumisessa.

Pelkkä keskustelu liikuntakasvatuksesta kertoo mielestäni paljon Britannian 1800-luvun puolivälin liikuntakulttuurin muutoksesta, vaikkei liikuntakasvatus vielä oli varsinaisen

---

²³⁴ ”School is not a place where labour is united with play, and application with pleasure, but one for labour and application only. When boys, however, return from school they are usually permitted to exercise themselves freely, and to find for themselves opportunities of making their bodies strong, flexible, and healthy; but this is not the case with girls, they must bear themselves from infancy with the strictest propriety, and their out-of-school hours are therefore employed in sitting occupations, such as reading, writing, and sewing. The only recreation permitted them is playing with toys, which neither rouses the mind nor exercises the body.” Roth 1861, 45.

²³⁵ Roth 1861, 11, 18–27.

koulutuksen osana. Kansalaisten tapa liikkua ei ollut enää vain luokkastatuksen tai sukupuoliroolin, vaan vahvasti myös yhteiskunnan asia. Kuten Mathias Rothin sitaatista on havaittavissa, hyvin toimeen tulevien naisten liikkuminen oli hyvin hillittyä ja rajoitettua ennen kuin heidän liikkumisensa sai uusia konkreettisia muotoja liikuntakasvatuksen ja urheilun alueella. Miten asiantuntijoiden vallankäyttö liikuntakasvatuksen suunnittelussa vaikutti merkityksiin, jotka ohjasivat naisten tapaa liikkua? Näkemykseni on, että pelkät puheet naisen liikunnan muodoista vaikuttivat jo naisten liikkumista ja kehollisuutta koskeviin merkityksiin ja muuttivat niitä. Näitä merkitysten muutoksia on kuitenkin aiemmassa historiantutkimuksessa tulkittu tavalla, joka vaatii mielestäni uudelleen tarkastelua.

4.3. Naisen liikunnallinen vapautuminen?

Vuosisadan edetessä kohti loppuaan naisilla oli yhä enemmän konkreettisia toimintamahdollisuuksia liikunnan, koulutuksen ja urheilun saralla. Historioitsija Jennifer Hargreaves kuvaa 1800-lukua käännekohtana naisten urheilussa, jossa uudet aktiivisuuden muodot saivat vähitellen tilaa konservatiivisilta asenteilta.²³⁶ Jos vuosisadan alkupuolella nainen esiintyi urheilussa vain passiivisen katsojan roolissa, saattoi hän vuosisadan loppupuolella olla itse pelikentällä mukana. Tätä toimintamahdollisuuden muutosta on kuvailtu aiemmassa historiantutkimuksessa feministisen viitekehyksen läpi naisten emansipaationa eli tietynlaisena vapautumisena kodin piiristä ja viktoriaanisten käyttäytymisetikettien rajoitteista. Emansipaatiotulkintaa on kannattanut erityisesti historioitsija Kathleen McCrone, jolle naisten osallistuminen urheiluun edusti yleistä muutosta naisten oikeuksien vapautumisessa.²³⁷ Koen itse tulkinnan naisten emansipaatiosta monella tapaa ongelmallisena sekä kyseenalaisena vasten sitä muutosta, joka naisten liikunnallisissa toimintamahdollisuuksissa lopulta tapahtui. Siinä missä McCrone on tarkastellut aihetta liikuntakasvatuksen ja urheilun kautta, olen itse pyrkinyt pohtimaan muutosta liikunnan näkökulmasta. Miten käsitys naisten liikunnallisuudesta eli mahdollisuuksista liikkua muuttui ja miten tätä muutosta tulisi tulkita?

Asiantuntijoiden käsitykset naisten liikkumismahdollisuuksista pohjautuivat vahvasti ajan fysiologiaan sekä sitä kautta käsityksiin sukupuolesta ja sen toimintamahdollisuuksista. Naisen keholla oli fysiologiset rajoitteensa, jotka määrittelivät elinvoiman periaatteen mukaisesti, minkä verran naisilla oli resursseja toimia. Fysiologia toimi vuosisadan alkupuolella perusteena sille, miksi naisen tulisi sukupuoliroolinsa mukaisesti pitäytyä lasten- ja

---

²³⁶ Hargreaves 1987, 137; Hargreaves 1994, 1.

²³⁷ McCrone 1988, 14; McCrone 1987, 120.

kodinhoidossa ja miksi elinvoimaa ei tämän jälkeen enää riittäisi raskaalle fyysiselle harjoittelulle. Mitä sellaista keskustelu liikuntakasvatuksesta sai aikaan, että vuosisadan puolivälissä naisen elinvoima riittikin esimerkiksi tenniksen pelaamiseen? Ja miksi keskustelu liikuntakasvatuksesta oli ajankohtainen ja merkityksellinen 1800-luvun puolivälissä ylipäätään? Olen läpi tämän työn nostanut esiin teemoja, jotka koen olennaiseksi liikunnallisuutta koskevassa muutoksessa, ja nyt tarkoitukseni on sukupuolen käsitteen kautta tutkia, miten sukupuolen merkitykset liikunnan kulttuurissa muokkautuivat.

Usein 1800-luvun sukupuolirooleja tarkastellessa tutkimuksissa mainitaan käsite sukupuolten erillisistä toiminnan alueista (engl. *separate spheres*), joita hyödynnetään esimerkiksi sukupuolten määrittelyyn yksityisen ja julkisen toiminnan alueilla. Kulttuurihistorioitsija Simon Gunn kuitenkin väittää, ettei sukupuolen kategoriassa tapahtunutta muutosta 1700- ja 1800-luvuilla kannata selittää muutoksilla erillisen toiminnan alueilla, sillä ero niillä ei syntynyt juuri tuona aikana, vaan on historiallisesti vanhempi ilmiö. Lisäksi on haasteellista ja jopa harhaanjohtavaa erottaa yksityinen ja julkinen alue toisistaan sekä määrittellä, mitä niillä toimiminen tarkoittaa. Kun erillisten toiminnan alueiden käsitettä on käytetty, tutkijat ovat käytännössä pyrkineet määrittämään kulttuurisen sukupuolen (engl. *gender*) toimintamahdollisuuksia, kuten urheilua koskevassa historian tutkimuksessa on tehty. Sen sijaan Gunn ehdottaa, että muutosta tulisi tarkastella biologisessa sukupuolessa (engl. *sex*) tapahtuneiden muutosten perusteella.²³⁸ Määrittämässäni Britannian 1800-luvun puolivälin liikuntakasvatuksen kontekstissa on mielestäni Gunnin ehdotukseen vastaten perusteltua tutkia, miten biologisen sukupuolen merkitykset muuttuivat ja miksi. Sukupuolen fysiologiassa tapahtuneet merkitysten muutokset todistavat, miten erottamattomat sukupuolen kulttuurinen ja biologinen ulottuvuus toisistaan lopulta ovatkaan.

Sosiaalireformistit ja lääkärit pyrkivät oikeuttamaan 1800-luvun puolivälissä liikuntakasvatuksen tarvetta sen tieteellisyyteen vedoten. Tieteellinen tieto nähtiin eräänlaisena totuutena, johon viitaten liikuntakasvatus esitettiin merkittävänä riippumatta siitä, että sosiaalireformisteilla ja lääkäreillä oli erilaisia motiiveja liikuntakasvatuksen ajamiseen. Historioitsija Bruce Haley arvioi, että sosiologi Herbert Spencerin ajattelun taustalla vaikutti ranskalaisen filosofin Auguste Comten ajatukset positivismista ja siitä, että ihmisen olemassaoloa maailmassa voidaan selittää fysiologian laeilla.²³⁹ Myös historioitsija Kathleen McCrone toteaa, että biologia oli määrittänyt naisen kohtaloa ”muinaisista ajoista lähtien”, mutta näin tapahtui hänen mukaansa erityisesti 1800-luvulla, koska tieteen asema yhteiskunnassa

---

²³⁸ Gunn 2006, 144.

²³⁹ Haley 1978, 83–84.

vahvistui.²⁴⁰ Näin ollen ihmisen toiminnan tarkoituksenmukaisuus selittyi tieteellisellä tiedolla, mitä voitaisiin filosofi Judith Butleria lainaten kuvailla prosessina, jossa tieteen valtajärjestelmä määrittää ja oikeuttaa itse oman olemassaolonsa ja luonnollisuutensa.²⁴¹ Siksi tulkitsen muutokset tieteellisessä tiedossa erityisen tärkeänä myös sukupuolella tapahtuneita merkitysten muutoksia ajatellen.

Muutokset tieteellisessä tiedossa ilmentyivät liikuntakasvatuksessa fysiologian lakeina, joiden mukaisesti ajan terveellinen kauneusihanne määriteltiin. Lääkärit painottivat harmonisen kehityksen ja kehon tasapainoisuuden tärkeyttä samalla, kun korsetit kuihduttivat ja rutistivat naisten kehot huonoihin ryhteihin. Asiantuntijat pelkäsivät, että äitien keho kunto periytyisi tuleville sukupolville, joista sosiaalireformistit toivoivat vahvaa armeijaa suojelemaan Britannian kansakuntaa.²⁴² Tieteellisten tutkimusten pohjalta asiantuntijat löysivät kehon kunnon syyksi terveyttä tuhoavan vaatetuksen sekä liikunnan puutteen. Asiantuntijat päättelivät fysiologian lakien perusteella, että varsinainen urheilu kävisi naisille kuitenkin liian raskaaksi, joten sen tilalle oli keksittävä jokin sopivampi ratkaisu. Ristiriita oli ilmeinen: joko terveyteen tähtäävien tavoitteiden tai naisten sallitun toiminnan tuli muuttua. Tulkintani mukaan ratkaisuksi kehitettiin urheilun tilalle liikkumisen muotoja, joiden avulla naisen kehoa pystyttiin vahvistamaan ilman, että toiminta rikkoi rajummin sosiaalista normistoa.

Uuden tieteen kautta määritellyn liikunnan kehityksessä naisille sopivia liikkumisen muotoja olivat muun muassa tanssiminen, voimistelu ja vapaat harjoitteet sekä tytöille vapaa mahdollisuus juoksenteluun ja erilaisiin leikkeihin.²⁴³ Nämä liikkumisen muodot eivät olleet sinänsä uusia, mutta nyt ne määriteltiin liikuntakasvatuksen diskurssin kautta uudella tavalla. Kiinnostavaa on lisäksi tarkastella liikunnan ja liikkumisen käsitteitä liikuntakasvatuksen yhteydessä laajemmin. Liikunta ei tulkintani mukaan rajoittunut vain erilaisiin lajeihin, vaan liikunta oli fysiologisesti kehon elintoimintojen ja elinvoiman tehostamista, mikä oli mahdollista monella muullakin eri tavalla. Ajan liikuntakasvatusoppaissa muun muassa esitellään erinäisiä kotitöitä, kuten leipomista, pyykkäämistä, lastenhoitoa ja puutarhanhoitoa, jotka niin ikään aktivoivat kehoa sitä vahvistaen.²⁴⁴ Liikunnan ei siis tarvinnut merkitä täysin uutta toiminnan muotoa, vaan liikunnan määrittelyllä voitiin velvoittaa naisia kotitöihin terveydellisiin hyötyihin vedoten. Sama periaate päti myös miehiin, sillä esimerkiksi lääkäri Andrew Combe suositteli

---

²⁴⁰ McCrone 1987, 103.

²⁴¹ Butler 1990, 48–49.

²⁴² Combe 1837, 287; Spencer 1861, 280. Myös lääkäri Elizabeth Blackwell totesi, että äitien huono kunto oli haitaksi koko ihmiskunnalle. Blackwell 1859, 24.

²⁴³ Roth 1861, 5; Webster 1851, 1; Spencer 1861, 255; Combe 1834, 162.

²⁴⁴ Chadwick 1887, 197, 252; Roth 1879, 78; Roth 1851, 288; Strange 1865, 342.

puusepäntöitä ja lääkäri William Strange puiden sahaamista miehille liikunnallisina aktiviteetteina.²⁴⁵

Näillä perusteilla koen, että liikuntakasvatus ei itsetarkoituksellisesti avannut uusia toimintamahdollisuuksia tai vapauksia naisille. Sen sijaan liikunnan tuli pikemmin auttaa naisia suoriutumaan kansakuntaa hyödyttävistä velvollisuuksistaan paremmin ja terveyttä kohottaen. Tätä tarkoitusta palveli myös huomion kiinnittäminen työasentoihin, kuten Roth oppaassaan teki.²⁴⁶ Kun kehon asento esimerkiksi vaatteita silittäessä tai lapsia kantaessa oli kohdillaan, pystyi kotitöitä tekemään terveyttä tukien. Liikuntakasvatuksen ei ollut siis tarkoitus muuttaa sukupuolen sanelemaa toimintatapaa, vaan auttaa naisia suoriutumaan velvoitteistaan tehokkaammin. Kansakunnan odotukset sitoutuivat uudella tavalla osaksi kehollisuutta, mikä tarkoitti kehojen vahvistamista yhteiskunnan ja sen yksikön, perheen, etua ajatellen. Naisen kehon toivottu vahvuus tarkoitti näin ollen toivottua toimintakykyä suoriutua velvollisuuksistaan eli kotitöistä ja lasten kasvatuksesta. Kasvatuskirjailija Anne de Wahl tiivistä, minkä vuoksi naisten kasvatuksen tuli painottaa naisten vahvuutta ja terveyttä:

*Lapselle, nuorelle tytölle täytyy opettaa vaivannäköä ja itsekuria; - - hänelle täytyy opettaa realiteetteja, tosia ja eläviä tosiasioita. - - Näin voimme aiheellisesti odottaa, että lapsesta kasvaa aktiivinen, energinen ja ylevämielinen nainen, jonka sielu on hänen velvollisuuksissaan ja jonka elämä on täynnä työntekoa - -*²⁴⁷

McCronen kannattama emansipaatiotulkinta olettaa, että naiset vapautuvat jostain, kuten tässä tapauksessa kodinhoidon velvollisuuksista. Vapautuminen käsitteenä myös olettaa, että jokin taho sortaa naisia tai estää heitä toimimasta vapautumisen jälkeisellä tavalla. McCrone on kirjoittanut teoksensa 1980-luvun loppupuolella, jolloin emansipaatio- ja patriarkaalisen järjestelmän sortoteoriat olivat feministisissä tulkinnoissa voimissaan. Hieman yllättäen vielä myöhemminkin vuonna 2014 julkaistussa artikkelikokoelmateoksessa muun muassa nimekkäät urheiluhistorioitsijat Gigliola Gori, J. A. Mangan ja Annette R. Hofmann pystyvät allekirjoittamaan teoksen nimen, jossa viitataan ”eurooppalaisten naisten emansipaatioon” (*Sport and the*

---

²⁴⁵ Combe 1834, 141; Strange 1865, 114.

²⁴⁶ Roth 1861, 60–64.

²⁴⁷ ”The child, the young girl, must be trained to effort and self-control; - - she must be taught realities; true and living facts; - - and from the child thus trained we may reasonably expect the active, energetic, high-minded woman, whose soul is in her duties, whose life is replete with effort - -” De Wahl 1847, 165–166.

Emancipation of European Women: The Struggle for Self-Fulfilment).²⁴⁸ Myös historioitsija Sheila Fletcher liittää Englannin liikuntakasvatuksen 1880-luvulta alkavan kehityksen ja erityisesti sen johtohahmon, liikunnanopettajatar Martina Bergman-Österbergin (1849–1915), aikansa feministiseen liikkeeseen.²⁴⁹

Itselleni vaikuttaa siltä, että naisten emansipaatiota tukevassa tulkinnallisessa viitekehyksessä myös liikuntakasvatusta on tulkittu eräänlaisen ”todellisen” ja vapaan naiseuden vapautumista edistävänä kehityksenä, joka on johtanut naisten vapauteen toimia ja käyttää kehoaan urheilun ja liikunnan alueilla. Kuten McCrone kirjoittaa, hän katsoo urheilun toimineen väylänä vapautumiselle viktoriaanisen naiseuden ideologiasta ja sen rajoituksista. Hän jatkaa, että urheilu toimii siten hyvänä mittarina sille matkalle, minkä naiset ovat tasa-arvon eteen käyneet.²⁵⁰

Oma näkemykseni on, että liikuntakasvatus ei päämäärätietoisesti toiminut Britannian 1800-luvun puolivälissä tasa-arvon edistämisen välineenä, vaikka sen voidaan katsoa tasa-arvoistaneen liikunnallisia ja urheilullisia toimintamahdollisuuksia myöhemmin 1800-luvun loppupuolella. Mielestäni näkemyksessäni ei ole kyse tulkinnallisesta sävyerosta, vaan perustavanlaatuisesti erilaisesta tavasta katsoa kehoallisuutta ja liikuntakasvatuksen merkityksiä. Kuten aiemmasta de Wahlin sitaatista käy ilmi, eivät huomiot naisten erilaisesta mahdollisuudesta liikkua ja näihin huomioihin reagointi toimineet liikuntakasvatuksessa tasa-arvon saavuttamisen välineenä. Päinvastoin liikuntakasvatuksen tarkoituksena oli ensisijaisesti kohottaa naisten terveydentilaa, jotta he voisivat suoriutua omista sukupuolen sanelemista velvollisuuksistaan paremmin. Siten liikuntakasvatus ei vapauttanut naisia yhtään mistään, koska liikuntakasvatuksella vahvistettiin osin juuri niitä sukupuoleen liitettyjä arvoja, joiden mukaisesti naisen tehtävänä oli toimia kodin hengettärenä. Webster ihmetteli niin ikään, miten epäpätevää naisten koulutus oli naisen tulevaisuuden tukemista ajatellen:

---

²⁴⁸ Gori & Mangan, 2014. Kirjan esipuheessa emansipaatioon ei viitata suoraan, vaan sen sijaan siinä kuvataan naisten osuuden kasvua oletetusti maskuliinisessa urheilumaailmassa. Tässä yhteydessä emansipaatioon viitataan nähdäkseni ennemmin sosiaalisena kuin kehoallisuutena vapautumisena, mutta näitä kahta ei nähdäkseni voida täysin erottaa toisistaan.

²⁴⁹ Fletcher 1987, 150. Ruotsalainen Martina Bergman-Österberg alkoi kehittämään tyttöjen liikuntakasvatusta myös Mathias Rothin kannattaman Pehr Lingin opeilla. Fletcherin mukaan vuonna 1909 perustettu *The Gymnastic Teachers' Suffrage Society* edusti Bergman-Österbergin feminististä perintöä liikuntakasvatuksen saralla. Käyttämässäni lähteessä Fletcher ei kuitenkaan viittaa naisten emansipaatioon.

²⁵⁰ McCrone 1988, 2.

*Ajatelkaa naisten kohtaloa. Katsokaa hieman tarkemmin elämän tulevaisuudennäkymiä.
Onko tämä sellaista koulutusta, joka saa aikaan iloisia vaimoja tai terveitä äitejä?
Katsokaa ympärillenne! Kuinka moneen kotiin sairaalloinen vaimo tuokaan murheita!*²⁵¹

Naisten koulutuksen tuli niin Websterin kuin de Wahlin näkemysten mukaan sisältää liikuntakasvatusta, joka tukisi naisen terveyttä, vahvuutta ja toimintakykyä. Pitää paikkansa, että Britannian liikuntakasvatuksen seurauksena naisten liikunnallisuus ja terveys nousivat asiantuntijoiden keskustelun aiheeksi, mikä itsessään oli mielestäni yksi olennaisimpia tekijöitä merkitysten muutoksessa. Keskustelu ei kuitenkaan koskenut naisten toimintamahdollisuuksien laajentamista esimerkiksi urheilun saralla, vaan naisten terveyttä ja kehoallisuutta itsessään. Lääkäri Elizabeth Blackwell ilmaisi asian säälimättömästi toteamalla, että fyysisen koulutuksen laiminlyöminen tarkoittaa vertauskuvallisesti, että ”Edenistämme tulee sairaala”. Tällä Blackwell viittaa lukuisiin eri empiirisesti havaittuihin sairauksiin, jotka seuraavat Blackwellin sanoin siitä, että ”me kohtelemme kehojamme kuin köyhää, liiaksi ajettua kaakkia”.²⁵² Huomioitavaa on, että liikuntakasvatuksen puolesta puhuneet naisasiantuntijat olivat yhtä lailla sen kannalla, että liikuntakasvatus edisti nimenomaan naisten ja äitien terveyttä, mikä hyödytti yhteiskuntaa. Siksi naiset olivat yhtä lailla osallisia liikuntaa ja kehoallisuutta koskevien merkitysten rakentamisessa kuin miehet, eikä emansipaatiotulkinta tässä mielessä ole perustelu.

Liikuntakasvatus muutti kuitenkin jotain naisten kehoallisuudessa jo pelkästään siksi, että naisten liikunnallisuus nousi puheenaiheeksi. Historioitsija McCronen tulkinta on, että urheilu lisäsi naisen tietoutta kehostaan ja keinoja kontrolloida kehoa lisääntyneen aktiivisuuden kautta.²⁵³ Hän kuvaa lisäksi, miten naisen kontrolli omasta kehosta tarkoitti sosiaalisen kontrollin valtaa, minkä seurauksena ”naisten urheilu tuli tosiasiallisesti ulos kaapista”.²⁵⁴ Näin 1800-luvun naisesta rakennetaan nähdäkseni kuvaa kehoaan ymmärtämättömänä mutta sisimmältään urheilullisesti ja yhteiskunnallisesti potentiaalisena vaikuttajana. Liikuntakasvatuksen avulla nainen ikään kuin kuoriutui rajoitteistaan, joita yhteiskunta hänen ympärilleen oli kietonut. McCrone hyödyntää argumentaatioissaan Elizabeth Blackwellin teoksen kohtaa, joka tekstipätkän kontekstista irrotettuna antaa mahdollisuuden tulkita sitä emansipaation käsitteen kautta. Blackwell kirjoittaa:

---

²⁵¹ ”Think of the destiny of women. Look a little into the vista of life. Is this the training fitted to make them happy wives or healthy mothers? Look around! How many a home is saddened by a sickly wife!” Webster 1851, 34.

²⁵² ”- - Eden becomes a hospital. - - [we] treat our bodies like poor over-driven hacks.” Blackwell 1859, 8.

²⁵³ McCrone 1987, 120.

²⁵⁴ McCrone 1988, 287–288.

*Tarvitsemme - - kehoja, jotka voivat liikkua sulokkaasti, ylväästi, ilmavan kevyesti tai tietoisesti vahvasti; energisiä ja aktiivisia, järkähtämättömiä ja vakaita kehoja; kehoja, jotka ovat totisesti olemassaololtaan itsenäisiä ja ilmaisevat itsenäistä luonnetta.*²⁵⁵

Blackwellin irrallista kirjoitusta voi lukea McCronen tavoin, että vapaus naisen liikkeessä tarkoitti itsenäisyyttä yhteiskunnan rajoitteiden kahleista. Jos Blackwellin lainausta tarkastelee kuitenkin muun tekstiosion kontekstissa, on mielestäni ilmeistä, että naisen kehon itsenäinen luonne tarkoitti itsenäisyyttä, vahvuutta ja toimintakykyä kohentaa terveyttä, jotta nainen suoriutuisi kunniallisesti velvoitteistaan – se tarkoitti siis jo ennalta rajattua ja toivottua tapaa, jolla liikkumiseen tuli suhtautua. Ennen edellistä lainausta Blackwell kirjoittaa:

*Tarvitsemme lihaksia, jotka ovat vahvoja ja nopeita tottelemaan tahtoamme, jotka voivat juosta ja kävellä sisällä ja ulkona sekä kuljettaa meitä paikasta toiseen, kun velvollisuudet ja hovit kutsuvat meitä. Voimme toimia näin ilman uupumusta ja tuntea sen sijaan elämäniloista energiaa. Tarvitsemme vahvat kädet, jotka voivat tuudittaa tervettä lasta - -, selät, jotka eivät murru kotitaloustöiden taakasta. - - Tarvitsemme kehittyneet lihakset, jotka tekevät ihmisvartalosta todella jumalaisen kuvan ja täydellisen muodon, jonka yllä kaikki puvut ovat viehättäviä ja jota ei ole tarvetta paikata, täyttää ja painaa kasaan kömpelöillä vempeleillä epämuodostumien peittämiseksi.*²⁵⁶

Blackwellin tarkoituksena ei ollut ilmaista kehojen itsenäisyyttä suhteessa 1980-luvun feminismiin, jonka varjolla McCrone Blackwellia tulkitsee. Sen sijaan Blackwell tavoitteli uskonnollisesti latautunutta kehon kauneusihannetta, jonka varjolla hän halusi edistää naisten liikuntakasvatusta sekä leimata muodissa olevan vaatetuksen järjettömäksi. Ongelmallista McCronen tulkinnassa on oletus naissukupuolen kehosta, jolla on ydin, joka on tasa-

---

²⁵⁵ ”We need - - bodies that can move with dignity, with grace, with airy lightness, or with conscious strength, bodies energetic and active, erect and firm; bodies truly sovereign in their presence, the expressions of a sovereign nature.” Blackwell 1859, 98. McCronen teoksessa alkuperäislainausta oltiin muokattu muotoon, jossa ”arvokkaasti liikkuvat kehot” olivat olleet yhtä kuin ”itsenäiset kehot” (”bodies that can move in dignity - - are truly sovereign in their presence - -”). Vaikka ero alkuperäiseen ei ole suuri, ei McCronen lainaus vastaa täysin alkuperäistekstiä. Ks. McCrone 1987, 116.

²⁵⁶ ”We need muscles that are strong and prompt to do our will, that can run and walk in dorrs and out of doors, and convey us from place to place, as duty or pleasure calls us, not only without fatigue, but with the feeling of cheerful energy; we need strong arms that can cradle a healthy child - -, backs that will not break under the burden of household cares - -. We need developed muscles that shall make the human body really a divine image, a perfect form rendering all dress graceful, and not requiring to be patched, and filled up, and weighed down, with clumsy contrivances for hiding its deformities.” Blackwell 1859, 97–98.

arvotaistelun ansiosta paljastunut todelliseen loistoonsa. Itse näen kehon Judith Butlerin tapaan sukupuolittuneena ja läpikotaisin kulttuurisena ilmiönä, jolla ei ole mitään olemuksellista tarkoitusta. Butler pohtii feminististä kumouksellisuutta, joka on hänen mukaansa mahdollista vain annettujen diskurssien puitteissa. Sen sijaan hänen mukaansa ei ole mahdollista, että naisen keho vapautuisi luonnolliseen olemukseensa, sillä tällaista olemusta ei ole väistämättömien diskurssien ulkopuolella. Feminiinisen emansipaation tulkinnassa odotetaan vapautumista niin sanottuun todelliseen naiseuteen, jota ei Butlerin näkemyksen mukaan ole.²⁵⁷ Siksi myöskään 1800-luvun Britannian liikuntakasvatus ei mielestäni voinut toimia naisen vapautumisen väylänä, koska ei ollut yksinkertaisesti mitään mistä vapautua tai mihin vapautua.

Aiemmassa historian tutkimuksessa 1800-lukua kuvaillaan usein viktoriaanisen kurinalaisuuden, luokkaan sidottujen etikettisääntöjen ja kontrollin aikana, joka on mielestäni tiettyssä mielessä myös tämän työn perusteella oikeutettua. Ymmärrän sen varjolla houkutuksen piirtää suora viiva tiukan kontrollin ajasta urheilun vapauttavan voiman kautta 1900-luvun loppupuolen ja miksei nykypäivänkin keskusteluun naisten oikeuksista niin urheilukentillä kuin yhteiskunnassa. Mielestäni tämä viiva on kuitenkin liian suora ja antaa vääristyneen kuvan niin 1800-luvun liikuntakasvatuksen tavoitteista kuin myös sitä aiemmasta ajasta. Kuten totesin, useissa Britannian 1800-luvun puolivälin naisille soveltuvissa liikuntamuodoissa ei sinällään ollut mitään uutta: kävelylenkkejä, tansseja ja leikkejä oli harjoitettu aiemminkin. Uutta liikuntakasvatuksessa oli sen sijaan se tieteellis-yhteiskunnallisesti sävytetty tapa, jolla liikkumisen muotoja järjesteltiin osaksi rakennettua ja kiisteltyä tietojen ja tapojen kokoelmaa, jota olen siis kokonaisuutena kutsunut liikuntakasvatuksen diskurssiksi. Tämä kokoelma synnytti osaltaan sekä kulttuurisen kontrollin, joka määräsi sukupuolittuneen tavan liikkua, että tavoitteen rikkoa tämä kontrolli, jotta naisten kehoista tulisi vahvempia – tosin ennaltamäärättyä tarkoitusta silmällä pitäen.

Vaikka en ole samaa mieltä aiemmin esitetyn emansipaatiotulkinnan kanssa, en silti näe estettä sille, etteikö 1800-luvun liikuntakasvatus olisi antanut arvaamattomia mahdollisuuksia naisten uusille liikunnan muodoille. Jos jonkinlainen sukupuolten kumouksellisuus on mahdollista, lähtee se Butleria mukaillen liikkeelle niistä mahdollisuuksista, joita ilmaantuu diskursseissa tapahtuvien merkitysten muutosten yhteydessä.²⁵⁸ Liikuntakasvatuksen diskurssissa tämä tarkoitti sitä, että fysiologisella tiedolla pystyttiin perustelemaan, miksi liikunta oli yhtä tärkeää ja jopa tärkeämpää naisille kuin miehille. Tämän huomion avulla naisten oli mahdollista käyttää kehoaan uudella, tieteellisesti perustellulla tavalla. Tämä tapa antoi

---

²⁵⁷ Butler 1990, 168–170.

²⁵⁸ Butler 1990, 170.

myöhemmin 1800-luvun loppupuolella mahdollisuuksia vahvistaa ja liikuttaa kehoa korsetin fyysisiä rajoitteita uhmaten, uusia urheiluvaatteita käyttäen ja fysiologista elinvoimaperiaatetta rikkoen.

5. Liikunnan, kehon ja sukupuolen monet merkitykset

Kansalaisten liikunnallisuus ja kehojen terveys nousivat liikuntakasvatusta koskevassa keskustelussa uudella tavalla esiin 1800-luvun puolivälissä. Britannian hyvinvointi kansakuntana oli omalta osaltaan sekä miesten että naisten, sotilaiden ja äitien käsissä. Tutkin työssäni sukupuolitunutta liikuntaa asiantuntijoiden näkökulmasta, minkä vuoksi tulkitsemani merkitykset pohjautuivat ennen kaikkea ajan tieteellisiin perusteluihin ja edustivat siten asiantuntijoiden kokemia ihanteita ja yleistyksiä pikemmin kuin todellisia käytäntöjä. Tämä ei tee merkityksistä silti vähemmän tosia: asiantuntijoiden valta ohjata keskustelua liikuntakasvatuksesta tieteellisistä ja ideaaleista käsityksistä käsin vaikutti hyvin konkreettisesti siihen, mihin suuntaan liikuntakasvatusta haluttiin viedä ja millaisia liikuntamuotoja liikuntakasvatus piti sisällään. Tutkimukseni keskiössä on ensisijaisesti liikunnan käsitteen uudenlainen määrittely niistä näkökulmista, jotka olen itse havainnut perustelluiksi. Liikunnan käsitteen merkityksiä toistettiin ja muovattiin niin tieteellisen fysiologian, kehollisten kauneusihanteiden kuin liikunnan sosiaalisten funktioiden mukaisesti, ja näiden valtajärjestelmien tarkka tulkinta muodostaa työssäni verkon liikunnan käsitteen ympärille.

Olen keskittynyt työssäni pohtimaan liikuntaa sukupuolten näkökulmasta, mutta painottanut erityisesti naissukupuolen näkökulmaa aiheeseen. Koska sukupuolet toimivat tutkimanani aikana tietynlaisena erontekona toisiinsa nähden, olen kokenut tärkeäksi huomioida sekä miesten että naisten näkökulman liikuntakasvatuksessa: sukupuolet rakentuivat toisiaan vasten, minkä vuoksi naissukupuolen liikunnallisuutta on vaikeaa tutkia ilman käsitystä siitä, miten miesten kohdalla vastaavasti toimittiin. Olen silti lähestynyt molempia sukupuolia naissukupuolen silmin katsoen, sillä keskustelu liikunnan tarpeesta toi esiin erityisesti naisten liikuntakasvatuksen laiminlyönnin. Siinä missä pojat olivat koulun välitunneilla saaneet vapaasti leikkiä ja potkia palloa, oli tyttöjen kasvatus ohjannut heidät koulutuntien ulkopuolellakin olemaan arvokkaasti aloillaan kirjat käsissään ja tiukat korsetit yllään.

Sukupuolen rinnalla kannan ja rakennan kehollisuuden käsitettä, joka oli alati läsnä 1800-luvun liikunnassa. Asiantuntijat lähestyivät liikuntaa käytännössä ja teoriassa kehollisuuden läpi, sillä keho toimi niin materiaalisesti kuin ihanteellisesti välineenä, jolla haluttiin harjoittaa liikuntakasvatuksellista politiikkaa eri asiantuntijoiden positioista käsin. Kehon materiaalisuudella viitataan elävään ja läsnä olevaan kehoon, joka näkyi, toimi ja liikkui. Materiaalinen keho oli se konkreettinen kohde, jota tieteellisesti analysoitiin ja kategorisoitiin fysiologian ja erityisesti elinvoiman periaatteen pohjalta. Nämä kehon konkreettiset ja tieteelliset

luokittelut antoivat perusteita kehon ihanteelliselle luokittelulle: miltä kehon tuli näyttää ja miten sen tuli liikkua. Kehon materiaalinen ja aatteellinen ulottuvuus olivat vuorovaikutteisia, ja asiantuntijat sitoivat niihin merkityksiä sukupuolen ja luokan kategorioista sekä kehon tarkoituksenmukaisuudesta. Keho ei ollut liikuntakasvatuksen näkökulmasta kiinnostava itseisarvoisesti, vaan sen toiminnallisuuden vuoksi. Asiantuntijat harjoittivat valtaa määritellessään, mitä varten kehon tuli liikkua.

Mielestäni on selvää, että naisten ja miesten liikunnallisuutta ohjasivat hyvin erilaiset arvot, odotukset ja sosiaaliset normit, minkä vuoksi sukupuolittunut liikunnallisuus piti sisällään hyvin erilaisia merkityksiä. Nämä merkitykset muotoutuivat uudella tavalla liikuntakasvatusta koskevassa keskustelussa, jossa eri alojen asiantuntijat pohtivat omista näkökulmistaan 1840-luvulta lähtien, miksi liikunta olisi saatettava laajemmalle väestölle ja koulumaailmaan Britanniassa. Asiantuntijat jakoivat yhteisen näkemyksen siitä, että liikuntakasvatus sopi parhaiten lapsille ja nuorille, jotta heistä kasvaisi terveitä ja vahvoja kansalaisia, jotka osaavat tehdä järkeviä valintoja terveytensä hyväksi. Tarkoituksena oli niin ikään kouluttaa opettajia, jotta he osaisivat ohjata oppilaitaan terveyden tielle. Liikuntakasvatuksen arvo oli siten sidottu ajallisesti ennen kaikkea tulevaisuuden hyvinvointiin moneltakin kannalta, joista valitsemallani joukolla asiantuntijoita oli erilaisia näkemyksiä.

Sosiaalireformistit, kuten Edwin Chadwick ja Charles Kingsley, halusivat hyödyntää miesten fyysistä terveyttä lähinnä varautuakseen tulevaisuuden sotilaallisia uhkia vastaan. Tämän vuoksi he pyrkivät niin ikään vaikuttamaan muihinkin sosiaalisiin ongelmiin terveyden kannalta, kuten veden laatuun ja asuinolosuhteisiin Britanniassa. Terveyden ja hyvinvoinnin eteen tehdyt päätökset seurasivat tulevaisuuteen myös siksi, että terveys oli esimerkiksi sosiologi Herbert Spencerin ja lääkäri Andrew Comben mukaan periytyvä ominaisuus, minkä vuoksi erityisesti äitien tuli synnyttäjänä olla hyvässä kunnossa. Kun asiantuntijat tarkastelivat hyvinvointia näin eri näkökulmista, löytyi miehille ja naisille selkeästi omat sukupuolensa sanelemat toimintatavat sille, miten he pystyivät kantamaan kortensa kekoon yhteiskunnan tulevan menestyksen eteen.

Vaikka lääkäritkin osallistuivat yhteiskunnallisesti tärkeään keskusteluun hyvinvoinnin merkityksestä, painottivat he muita asiantuntijoita vahvemmin sen ajan konkreettisia terveydellisiä haasteita. He näkivät vastaanotoillaan koululaiset, joiden selät olivat vääränä opiskelusta ja istumisesta. He kuvailivat naispotilaitaan, joiden riutuneet kehot kärsivät korsetin puristuksessa tai olivat epämuodostuneita epäterveellisistä työasennoista. He huomasivat sotilaan virheellisen asennon kantaa kivääriä, jonka painosta selkä vääntyi mutkalle. Heille liikkumattomuus ja liikuntakasvatuksen laiminlyönti näkyivät tässä ja nyt, minkä vuoksi esimerkiksi

lääkäri Mathias Rothin argumentointi perustui hänen kirjoissaan usein vakuuttaviin potilaskertomuksiin.

Yhteistä asiantuntijoiden näkemyksessä oli se, että kansalaisten tuli liikkua enemmän ja vahvistaa kehojaan. Koska sosiaalireformistit asettivat kansakunnan turvallisuuden muun edelle, keskittyi esimerkiksi Archibald McLaren sotilaallisten harjoitteiden ja niille sopivien kuntosalien kehittämiseen. Sen sijaan Mathias Roth näki kansakunnan olevan joukko yksilöitä, niin miehiä kuin naisia, minkä vuoksi hänen suosimansa vapaat harjoitteet pyrkivät huomioimaan liikunnan tarpeen ja sopivat liikemallit yksilöllisesti. Samalla vapaat harjoitteet olivat sovellettavissa suurille massoille tilallisesti niin ulkona kuin sisätiloissa, minkä vuoksi Roth perusteli niiden etua taloudellisesti ja sosiaalisesti. Käsitys liikunnasta pohjautui molemmissa vaihtoehtoissa fysiologiaan ja siihen, että tärkeintä oli huomioida energian aineenvaihdunnallinen liikkuminen ja muuttuminen kehossa. Tämän vuoksi liikunta ei rajoittunut tai määrittynyt urheilulajien kautta, vaan minkä tahansa toiminnan kautta, mikä vahvisti kehon elinvoimaa ja sai niin kutsutun lämpöenergian liikkeelle.

Energiakapasiteetti asetti rajoitteet liikuntaharjoitteiden kovuudelle ja määrälle, minkä vuoksi naisten ja miesten liikuntasuosituksot olivat erilaiset. Sukupuolten tuli keskittyä omilta osiltaan sellaiseen liikuntaan, joka edesauttoi sukupuolille asetettuja yhteiskunnallisia tavoitteita. Yhä useamman miehen tuli olla vahva, jotta fyysisesti voimakkaiden sotilaiden joukko olisi mahdollisimman suuri, kun taas äitien tuli huolehtia kehoistaan lasten synnyttämistä ja kasvattamista varten. Erityisesti lääkärit kokivat, että naisten kehollisen terveyden edistämisen yksi suurimmista haasteista oli yläluokan ja varakkaamman keskiluokan suosima muodikas vaatetus, minkä vuoksi se saikin terveysoppaissa vahvaa kritiikkiä osakseen. Tiukka korsetti ja leveä vannehome asettivat rajat liikkeen määrälle ja laadulle sekä olivat pääsyyllisiä siihen, miksi naisen keho ei yhä useammin vastannut ajan terveys- tai kauneusihanteita, julistivat asiasta huolestuneet asiantuntijat. Kehon tuli molempien sukupuolten osalta olla harmoninen ja tasapainoinen kokonaisuus, jota yhtäläillä tasapainoinen liikunta sekä kehon ryhti ja asennot tukivat. Kehojen ulkomuoto ja liikkuvuus paljastivat asiantuntijoille, että terveyden eteen on tehtävä jotain: näivettyneen naiskehon kömpelö laahustaminen oli muutettava vahvuudeksi, joka jaksoi kannatella kansakunnan vastuuta lapsista ja kotitaloudesta.

Työni viimeiseksi kysymykseksi on jäänyt, mitä muutos naisten liikunnallisuudessa tarkoitti ja millainen tämä oletettu muutos oli luonteeltaan? Aiempi tutkimuskirjallisuus ja historioitsija Kathleen McCrone eritoten olettivat liikuntakasvatuksen kehittymisen merkitsevän jopa vallankumouksellista muutosta, jonka he tulkitsivat naisten emansipaatioksi, vapautumiseksi patriarkaalisin kurin otteesta, josta naiset olivat ikään kuin vastentahtoisesti

kärsineet. Tämä tulkinta antaa ymmärtää, että naiset olisivat vuosisatoja joutuneet rajoittamaan liikkumistaan, ja vasta 1800-luvun liikuntakasvatus olisi vihdoinkin tarjonnut naisille mahdollisuuden osallistua urheiluun ja siten myös omasta terveydestä huolehtimiseen suvereenisti. Tulkinta on monilta osin ongelmallinen tutkimukseni perusteella, ja sen problematisointi on herättänyt mielessäni useita uusia kysymyksiä, joihin voisi etsiä vastauksia vielä pidemminkin. Tässä työssä paitsioon jäivät muun muassa liikunnan kokemuksellisuus ja aistillisuus, joista jälkimmäinen liittyy vahvasti viime aikoina tutkimuksessa suosiota kasvattaneeseen uusmaterialistiseen kulttuurintutkimuksen suuntaukseen. Lisäksi liikuntakasvatuksen teknologisuus liittyy niin ikään materiaalisuuteen ja siihen, miten liikunnan tilallisuus tietyssä ajassa vaikutti liikuntakasvatuksen merkityksiin sekä itse liikkumisen hahmottamiseen ja oppimiskokemukseen.

Aiempaan historian tutkimukseen viitaten tärkeintä on nähdäkseni hahmottaa ero kehollisuuden ymmärtämisessä emansipaatiotulkinnan ja oman tulkintani välillä. Merkittävintä mielestäni on filosofi Judith Butleria mukaillen, että keholla ei ole luonnollista tilaa tai tarkoitusta, vaan se on aina väistämättä kulttuurin määrittämä ja läpäisemä kokonaisuus, jossa fyysinen ja materiaallinen keho on erottamattomasti sidoksissa sille annettuihin kulttuurisiin merkityksiin. Tämän vuoksi keholla ei ole mitään ydintä, joka vapautumisen jälkeen paljastuisi, vaan kehon tarkoitus määrittyy ja muuttuu jatkuvasti paikkaan ja aikaan sidotuissa hetkissä. Keholla ei näin ole pysyvää merkitystä, vaan se on samaan aikaan vallankäytön paikka ja väline, millä on kulttuuristen merkitystensä kautta niin aatteellisia kuin aivan fyysisiäkin vaikutuksia. Tämä on noussut tutkimuksessani esiin vahvasti monella tasolla.

Ensinnäkin kehoon ja liikuntaan liittyvä valta ei ollut riippuvainen ainoastaan asiantuntijoista, vaikka olenkin lähestynyt aihetta ajan tieteellisestä ja ihanteellisesta näkökulmasta. Asiantuntijat pyrkivät tieteeseen ja yhteiskunnalliseen tarpeeseen vedoten perustelemaan, miksi liikunnan tuli muodostua osaksi kansalaisten arkea, mutta kansalaisilla oli mahdollisuus myös valita toisin. Tutkimukseni käsittämän ajanjakson eli noin 1840–1860-lukujen aikana keskustelu kansakunnan liikunnallisista epäkohdista säilyi asiantuntijoiden kritiikistä ja uudistusehdotuksista huolimatta samana, mikä viittaa selkeään eroon kansalaisten valitsemien toimintatapojen ja esimerkiksi lääkärien suositusten välillä. Vaikka asiantuntijat tuomitsivat kilpaa korsetin käyttöä, säilyi se edelleen usean vuosikymmenen ajan muodikkaana. Näin ollen kehoon ja liikuntaan liittyvät merkitysjärjestelmät voidaan kuvata moniulotteisen vallankäytön tuloksena, jossa jokainen ja jokaisen toistetut valinnat merkitysjärjestelmiä koskien joko vahvistivat tai heikensivät merkityksiä. Siinä missä lääkärit yrittivät romuttaa pohjaa korsettien käytöltä olivat sosiaaliset paineet niiden käyttämiseen liian vahvat, jotta vielä 1800-luvun puolivälissä korseteista oltaisiin luovuttu.

Samalla tavalla liikunta pitäisi käsittää merkityksellisenä kokonaisuutena, joka määrittyi jatkuvasti jokaisessa hetkessä uudelleen. Siksi käsitys liikunnasta ei voinut olla usean vuosisadan positivistisen kehityksen tulosta, vaan se syntyi aina valitussa ajassa ja paikassa kysynnän ja tarjonnan kohdatessa. Tällä vertauksella tarkoitan, että 1800-luvun naisen liikkumisen tapaa ei tietyssä mielessä edes voida verrata esimerkiksi 1700-luvun naisen suhteellisen vapaaseen liikkumiseen, vaan molempien merkitykset on määritettävä omina ainutlaatuisina hetkinään. Esimerkiksi naisten osallistumista urheilulajeihin ei voida verrata aiempiin vuosisatoihin siltä osin, että teollistumisen synnyttämä vapaa-aika ja Britannian keskiluokan vaurastuminen olivat murroksia, jotka vaikuttivat ylipäättään urheilun kehittymiseen sukupuolesta riippumatta vasta 1800-luvulla. Nämä huomioiden olen rakentanut liikuntakasvatuksen historiallisen kontekstin omanlaiseksi hetkeksi, jolloin yhteiskunnallinen tarve liikunnan määrittämiselle ja puitteet sen toteuttamiselle kohtasivat tavalla, jolla oli vaikutuksia niin kehoallisuuteen, sukupuoleen kuin liikkumiseen.

Kun tiede vahvistui 1800-luvulla ja otti tehtäväkseen määrittää kehon fysiologiset periaatteet, saivat asiantuntijat perustan soveltaa näitä periaatteita omiin yhteiskunnallisiin tavoitteisiinsa. Tiukat etikettisäännöt sukupuolten toimintamahdollisuuksista sekä keskustelu liikunnan tarpeesta syntyivät näin ikään kuin samanaikaisesti tieteen vahvistumisen seurauksena. Samalla, kun kehoa pyrittiin kontrolloimaan, haluttiin se myös vapauttaa kontrollista. Voidaan siis katsoa, että fysiologian periaatteet mahdollistivat liikuntaa ja kehon toimintamahdollisuuksia koskevan diskurssin molemmat puolet. Siten myös liikuntakasvatus muotoutui 1800-luvun edetessä omaksi diskurssikseen, joka otti asiakseen käsitteellistää liikunnan ihmisen arkisena ja terveydelle välttämättömänä toimintana. Siinä missä ehkä aiemmalla vuosisadalla pitkät kävelyt saattoivat olla tapa kulkea paikasta toiseen, määrittyivät ne 1800-luvulla osaksi liikunnan diskurssia, jolla oli selkeät fysiologiset seuraukset kehon terveyteen.

Tapa, jolla uusi liikunnan diskurssi sukupuolittuneissa kehoissa näkyi, oli moniulotteinen. Asiantuntijat pyrkivät määrittelemään, millainen oli haluttu eli terve, kaunis ja vahva keho, joka voitiin liikunnan avulla saavuttaa. Näin aatteet tieteen tuloksista, kauneudesta ja sukupuolittuneista toimintatavoista ruumiillistuivat kehoon ja liikkeeseen: kehon tuli liikkua oikealla tavalla täyttääkseen kansakunnan odotukset. Samassa vuoropuhelussa pohdittiin, millainen liikunta kenellekin oli sopivinta, ja tämä vuoropuhelu oli mielestäni tärkein muutos, mikä naisten liikunnallisuudessa tapahtui 1800-luvun puolivälin Britanniassa. Pelkästään keskustelu liikuntakasvatuksesta ja kehojen yhteiskunnallisista tarkoituksista rikkoi jäätä pohdinnalle miesten ja naisten tavoista liikkua. Tuo keskustelu oli minkä tahansa merkitysjärjestelmän tavoin tuottava siinä mielessä, että se mahdollisti uusia vaihtoehtoisia tapoja toistaa sukupuolen

liikunnallista merkitystä. Se salli naiselle ihoa myötäilemättömän vaatetuksen, sillä siinä nainen pystyi liikkumaan monipuolisemmin. Se antoi pienille koulutyöille luvan juoksennella ja peuhata pihalla kirjan tuijottamisen sijaan, sillä näin keho vahvistui. Se siis tuotti liikunnallisen aktiivisuuden mahdollisuutta sinne, missä sitä ei ollut tutkimassani hetkessä aiemmin ollut. Toinen asia on, millä tavoilla näitä mahdollisuuksia hyödynnettiin, mutta liikuntakasvatuksen diskurssi loi joka tapauksessa uuden vaihtoehtoisen tavan toistaa kehon, sukupuolen ja liikunnan merkityksiä toisin.

Näin ollen liikunnan diskurssi muutti naissukupuolen toimijuuden mahdollisuuksia. Tuota muutosta on yleisesti kuvailtu askeleeksi kohti tasa-arvoista urheilua, mikä saattaa olla mahdollinen tulkinta, mutta ei väistämätön seuraus, parannus tai vapautuminen kohti naissukupuolen usein väitettyä todellista potentiaalia. Tuo todellisuus on meidän itse määrittämäämme yhtä lailla kuin 1800-luvulla keskustelu liikuntakasvatuksesta ei edustanut keskustelua tasa-arvosta, vaan kansakunnan terveydestä. Sen vuoksi samalla kun 1800-luvun liikuntakasvatus loi uusia sukupuolen toiston mahdollisuuksia, tuli se myös vahvistaneeksi jo ennalta olemassa olleita sukupuolinormeja ja valtarakenteita. Liikunnan tarkoituksena oli vahvistaa miesten ja naisten kehoja toteuttamaan mahdollisimman tehokkaasti niille asetettuja normeja ja odotuksia, uraa sotilaana ja äitinä. Liikunnan diskurssi toimi siis uudelleen määritettynä rakenteena, jonka ehdoilla ja rajoilla liikunnallinen toimijuus oli sukupuolille eri tavoin mahdollista. Jokaisen yksilön valinnaksi jäi, miten he omassa asemassaan muun muassa sukupuolesta ja luokasta riippuen toistivat liikunnan merkityksiä: tämä saattoi tapahtua yksityiskäynnillä lääkäri Mathias Rothin vastaanotolla selkävaivojen takia, sallimalla lasten leikit sukupuolesta riippumatta, kieltämällä koko ohjeistetun liikunnan tarpeellisuuden tai olemalla tietämätön koko liikuntakasvatuksesta.

Olennaisinta on, että liikuntakasvatus muotoili sukupuolten kehojen liikkeet liikunnan idean ympärille, mikä avasi uusia mahdollisuuksia niin sukupuolen, kehojen kuin liikunnan merkitysten toistolle. Itselleni merkitysten muuttuvuus ja jatkuvan uudelleen määrittelyn luonne on nykyhetkessäkin kaikkein lohdullisin ja toiveikkain tulkinta, sillä se antaa voimaa määritellä myös oman kehon tarkoitus ja liikunnalliset mahdollisuudet juuri sellaisiksi kuin kulttuurin rajoja venyttämällä voi haaveilla.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Acton, William: *The Functions and Disorders of the Reproductive Organs*. Second American from the Fourth London Edition ed. Lindsay and Blakiston. Philadelphia 1867.

Blackwell, Elizabeth: *The Laws of Life with Special Reference to the Physical Education of Girls*. Sampson Low, Son, and Co. Lontoo 1859.

Chadwick, Edwin: *The Health of Nations. A Review of the Works of Edwin Chadwick. Vol 1*. Hazell, Watson, & Viney, Ld. Lontoo 1887.

Combe, Andrew: *The Principles of Physiology Applied to the Preservation of Health, and to the Improvement of Physical and Mental Education*. Kuudes korjattu painos. Lontoo 1837.

De Wahl, Anne: *Practical Hints on the Moral, Mental and Physical Training of Girls at School*. Lontoo 1847.

Hare, Samuel: *Facts and Observations on the Physical Education of Children, Especially as Regards the Prevention of Spinal and Other Deformities*. J. Churchill. Lontoo 1852.

Kingsley, Charles: *Health and Education*. W. Isbister & Co. Lontoo 1874.

Maclaren, Archibald: *A System of Physical Education – Theoretical and Practical*. The Clarendon Press. Oxford 1869.

Merrifield, Mary: *Dress as a Fine Art. With Suggestions on Children's Dress*. John P. Jewett and Company. Boston 1854.

Roth, Mathias: *The Prevention and Cure of Many Chronic Diseases by Movements. An Exposition of the Principles and Practice by These Movements for the Correction of the Tendencies to Disease in Infancy, Childhood, and Youth, and for the Cure of Many Morbid Affections of Adults*. John Churchill. Lontoo 1851.

Roth, Mathias: *Movements or Exercises According to Ling's System, for the Due Development and Strengthening of the Woman Body in Childhood and in Youth*. Groombridge and Sons. Lontoo 1852.

Roth, Mathias: *Hand-Book of the Movement Cure*. Groombridge & Sons. Lontoo 1856.

Roth, Mathias: *The Prevention of Spinal Deformities: Notes on the Movement-cure, or Rational Medical Gymnastics, the Diseases in Which It Is Used, and on Scientific Educational Gymnastics*. Groombridge and Sons. Lontoo 1861.

Roth, Mathias: *On the Neglect of Physical Education and Hygiene by Parliament and the Educational Department, as the Principal Cause of the Degeneration of the Physique of the Population, of the Excessive Infantile and General Mortality, and of Many Diseases and Deformities; with an Abstract of a Report on the Present State of Physical Education on the*

Continent, by Dr. Roth's Special Commissioner; and Suggestions Relative to the Introduction of These Neglected Branches of National Education. Bailliere and Co. Lontoo 1879.

Spencer, Herbert: *Education: Intellectual, Moral and Physical.* D. Appleton and Company. New York 1861.

Strange, William: *The Restoration of Health Or the Application of the Laws of Hygiene to the Recovery of Health Forming a Manual for the Invalid and a Guide in the Sickroom.* Longmans, Green, and Co. Lontoo 1865.

Webster, Mrs. Alfred: *Dancing as a Means of Physical Education.* David Bogue. Lontoo 1851.

Tutkimuskirjallisuus

Painetut:

Barthes, Roland: *The Language of Fashion.* Bloomsbury. Lontoo 2004. Alkuperäinen julkaisu VWA No. 25, 1998.

Butler, Judith: *Hankala sukupuoli: feminismi ja identiteetin kumous* (engl. *Gender Trouble: Feminism, and the Subversion of Identity*, suomentajat Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija). Gaudeamus. Helsinki 2006. Alkuperäinen julkaisu Routledge, New York 1990.

Byrde, Penelope: *Nineteenth Century Fashion.* Batsford. Lontoo 1992.

Calvert, Robert Noah: *The History of Massage – An Illustrated Survey from Around the World.* Healing Arts Press. Vermont 2002.

Chaline, Eric: *The Temple of Perfection. A History of the Gym.* Reaktion Books. Lontoo 2015.

Crane, Diana: *Fashion and Its Social Agendas: Class, Gender, and Identity in Clothing.* University of Chicago Press. Lontoo 2000.

Douglas, Mary: *Purity and Danger – An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo.* Routledge. London 1984. Alkuperäinen julkaisu Routledge, New York 1966.

Eiben, Jörn & Stieglitz, Olaf: ”Depicting Sporting Bodies – Visual Sources in the Writing of Sport History”. *Historical Social Research*. Vol. 43, No. 2, s. 7–24, 2018.

Fletcher, Sheila: ”The Making and Breaking of a Female Tradition: Women’s Physixal Education in England, 1880–1980”. *From "Fair Sex" to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras*: 145–160. J. A. Mangan & Roberta J. Park (toim.). Cass. Lontoo 1987.

Foucault, Michel: *Seksuaalisuuden historia* (ransk. *Histoire de la sexualité*, suomentaja Kaisa Sivenius). Gaudeamus. Helsinki 2010. Alkuperäinen julkaisu Gallimard, Pariisi 1976–1984.

Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures – Selected Essays.* Basic Books. New York 2000. Alkuperäinen julkaisu Basic Books, New York 1973.

Ginzburg, Carlo: *Juusto ja madot: 1500-luvun myllärin maailmankuva* (ital. *Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500*, suomentaja Aulikki Vuola). Gaudeamus. Helsinki 2007. Alkuperäinen julkaisu Einaudi, Torino 1976.

Gori, Gigliola & Mangan, J. A. (toim.): *Sport and the Emancipation of European Women: the Struggle for Self-fulfilment*. Routledge. Lontoo 2014.

Gunn, Simon: *History and Cultural Theory*. Pearson Longman. Harlow 2006.

Haley, Bruce: *The Healthy Body and Victorian Culture*. Harvard University Press. Lontoo 1978.

Hargreaves, Jennifer: "Victorian Familism and the Formative Years of Female Sport". *From "Fair Sex" to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras*: 130–144. J. A. Mangan & Roberta J. Park (toim.). Cass. Lontoo 1987.

Hargreaves, Jennifer: *Sporting Females – Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*. Routledge. Lontoo 1994.

Hau, Michael: "The Normal, the Ideal, and the Beautiful – Perfect Bodies during the Age of Empire". *The Cultural History of the Body in the Age of Empire*: 149–169. Michael Sappol & Stephen P. Rice (toim.). Berg. Oxford 2010.

Helén, Ilpo. "Kainous ja kylmyys: Naisellisen nautinnon ongelma". *Terveysten Lähteillä: Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*: 315–372. Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.). Suomen historiallinen seura. Helsinki 1998.

Hooper, John & Jalland, Pat: *Women from Birth to Death. The Female Life Cycle in Britain 1830–1914*. The Harvester Press Limited. Brighton 1986.

Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu: *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora. Turku 2005.

Kinnunen, Taina: *Pyhät bodarit. Yhteisöllisyys ja onni täydellisessä ruumiissa*. Gaudeamus. Helsinki 2001.

Koivisto, Hanne: "Yksilö ja valta – Oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen". *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*: 136–169. Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.). Turun yliopisto. Turku 2012.

McCrone, Kathleen E.: "Play up! Play up! And Play the Game! Sport at the Late Victorian Girls' Public Schools". *From "Fair Sex" to Feminism: Sport and the Socialization of Women in the Industrial and Post-Industrial Eras*: 145–160. J. A. Mangan & Roberta J. Park (toim.). Cass. Lontoo 1987.

McCrone, Kathleen E.: *Sport and the Physical Emancipation of English Women 1870–1914*. Routledge. Lontoo 1988.

McIntosh, P. C.: "Therapeutic Exercise in Scandinavia" ja "Games and Gymnastics for Two Nations in One". *Landmarks in the History of Physical Education*: 81–106 & 177–208. Dixon,

J. G.; McIntosh; P. C., Munrow, A. D. & Willetts, R. F. (toim.). Routledge and Kegan Paul Ltd. Lontoo 1957.

Mikkeli, Heikki: *Hygiene in the Early Modern Medical Tradition*. The Finnish Academy of Science and Letters. Helsinki 1999.

Normandin, Sebastian & Wolfe, Charles (toim.): *Vitalism and the Scientific Image in Post-Enlightenment Life Science, 1800–2010*. Springer. Lontoo 2013.

O'Mahony, Mike: "Through a Glass Darkly: Reflections on Photography and the Visual Representation of Sport". *Historical Social Research*. Vol. 43, No. 2, s. 25–38, 2018.

Park, Roberta J.: "Physiologists, Physicians, and Physical Educators: Nineteenth Century Biology and Exercise, "Hygienic" and "Educative"". *Journal of Sport History*. Vol. 14, No. 1, s. 28–60, 1987.

Porter, Roy: *Bodies Politic: Disease, Death, and Doctors in Britain, 1650–1900*. Reaktion Books. Lontoo 2014. Alkuperäinen julkaisu Cornell University Press, Lontoo 2001.

Reynolds, Barrie: "The Family Background and Achievements of Walter Edmund Roth". *The Roth Family, Anthropology, and Colonial Administration*: 41–58. McDougall, Russell & Davidson, Iain (toim.). Routledge. New York 2016.

Riegel, Robert E.: "Women's Clothes and Women's Rights". *American Quarterly*. Vol. 15, No. 3, s. 390–401, 1963.

Sappol, Michael: "Empires in Bodies; Bodies in Empires". *The Cultural History of the Body in the Age of Empire*: 149–169. Michael Sappol & Stephen P. Rice (toim.). Berg. Oxford 2010.

Schulze, Holger: "The Body of Sound – Sounding Out the History of Science". *SoundEffects*. Vol. 2, No. 1, s. 197–209, 2012.

Scott, Joan: *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press. New York 1999. Alkuperäinen julkaisu Columbia University Press, New York 1988.

Shoja, Mohammadali M. et al: "Marie François Xavier Bichat (1771–1802) and his contributions to the foundations of pathological anatomy and modern medicine". *Annals of Anatomy*. Vol. 190, No. 5, s. 413–420, 2008.

Smith-Rosenberg, Carrol & Rosenberg, Charles: "The Female Animal: Medical and Biological Views of Woman and Her Role in Nineteenth-Century America". *The Journal of American History*. Vol. 60, No. 2, s. 332–356, 1973.

Stoeber, Jennifer: *The Sonic Color Line – Race and the Cultural Politics of Listening*. New York University Press. New York 2016.

Vertinsky, Patricia A.: *The Eternally Wounded Woman. Women, Exercise and Doctors in the Late Nineteenth Century*. Manchester University Press. Manchester 1990.

Painamattomat:

Ylivuori, Soile: *Women's Bodies and The Culture of Politeness. Creating and Contesting Gendered Identities in Eighteen-Century England*. Väitöskirja. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden laitos, Helsingin yliopisto 2015.

Internet-lähteet:

Brody, Judit; Mathias Roth. *Oxford Dictionary of National Biography*. (Julkaistu verkossa 23.9.2004. Luettu 20.1.2018.)
<http://www.oxforddnb.com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-56050?rskey=EeXCN1&result=1>

Desmond, Adrian; Moore, James & Browne, Janet: Darwin, Charles Robert. *Oxford Dictionary of National Biography*. (Julkaistu verkossa 23.9.2004, päivitetty 28.5.2015. Luettu 31.12.2018.)
<http://www.oxforddnb.com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-7176?rskey=0WRmnl&result=5>

Harris, Jose: Herbert Spencer. *Oxford Dictionary of National Biography*. (Julkaistu verkossa 23.9.2004. Luettu 8.2.2018.)
<http://www.oxforddnb.com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-36208?rskey=BdFOpe&result=3>

Mitchell, Rosemary: Merrifield [née Watkins], Mary Philadelphia. *Oxford Dictionary of National Biography*. (Julkaistu verkossa 23.9.2004. Luettu 11.1.2019.)
<http://www.oxforddnb.com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-59016?rskey=kKKjn2&result=1>